

T.C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Prehistorya Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**Aksaray İli Gülağaç İlçesi Demirci Kasabası'nda
Sosyal ve Sosyo-Ekonomik Yapıların Yerel Mimariye
Etkileri ve Bölgedeki Arkeolojik Verilerle Birlikte
Değerlendirilmesi**

Burak Falay

2501070618

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Erhan Bıçakçı

İstanbul 2010

TEZ ONAYI

Enstitümüz PREHİSTORYA BİLİM Dalında ders dönemindeki Eğitim - Öğretim Programını başarı ile tamamlayan 2501070618 numaralı BURAK FALAY'ın hazırladığı "AKSARAY İLİ, GÜLAĞAÇ İLÇESİ, DEMİRCİ KASABASI'NDA SOSYAL VE SOSYO-EKONOMİK YAPILARIN YEREL MİMARİYE ETKİLERİ VE BÖLGEDEKİ ARKEOLOJİK VERİLERLE BİRLİKTE DEĞERLENDİRİLMESİ" konulu YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca 10.11.2010 ÇARŞAMBA günü saat 10.30'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin*Kabul*.....'ne* OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
PROF.DR.NUR BALKAN ATLI	<i>Kabul</i>	<i>N. Balkan Atli</i>
PROF.DR.FATMA SEVİL GÜLÇÜR	<i>Kabul</i>	<i>Fatma Sevil Gulcür</i>
PROF.DR.KEMALETTİN KÖROĞLU	<i>Değerlendirme</i>	<i>Kemalettin Köroğlu</i>
DOÇ.DR.ERHAN BIÇAKÇI	<i>Kabul</i>	<i>Erhan Biçakçı</i>
DOÇ.DR.NECMİ KARUL	<i>Kabul</i>	<i>Necmi Karul</i>

ÖZET

Geçmişte ve günümüzde insan topluluklarının bir bölgeyi yerleşim alanı olarak seçmiş olmalarının nedenlerini anlamaya yönelik karşılaştırmalı çalışmalar yapılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla, Volkanik Kapadokya Bölgesi'nde yer alan Aksaray ili Gülağaç ilçesi Demirci kasabası yerleşmesinin model alınarak bir çalışma yapılması öngörülmektedir. Çalışmada ağırlıklı olarak, yakın geçmişte ve günümüzde sosyal ve sosyo-ekonomik yapıların yerel mimari ve yerleşmenin biçimlenmesindeki etkilerinin saptanmasına çalışılacaktır. Araştırmalar, Demirci kasabası'nda yürütülmekte olan yerel mimari ve yerleşme dokusunun belgelenmesine yönelik bir proje ile eşgüdümlü olarak gerçekleştirilecek, böylece verilerin geniş bir veritabanında değerlendirilmesi imkânı olacaktır. Çalışmanın bir diğer bölümünü de, bölgede yapılmakta olan arkeolojik çalışmalardan elde edilen verilerle karşılaştırma oluşturacaktır. Yeni biçimlenmeye başlayan bir disiplin olan Etnoarkeolojik yöntemlerin kullanılacağı bu bölümde, bölgede yapılmakta olan Aşıklı Höyük, Musular, Güvercinkayası, Tepecik-Çiftlik, Köşk Höyük gibi arkeolojik yerleşmelerden elde edilen verilerden faydalanılarak karşılaştırmaların yapılması amaçlanmaktadır. Böylece, Aşıklı Höyük kazısını başlatan Prof. Dr. Ufuk Esin'in; *“Değişik konut ya da yerleşim tiplerini oluştururken insanlar en çok hangi olgulardan etkilenmişlerdir?”* sorusuna, aynı bölgede, benzer çevre şartlarında, geniş bir zaman diliminde cevap aranmaya çalışılacaktır.

ABSTRACT

Our aim is to do a comparative work for understanding the reasons why humanbeings have chosen a certain place a settlement in the past and the present. As a case study we chose Demirci a town situated in Gülağaç-Aksaray/ Volcanic Kapadokya Region. In this work, we focused on the role of both social and socio-economical constructions today and recent past. Researches will be done together with a project which is being performed in Demirci country town for the purpose of documenting local architecture and settling pattern; This was an opportunity to evaluate the data in a wider database. In the other part of the research, it will be made comparisons with data provided from the archeological researches that are done in the region. In this part, in which a discipline called as Etnoarcheological Methods that have just begun to be shaped will be used; it is aimed to be done comparisons by utilizing from the data provided from archeological settlements like Aşıklı Höyük, Musular, Güvercinkayası, Tepecik-Çiftlik, Köşk Höyük. So; it is tried to be found answer to the Prof. Ufuk Esin's question, who started the Aşıklı Höyük Dig, "*From which cases have humanbeings been affected mostly while forming different housing and settlement types?*", within the same area, within similar environment conditions and within a much wider time duration.

ÖNSÖZ

Tezimiz, geçmişten günümüze insan topluluklarının yerleşim yeri seçerken hangi şartlardan etkilendiklerini ve bu etkilerin yerel mimarinin, yerleşme dokusunun biçimlenmesinde ne gibi bir rol oynadığını anlamaya yönelik bir çalışmayı içermektedir.

Araştırmayı yaparken Volkanik Kapadokya Bölgesinde yer alan Aksaray ili Gülağaç ilçesi Demirci kasabası etnografik araştırma alanı olarak belirlenmiştir. Bölgede devam eden diğer arkeolojik çalışmalar dikkate alınarak karşılaştırmalar da yapılmıştır.

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, İstanbul Teknik Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Kitaplığı, Hollanda Arkeoloji Enstitüsü Kitaplığı, Alman Arkeoloji Enstitüsü Kitaplığı, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Kitaplığı ve Atatürk Kitaplığı tezimizin hazırlanma aşamasında kaynak yönünden yararlandığımız yerlerdir. Aksaray Mimarlar Odası Başkanı Nazife Küçük Arslan ile yaptığımız görüşme de çalışmamıza katkı sağlamıştır.

Tezimizin hazırlık aşamasında her türlü desteği veren, Tepecik-Çiftlik kazı evinde çalışmama devam etmem için gerekli ortamı sağlayan, yardımını hiç esirgemeyen tez danışmanım, saygıdeğer hocam Doç. Dr. Erhan Bıçakçı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Güvercinkaya kazılarını yürüten Prof. Dr. Sevil Gülçur'a, Demirci kasabası'nda kazievinde sağladığı rahat çalışma ortamı, desteği ve yardımları için, minnettarım.

Demirci kasabası'nın planlarını çizerek katkı sağlayan Varlık İndere'ye, desteği için Yasin Gökhan Çakan'a, bugünlere gelmemde üzerimde emeği olan herkese özellikle aileme maddi ve manevi desteklerinden dolayı teşekkür eder, çalışmamın arkeoloji alanında yararlanılan bir kaynak olmasını temenni ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
HARİTA LİSTESİ	xi
PLAN LİSTESİ	xii
FOTOĞRAF LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xv
GİRİŞ	1
1. ARKEOLOJİ’NİN DİSİPLİNLERARASI ÇALIŞMALARININ TÜRKİYE’DEKİ TARİHİ	5
2. ÇALIŞMADA KULLANILAN TEORİK YAKLAŞIM VE UYGULAMALAR	16
2.1. Amaç	16
2.2. Yöntem	18
2.2.1. Sosyal/Kültürel Antropoloji, Etnoloji ve Etnografya	19
2.2.2. Mimarlık Tarihi ve Şehir ve Bölge Planlama	26

2.2.2.1. Mimarlık Tarihi	27
2.2.2.2. Şehir ve Bölge Planlama.....	28
2.3. Sonuç.....	30
3. DEMİRCİ KASABASI'NIN SEÇİLME NEDENLERİ.....	32
3.1. Demirci Kasabası'nda Yapılan Etnografik Alan Çalışması	32
3.1.1. Katılarak Gözlem-İzleme-Mülakatlar.....	33
3.1.2. Demirci Kasabası'nın Çevresindeki Diğer Yerleşmelerin İncelenmesi	35
3.1.3. Resmi Kurumlardan Alınan Dökümanlar.....	35
4.VOLKANİK KAPADOKYA BÖLGESİ'NİN GENEL ÇEVRE YAPISI	37
4.1. Coğrafi Konumu ve Sınırları	37
4.2. Jeolojik ve Topografik Yapısı.....	38
4.3. İklimi ve Bitki Örtüsü	38
5. DEMİRCİ KASABASI'NIN YERLEŞİM DOKUSU VE MİMARİSİ.....	40
5.1. Yerleşim Dokusu.....	40

5.2. Mimarisi	40
5.2.1. Geleneksel Mimari.....	41
5.2.1.1. Kaya Oyma Yapılar	41
5.2.1.2. Kaya Oyma, Eklentili Yapılar	41
5.2.1.3. Bağımsız Yapılar	42
5.2.1.3.1. Tol Kemerli Taş Yapılar.....	42
5.2.1.3.2. Kara Kemerli Taş Yapılar.....	42
5.2.1.3.3. Ahşap Hatıllı Taş Yapılar.....	43
5.2.2. Günümüz Betonarme Yapıları	43

6. DEMİRCİ KASABASI'NIN GELİŞİM SÜRECİNİN DÖNEMLERE GÖRE İNCELENMESİ..... 44

6.1. 18.yy.-20. yy. Arası Anadolu'daki Sosyal ve Sosyo – Ekonomik Yapı	45
6.1.1. 18. yy.....	45
6.1.2. 19. yy.....	47
6.1.3. 20. yy.....	50
6.1.3.1. 1923-1950 Dönemleri.....	51
6.1.3.2. 1950 ve Sonrası.....	53

6.2. 19. yy.-20. yy. Arası Demirci Kasabası'nın Sosyal ve Sosyo-Ekonomik Yapısının Anadolu'daki Gelişmeler Işığında Mimari ve Yerleşme Dokusunda Oluşturduğu Evrelerin Anlamlandırılması	54
6.2.1. Demirci'nin Yerleşme Dokusunun Oluşum Süreci	55
6.2.2. Geleneksel Mimari Dokunun Oluşması	58
6.2.3. Günümüz Betonarme Dokunun Oluşması	64

7. SOSYAL VE SOSYO-EKONOMİK DÖNÜŞÜMLERİN MİMARİDE VE YERLEŞME DOKUSUNDA İZLENEBİLDİĞİ, ARKEOLOJİK ZAMANLAR VE ELE ALINAN COĞRAFYA 67

7.1. MÖ 9. bin – 6. bin Arası Dönemleri ve Kültür Bölgeleri.....	68
7.1.1. MÖ 9. bin - 6. Bin Dönemlerinde Mimaride ve Yerleşme Dokusunda Yaşanan Genel Değişimler	71
7.1.2. Yerleşmeler	73
7.1.2.1. Kaletepe	73
7.1.2.2. Aşıklı Höyük.....	74
7.1.2.3. Musular	77
7.1.2.4. Köşk Höyük	78
7.1.2.5. Tepecik – Çiftlik	80
7.1.2.6. Güvercinkayaı	82

8. ARKEOLOJİK YERLEŞMELERİN, MİMARİ VE YERLEŞME DOKUSUNU OLUŞTURAN DİNAMİKLERİ ÇÖZÜMLEMEDE İZLENECEK YÖNTEM.....	85
8.1. Bağımlı Değişkenler	86
8.2. Bağımsız Değişkenler	86
9. MÖ 9.-6. BİN YERLEŞMELERİNİN BİÇİMLENMESİNE NEDEN OLAN ETKENLER.....	88
SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA	98
HARİTALAR	108
PLANLAR	110
FOTOĞRAFLAR.....	114

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Demirci Kasabası'nın Genel Konumu	108
Harita 2: Demirci Kasabası'nın Çevresindeki Yerleşmeler (Demirci Belediyesi) ..	109

PLAN LİSTESİ

Plan 1: Demirci Kasabası Topografya (Çizim: Varlık İndere 2010)	110
Plan 2: Demirci Kasabası İlk Yerleşme Sınırları (Çizim: Varlık İndere 2010)	111
Plan 3: Demirci Kasabası Tarihsel Gelişim Süreci (Çizim: Varlık İndere 2010)....	112
Plan 4: Demirci Kasabası Geleneksel ve Modern Yapılar (Çizim: Varlık İndere 2010).....	113

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Say'a Oyulmuş Yapı	114
Fotoğraf 2: Say'a Oyulmuş Yapı	115
Fotoğraf 3: Say Üzerine Oturan Yapı	116
Fotoğraf 4: Say Üzerine Oturan Kemerli Yapı	117
Fotoğraf 5: Say Üzerine Oturan Kemerli Yapı	118
Fotoğraf 6: Tol Kemer	119
Fotoğraf 7: Tol Kemer	120
Fotoğraf 8: Tol Kemer	120
Fotoğraf 9: Kara Kemer	121
Fotoğraf 10: Ahşap Hatıllı Yapı.....	122
Fotoğraf 11: Ahşap Hatıllı Yapı.....	123
Fotoğraf 12: Ahşap Hatıllı Yapı.....	124
Fotoğraf 13: Demirci Kasabasındaki İlk Demirci Atölyesi	125
Fotoğraf 14: 1936 Yılına Ait Geleneksel Yapı	126
Fotoğraf 15: 1936 Yılına Ait Geleneksel Yapı	126
Fotoğraf 16: 1939 Yılına Ait Geleneksel Yapı	127
Fotoğraf 17: Demirci Kasabasındaki Eski Bezirhane	128
Fotoğraf 18: Eski Mahalle (Eski Cami ve Çevresi)	129
Fotoğraf 19: Eski Mahalle (Eski Cami ve Çevresi)	129
Fotoğraf 20: Eski Mahalle (Eski Cami ve Çevresi)	130

Fotoğraf 21: Eski Mahalle (Eski Cami ve Çevresi)	130
Fotoğraf 22: Eski Mahalle ve Geleneksel Yapılar	131
Fotoğraf 23: Yeni Yerleşim Alanından Eski Yerleşim Alanının Genel Görünümü	132
Fotoğraf 24: Eski Yerleşim Alanından Yeni Yerleşim Alanının Genel Görünümü	132
Fotoğraf 25: Eski ve Yeni Yerleşim Alanlarının Genel Görünümü	133
Fotoğraf 26: Yeni Yerleşim Alanının Genel Görünümü	133
Fotoğraf 27: Geleneksel Yapılar	134
Fotoğraf 28: Geleneksel Yapılar	134
Fotoğraf 29: 1944 Yılına Ait Geleneksel Yapı	135
Fotoğraf 30: Geleneksel Yapılar	135
Fotoğraf 31: Geleneksel Yapı	136
Fotoğraf 32: Düz Araziden Yamaçlara Doğru Yükselen Geleneksel Yapılar	137

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
MÖ.	Milattan Önce
MS.	Milattan Sonra
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
PPN	Pre Pottery Neolithic
PPNA	Pre Pottery Neolithic A
PPNB	Pre Pottery Neolithic B
PN	Pottery Neolithic
s.	Sayfa
TÜKSEK	Türkiye Kültür Sektörü
Vol.	Volume
yay.	Yayına Hazırlayanlar
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Arkeoloji’de adına, paradigma diyebileceğimiz bir süreç yaşanmaktadır. Bu süreç, arkeoloji’nin bir bilim olarak elde ettiği verileri bilgi haline dönüştürmede daha fazlasını aradığı ve kültürel mirası sergilemekten öte amaçlar taşıdığını kurguladığı bir süreçtir. İnsanlığın yeryüzünde ilk görülmeye başladığı zamanlardan itibaren, insanlığın tarihiyle ve kültürel mirasıyla doğrudan, dolaysız olarak iletişime geçen bir bilim dalının potansiyelini ne kadar değerlendirdiği düşünülerek, yeni bir anlayış yerleşmiştir. Arkeoloji’deki bu anlayış, geleneksel ya da egemen olan arkeoloji anlayışının yanında; yeni sorular soran, disiplinlerarası çalışmalar yapan, problemler karşısında çözüm yolları geliştiren bir yaklaşımdır.

Çalışmamız bu anlayış doğrultusunda, arkeolojik sahalarda karşılaştığımız mimari ve yerleşmeler üzerinde, dinamiklerin (sosyal ve sosyo-ekonomik yapılar) nasıl ve neden etkili olduğunu ve şekillendirdiğini anlamaya çalışacaktır. Arkeolojik sahada ele geçirdiğimiz herşey gözlenebilir olgulardır (maddi kültür), oysa anlamak istediğimiz gözlenebilir olgular üzerinde etkili olan gözlenemeyen olgulardır (sosyal, siyasi, ekonomik, dini vb.). Tüm bu gözlemleyemediğimiz olgular, insanlığın oluşturduğu yapılar ve sistemler üzerinde etkili olur ve bunlara göre şekil alır. Binlerce yıl öncesinin mimari ve yerleşmeleri üzerinde etkili olan bu yapıların işleyişini o dönemler içinde anlayabilirsek, maddi kültürün yorumlanmasında da doğru tespitlerde bulunabiliriz.

Kazılarda ele geçen maddi kültürü durağan yapısından çıkararak, kendi tarihi dönemi içerisinde dillendirmeye çalışmak, beraberinde arkeolojiyi pozitivist bir alanda icra etmekten alıkoyacaktır. Çünkü, pozitivist bir yaklaşım, kültürel yapılara **neden** sorusu ile yaklaşmayarak, **nasıl** arar. Bu anlayışta, doğa bilimlerinde uygulandığı gibi genellemeler yapılarak, toplumsal süreçlerle ilgili yasalara ulaşılır. Bu yaklaşımı, ‘‘Arkeoloji’de Kuram ve Uygulama’’ (2003) adlı teziyle Celali Fırat Kaya güzel bir örnek ile ifade eder;

“Bunu arkeolojik açıdan örneklemek gerekirse öncelikle modern etnografyanın çalışmalarından elde ettiğimiz bilgilerden birini arkeolojik topluluklar için bir hipotez cümlesi olarak kullanabiliriz: Avcı ve toplayıcı topluluklar, çevresel koşulların çok sert olduğu ortamlara uyum sağlamak için ekonomik uzmanlaşma ve toplumsal çeşitliliği arttırmak zorunda kalırlar. Bu önerme bir başka araştırma sahasından gelen bir bilgiye dayanmasının yanısıra bu bilginin insan topluluklarının erken dönemleri için bir genellik taşıyabileceği varsayımına dayanmaktadır. Yani daha ilk adımda bir genellemeye ulaşma hedefi söz konusudur. İkinci adım bu fikrin sınanmasını sağlayacak araştırma uygulamasının üretilmesidir.

Bunun için son buz çağından Üst Paleolitik Avrupa’da benzer tip bir çevre ele alınıp, bu bölge içerisinde farklı konularda uzmanlaşmış olan farklı site tipleri araştırılır. Bu sitelerde toplumlar arası bağlaşıklıkları gösteren ticaret mallarının varlığına yönelik malzemenin olup olmadığına bakılır. Eğer birinci aşamanın kanıtları olan bulgular ikinci aşamada sağlanabilirse artık tümdengelim cümlesi kurulabilir: Sert iklimler söz konusu olduğunda toplumsal bağlaşıklık ve lojistik avlanma stratejileri ortaya çıkmaktadır. Buradan ulaşılabilecek nihai genelleme marjinal çevreler ve toplumsal çeşitlilik arasında pozitif bir korelasyon aynı doğa bilimlerinde olduğu gibi insan toplulukları için evrensel olan doğal düzenliliklerin ortaya çıkarılmasıdır.” (Kaya, 2003: 16)

Celali Fırat Kaya’dan aktardığımız bu alıntıda da ifade edildiği gibi bu yaklaşım doğa bilimlerinde uygulanan bir anlayıştır. Bu yaklaşım, insanları ve meydana getirdikleri kültürel süreçleri açıklamaya dayalı bir yaklaşımdır. Arkeolojide de benzer bir yaklaşımla, ama daha fazlasını yaparak, arkeolojik sahalarda elde ettiğimiz verileri kültürel süreçleri sadece açıklamakta değil aynı zamanda anlamakta da kullanmamızın yollarını bulmamız, çeşitlendirmemiz gerekmektedir.

Açıklamak, gözlenebilir olgular arasındaki sebep-sonuç ilişkisini ortaya koymaktır. Oysa çalışmamızda amaçladığımız, açıklama ile beraber anlama boyutuna geçmek, yani buzdağı’nın altını görebilmek gerekir. Bunun için de ekonomik, siyasi, sosyal, dini, psikolojik birçok faktörün birlikte ele alınması ve oluşturdukları düzenin tarihi sürecine dahil olarak, derinlemesine analizlerle sonuca

varmak gerekir. Böylece, arkeolojik sahada karşılaştığımız maddi kültür yapılarını anlık ve yüzeysel fotoğraflamaktan öte, yorumlama sürecine girmiş oluruz.

Arkeolojik sahada, gözlemleyemediğimiz olguları konuşturmak için de, bir yöntem ve kuram geliştirmemiz gerekecektir. Yöntem bölümünde ayrıntılı olarak değineceğimiz bu sorunda, arkeolojinin çözmeye çalışacağı bu problemin disiplinlerarası işbirliği ile gerçekleşebileceğini düşünmekteyiz. Sosyal/Kültürel Antropoloji, Etnoloji, Etnografya, Mimarlık Tarihi, ile Şehir ve Bölge Planlama bilim dallarının kuram ve yöntemlerinden faydalanarak çok yönlü ve çok kuramlı bir bakış açısı ile sorumuza yanıt arayacağız. Tüm bu disiplinler ile yapılacak işbirliği ve gerçekleştireceğimiz yorumlarla yanılma katsayımızı düşürüp, farkındalık katsayımızı arttırmayı hedefleyerek, arkeolojiyi, binlerce yıl öncesinin kültürleri ile ilgili elde ettiği verileri değerlendirebilecek bir seviyeye çekeceği gibi, geçmişe olan sığ bakış açımızı da genişletebileceği umulmaktadır.

Çalışmamızı teoriden uygulama alanına çekmek içinde, Prof. Dr. Sevil Gülçur'un kazı çalışmalarını yürüttüğü Güvercinkayasası'na oldukça yakın olan, Aksaray ili, Gülağaç ilçesi'ne bağlı, Demirci kasabası'nın mimarisinde ve yerleşmesinde etkili olan dinamikleri, etnografik yöntemler kullanarak tespit edecek ve arkeolojik sahada anlamaya çabaladığımız geçmişe ait gözlemlenemeyen bu olguların etkileri hakkında fikir sahibi olunacaktır. Bu çalışmada elde edilecek veriler, birebir analogi ile arkeolojik zamanlara uygulanmayacak, etnografi yalnızca bir yöntem olarak değerlendirilip, diğer disiplinlerin yöntem ve kuramlarını da kullanarak çözüm yoluna gidilecektir. İzleyeceğimiz yol salt etnografiye dayanan ve analogi yapan, Etnoarkeoloji olarak algılanmamalıdır. Yalnızca etnografik yöntemleri kullanarak, bugünün dünyası ile geçmişi anlamaya dönük bir vizyon çizmiyoruz. Sosyal bilimlerdeki farklı disiplinlerin yöntem ve kuramlarını da işin içine katarak yazısız tarihi anlamaya dönük bir çaba içerisindeyizdir. Bu açıdan, etnoarkeolojinin bir disiplin ve yöntem olarak yalnızca etnografiye dayanmasının yetersiz olduğunu düşünerek, çok disiplinli, çok yönlü ve çok kuramlı bir çalışma gerçekleştirmeyi hedefleyeceğiz.

Yeni Arkeoloji'nin ve uzantısı Etnoarkeoloji'nin, geçmiş ile bugün arasında bir köprü kurarak bugünün modelleri ile geçmişi değerlendiren anlayışının yerine, kültürlerin zaman ve mekana göre farklılık gösterdiğini gözönünde bulunduran bir yöntemle, geçmiş hakkındaki yorumlarımızda yanılma payını hem teori'de hem de uygulamada düşürmeyi hedeflemekteyiz. Arkeoloji'nin gayesinin ortaya çıkardığı kültürü tüm yönleri ile ortaya koyan bir yapıda olması gerektiğini düşünüyor ve bu yolda adı her ne olursa olsun bir çözüm yolu sunmaya çalışıyoruz. Önemli olan, bu işin ayakları yere basan bir yapıda olması, yani sağlam bir yöntem ve kuram ile kendi içinde çelişkiye düşmeyecek bir çerçevede yapılmasıdır.

Ayrıca, Arkeoloji bilim dalının, yaptığı kazılar ve çalışmalar ile bölgelerin, sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda kalkınmasına fayda getirecek bir potansiyele ve sorumluluğa sahip olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla, Demirci kasabasında yaptığımız etnografik araştırmanın sonucunda tespit ettiğimiz, geleneksel kemerli evlerinin ve ustalarının tarihi geçmişi ve kültürel derinliği düşünüldüğünde bu bölgenin **TÜKSEK** (Türkiye Kültür Sektörü) çerçevesinde ileride değerlendirilebileceği kanısındayız.

Tezimiz, yukarıda anlattığımız tüm bu hususlar ile şekillenip, Arkeoloji'nin akademik ve kamu hayatında daha başat bir rol oynaması için gerekli olan, değişim ve gelişimine bir katkı niteliğinde olacaktır.

Aşağıda ele alacağımız bölümde de, çalışmamızda yöntem olarak benimsediğimiz ve sürekli vurguladığımız ve vurgulayacağımız arkeoloji'nin disiplinlerarası çalışması gerekliliğini, Türkiye'de Arkeoloji'nin disiplinlerarası çalışmalarının, tarihi geçmişi aşağıda vererek örnekleyeceğiz.

1. ARKEOLOJİ'NİN DİSİPLİNLERARASI ÇALIŞMALARININ TÜRKİYE'DEKİ TARİHİ

Türkiye'de, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Arkeoloji'nin disiplinlerarası çalışmalar ile birlikte yürümesi ile ilgili fikirlerin ve uygulamaların olduğunu görmekteyiz. Özellikle etnografya ve folklor çalışmaları arkeoloji ile tamamlayıcı bir özellik kazanmıştır. Bu gelişmenin en önemli sebebi, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yeni bir ulus yaratma projesinin varlığı ve bu bağlamda, Türk milletinin karakterini ve kültürünü tanımlamak, sosyal-ekonomik yapısını anlamak ve değerlerinin ortaya çıkarmak amacıyla, Anadolu'da gezilen köylerde etnografik ve folklorik anlamda belgeler yapılmıştır. Özellikle Hamit Zübeyr Koşay gibi arkeologlar tarafından Etnografya ve Folklor Kılavuzları çıkarılmış (Koşay, 1932, 1939, 1952, 1965, 1977), bu belgelerin nasıl yapılacağı ve sistemi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Anadolu'da yaşayan kültür varlığının arkeolojide karanlık kalmış tarafları aydınlatacak bir araç olduğu düşünülmüş ve etnografi ve folklor çalışmaları ile birlikte arkeolojik çalışmalar yürütülmüştür.

Bütün bu çalışmalar; Türkiye'de, arkeolojiyi farklı bilim dalları ile işbirliğine sokan, kazılardan elde ettiği verileri yorumlama ve bilgi haline dönüştürmede çaba harcayan, kafa yoran, arkeoloji'yi eser sergileyen ve tasnif eden rolünden öte, farklı çalışmalar yapan bilim insanlarına sahip olduğunu göstermektedir. Bütün bu veriler bize arkeolojinin farklı bilim dalları ile olan işbirliğinin başlangıç ve gelişme sürecinin ülkemizde yalnız dış etkili olmadığını, kendi bünyesinde iç dinamikleri ile birlikte bu sürecin başladığını, düşünsel ve uygulamalı çalışmalar yapıldığını göstermektedir.

1934 yılından itibaren yayımlanmaya başlayan, "Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergilerinde"; arkeoloji ile beraber etnografik, folklorik, etnolojik çalışmalara da yer verilmiştir. Bu dergide, Anadolu'da, çömlekçiler, tahtacılar gibi zanaatlar ile Yörüklerin ve Türkmenlerin, gelenek ve görenekleri, yaşayışları, sanatı, inançları, ekonomisi ve sosyal yapıları hakkında çalışmalar yapılarak (Yalçın, 1940: 195–201; Atabeyli, 1940: 203–222), arkeolojik verileri açıklamada yardımcı olması amaçlanmıştır. Böylece arkeolojiye faydalı olacak, disiplinler ile beraber çalışma

süreci de başlamıştır. Bu çalışmalar, ülkede yaşayan kültürleri tanıma, belgeleme ve bu belgelemenin nasıl olacağı ile ilgili bir kılavuz olmanın ötesinde, etnografinin arkeolojiye faydası ve birlikte çalışması gerektiği ile ilgili yorumları da barındırmaktadır. Bu doğrultuda, tarihöncesi dönemlerin taş, kemik ve maden aletlerinin yapılışını ve kullanımını anlamada, etnografiye başvurulması gerektiğini ve yaşayan kültürler üzerindeki etnografik araştırmaların, tarihöncesi insanların yaşayışı hakkında fikir verecek bir yöntem olduğunu ileri süren çalışmalardan bir tanesi Koşay'ın çalışmasıdır (Koşay, 1939: 13). Koşay, bu çalışmasında arkeolojinin birçok karanlık meselesinin etnoloji ile çözülebileceğini ifade etmektedir (Koşay, 1939: 16). Koşay 1948 yılında da, Türk Tarih Kongresinde, o yıllarda arkeoloji dünyasında konuşulmaya başlanan bir gelişmenin altını çizmiş ve sunumunu yapmıştır. Bu çalışma etnografya ve folklorun yanında, dünyada konuşulmaya ve tartışılmaya başlayan **Archeocivilisation** terimi hakkındadır. Koşay'ın bu terimin ve arkeolojinin disiplinlerarası çalışmalarının üzerinde durmuştur.

“Son zamanlarda etnoğrafya, folklor kelimeleri yanında ‘Archeocivilisation,, terimine de rastlanmaktadır. Bilindiği gibi etnoğrafya, bir halkın hayat tarzını bütün teferruatıyla tasvir ve tasnif eder. Folklor, bu hayat tarzı içinde iptidai unsurları ayırarak nesilden nesle intikal eden yazısız ananevi medeniyeti tespit eder. ‘Archeocivilisation, ise arkeoloji ve din tarihi yardımı ile folklor malzemesi içindeki Ortaçağ veya öntarih devirlerinden kalan folklor malzemesini araştırır ve bunları diriltmeye ve izaha çalışır. Bu, öteden beri bilinen ‘continuïte, nin başka bir şekilde ifadesidir.” (Koşay, 1952: 214)

“Ananevi medeniyetin hiç bir bahsi yoktur ki, bizi eski tarihe veya öntarihe götürmüş olmasın. Bu bakımdan folklor ve etnoğrafya ilimleri arkeolojinin mutlak suretiyle yardımcıdır. Kazılarda bulduğumuz bir çok eserleri bugünkü halk hayatından alınan misallerle izah edebiliriz. Diğer tabirle, bir kısım öntarih kalıntıları ve döküntüleri bugünün folklorunu teşkil eder.” (Koşay, 1952: 214)

Koşay'ın bu değerlendirmeleri, arkeolojiye farklı görüş açıları kazandırmanın ne kadar önemli olduğu ve o yıllarda bu iş için fikri ve fiili anlamda çabalar sarfedildiğini bir kez daha göstermektedir.

Arkeoloji'nin disiplinlerarası çalışması gerektiği ile alakalı, 1947 yılında Remzi Oğuz Arık'ın, "Halk Evlerinde Müze, Tarih, ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu" kitabında, bugün tartıştığımız birçok şeyi oldukça açıklayıcı bir şekilde ifade etmiştir. Arık, Arkeoloji'nin tarifini yaparken amacını ve yöntemini de ifade etmektedir.

"Yapılmış, işlenmiş her çeşit insan eserinin, bütün vasıtalara müracaatla tetkiki, izahı, böylece insanlığın seviyesi hakkında fikir edinilmesi..." (Arık, 1947: 15)

Bütün vasıtalara müracaat edilerek eldeki verilerin yorumlanması gerektiği ile ilgili tarifi disiplinlerarası işbirliğini ifade eder. Arık'ın bu çalışmasında belirttiği ifadelerini alt alta yazdığımızda onun arkeoloji anlayışını ve daha 1940'lı yıllarda Türkiye'de arkeolojinin disiplinlerarası işbirliğinin önemi ile ilgili kafa yorulduğunu görmemizi sağlayacaktır.

"Onun bir laboratuvar bilgisi gibi ele alınması ille Prehistorik (Tarihten önceki) ve Protohistorik (Ön tarihteki, yani tarihin görünmeye başladığı zamanlardaki) çağlarla uğraşan arkeolojiler görülünce büsbütün kuvvet kazanır. Gerçekten de şimdi, Prehistorik çağların alemini tanımaya çalışan bir arkeoloji vardır. Yukarıda bir notta söylediğim gibi antropolojiden mineralojiye kadar her bilime başvuran bu arkeoloji, hemen tamamıyla tıp veya fen fakültelerine girebilir." (Arık, 1947: 15)

"Arkeoloji'nin gayesini, eserleri toplayıp sıraya koymak, numalandırmak, tarihlendirmek diye kabul etmek, onu bir merak, bir tecessüs hastalığına götüren kupkuru bir istatistiğin içinde bırakmak olur." (Arık, 1947: 18)

“En adi parçayı bile heşeriyetin tarihini izah için, tanımak için kullanmak: İşte onun asıl gayesi! Nasıl düşünmüşler? Nasıl inanmışlar? Neye güzel demişler? Bütün bu düşünceyi, inanı, kavrayışı, eşya üzerinden nasıl aksettirmişler? Bunu bilmek, arkeolojinin gayesi!” (Arık, 1947: 18)

“Bugün arkeoloji bir bilimdir. Konusu vardır, metodu vardır, amacı vardır, Demek öteye beriye, şu veya bu bilime bağlanmaya ihtiyacı kalmamıştır. Amma bütün bilimler arasında olduğu gibi, arkeoloji ile bazı bilimler arasında iş birliği şarttır.” (Arık, 1947: 19)

Arık, işbirliği derken birçok disiplini saymaktadır; Antropoloji, Coğrafya, Etnoloji, Mitoloji, Dinler Tarihi, Filoloji, Etnografya, Folklor, Şehircilik, Tarih, Epigrafi, Mimarlık ve Fen Bilimleri gibi bütün bu bilimler ile yapılacak disiplinlerarası çalışmaların gerekliliğinden ve geleceğinden bahsetmektedir. Özellikle Etnografya ile olan ilişkileri üzerine değinmiştir; ifadelerine devam edecek olursak;

“Arkeoloji ile etnoğrafya arasındaki en büyük yakınlık, onların konularındaki birliktir. Arkeoloji insanların bıraktığı gözle görülür, elle tutulur eşyayı, eserleri ele alır, inceler. Etnoğrafya da öyle. Etnoğrafya da; insan topluluklarının giyim, beslenme, barınma (Yatıp kalkma), bunlara eklenen süsleme ve süslenme yolunda yarattıkları eşyayı, eserleri ele alır, inceler... Aradaki fark şudur: Arkeoloji ortadan kalkmış olan kavimlerin, yahut ortadan kalkmış olan nesillerin bıraktığı eserlerle uğraşır... Halbuki etnoğrafya, şimdi yaşayan kitlelerin, kavimlerin milletlerin eşyasını ele alır.” (Arık, 1947: 21)

“İşte etnoğrafya burada onun imdadına koşar. Eski kültürün hatıralarını topluluğun bağrında yer yer, adacıklar halinde devam ettiren aletler, giyimler, adetler, barınaklar daima bulunur. Her yeni kültür akıntısı, her yeni medeniyet, eskisini itibardan, kuvvetten düşürse de hükmi, bir topluluğun bütün tabakalarında aynı zamanda yürüyemez. Ulaştırma vasıtalarının, haber alıp verme vasıtalarının yetmezliği yüzünden, yahut, din gibi ahlak gibi, kanun gibi, alışkanlık gibi tutan ve durduran sebepler yüzünden cemiyetin bir kısmında eski

yaşayışın izleri kalmakta devam eder. Hatta, toplulukların teknikteki derecelerine göre, bu eski yaşayışın izleri tabakalaşır bile.

Bu aletlere, bu eşyaya, bu barınaklara ve bunları kucaklayan adetlere bakarak arkeolojinin önümüze serdiği eserleri anlamak mümkün olur. Bu sayede ise eski kavimlerin sosyal yaşayışını gözönünde canlandırmamız kolaylaşır. Bu canlandırma işi ise bilimin en parlak zaferi olur.

Alacahöyük'te bulduğumuz 'Güneş Kursları' nın anlamı ve fonksiyonunu, şimdi birer etnoğrafya malzemesi olan alemlere bakarak izzah etmemiz kolaylaşmıştır. Arkeolojinin binlerle bulduğu ağırsaklar, bugünün iş ve kirmeni ile izzah edilebilmiştir. Protohistoryanın zahire küplerini, bugünün köylerinde aynen bulmuştuk. Hele Bakır çağı tandırlarını izzah için köylerimizdeki tandır tertibatı imdadımıza yetişmiştir. Protohistoryanın evini ne türlü çatının örttüğünü anlamamıza, köylerimizdeki damlar ne kadar yardım etmişti." (Arık, 1947: 22)

"Etnoğrafya'ya "Yarının arkeolojisi" arkeolojiye "Dünün etnoğrafyası"..." (Arık, 1947: 23)

"Arkeolojinin dostu ve yardımcısı olan bütün bu bilimler arasına (Üstünde araştırmalar yapılacak alanların:) örenlerin, höyüklerin, tümülüslerin, anıtların dağılma tarzını ve durumlarını gösteren topoğrafya; bu örenlerin, tümülüslerin, höyüklerin, şehirlerin bugünkü ardından en eski adlarına geçebilmeyi ve böylece oralardaki ilk iskanların ne olduğunu, kimler tarafından kurulduğunu bilmeyi sağlayan toponomie veya onomastique de katılmalıdır." (Arık, 1947: 23-24)

"Bugün şehircilik (Urbanisme) de arkeoloji bakımından yardımcı bilgi derecesine yükseltilmiştir: Eski yerleşmelerin izahı bugünün şehirciliği ile, şehrin ve kasabaların bugünkü yapısıyla çok kere sınırlanmış ve aydınlanmıştır." (Arık, 1947: 24)

Arık'ın bütün bu fikirleri daha o yıllarda Arkeoloji'nin gayesini, yöntemini ve anlayışının nasıl olması gerektiği ile ilgili geleceğe dönük bir vizyon oluşturmuştur. Keza, Koşay'da aynı fikirlere sahiptir ve fikri çalışmaların ötesinde fiili anlamda da bu anlayış doğrultusunda çalışmalarda bulunmuştur.

Kılıç Kökten de disiplinlerarası çalışmalara dikkat çeken bir arkeologdur. ‘‘Anadolu’da Prehistorik Adamların Kullandıkları Malzeme ve Ele Geçen Maddi Kültür Belgelerinin Etnografya Yolu ile İzahı’’ adlı çalışması (Kökten, 1949: 331-337), ‘‘Belleten’’de yayımlanmıştır. Kılıç Kökten bu çalışmasında, ele geçen arkeolojik aletleri, köylerde hala kullanılan aletler ile benzerlikler kurarak, arkeolojik kazılar ile ele geçirdiği bu maddi kalıntıların işlevi üzerine çalışmalarda bulunmuştur.

Arkeolojik yerleşmelerdeki mimari dokuları anlamak adına da etnografik örneklerden hareket edilmiştir. Bu tarz çalışmaları Mimar Arkeolog Mahmut Akok’un, Trabzon’un ve Çorum’un geleneksel evleri üzerine yaptığı incelemelerde görmekteyiz (Akok, 1951: 103-113, 171-185). Bu çalışmalar ile geleneksel yapılar teknik anlamda incelenerek, yapıların neden ve nasıl inşa edildiği üzerine modeller oluşturulmakta ve Arkeologların mimari anlamda cevaplarını bulamadıkları yerlerde pratik çözümler sağlamaktaydı

Keban Projesi de, kurtarma kazılarına paralel olarak yürütülen, arkeolojik, etnografik, folklorik ve mimarlık çalışmaları da disiplinlerarası çalışmalara önemli bir örnek teşkil etmiştir. Bu tarz bir çalışmaya giderek hem bölgenin maddi ve manevi kültür yapısını belgeleme amacı güdülmüş, hem de bölgede ve Anadolu’nun başka yerlerinde yapılan kazılarda elde edilen verileri yorumlama aşamasında önemli bir kaynak sağlanmış ve arkeoloji farklı bilim dalları ile beslenmiştir. Bu amaçla Keban Projesi, farklı disiplinleri de işin içine sokması açısından önemli bir projedir.

Mimar Doğan Kuban’ın 1968 yazında Keban Bölgesinde köy mimarisini incelemesi (Kuban, 1970: 173-177), bölgedeki tarihöncesi mimariyi ve yerleşme yapısını yorumlama açısından önemli bir kaynak olmuştur. Bu çalışma, etnografinin bir yöntem olarak kullanılmasının yanında, mimarlık biliminden faydalanma noktasında arkeolojiye farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.

İTÜ, Mimarlık Tarihi bölümünden Ayla Alpöge yine Keban Projesi kapsamında, çevre köylerin yerleşme planları üzerine durmuş ve yerleşmelerin planlarını etkileyen yapıların varlığının tespitine çalışmıştır (Alpöge, 1971: 131-134).

Böylece tarihöncesi yerleşmelerin planlarına etki eden sebepleri anlama imkanını vermiştir.

Mimar Alpaslan Koyunlu (1976: 215-217, 1979: 143-149, 1982: 233-247), Eckhart Peters gibi (1972: 163-171, 1979: 127-132, 1982: 201-215), arkeolog olmayan ancak Keban Projesi kapsamında çalışmış mimarlar, farklı bilim alanları ile mimari biçimler, yerleşme yapıları gibi meselelerde, kazılarda elde edilen verileri yorumlama aşamasında farklı bakış açıları kazandırmışlardır.

Koşay'ın da, Keban projesi kapsamında, Pulur (Sakyol) höyüğünde yapılan prehistorik kazılar sırasında, yöre ile ilgili etnografik ve folklorik bir çalışma yapmış ve yayımlamıştır (Koşay, 1977: 1-115). Bu çalışma, köyün mimarisi, ekonomisi, beslenmesi, toplumsal yaşamı, el sanatları, inançları ve sözlü edebiyatına kadar geniş kapsamlı etnografik ve folklorik bir çalışma olmuş ve tarihöncesi yaşamın dinamikleri hakkında farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.

Keban projesi, kurtarma kazısından öte etnografya ve folklorun verilerinden ve yöntemlerinden faydalandığı, mimarlık ve mimarlık tarihi kürsülerinin bilgi birikiminin kullanıldığı, arkeometrinin işin içine dahil edildiği bir projeydi. Disiplinlerarası işbirliğinin uygulandığı bir çalışmanın olması yanında, Arkeometri ve Sosyal Arkeoloji hakkında da ciddi düşünmeye yol açmış ve kazılardan elde edilen verileri, sınıflamak, tarihlendirmek ve sergilemekten öte yorumlamanın, aydınlatmanın önemine dikkat çekerek, Arık'ın ve Koşay'ın 40'lı yıllarda ifade ettiği, arkeoloji anlayışının uygulandığı bir proje olmuştur.

Bir başka Arkeolog Ufuk Esin de, Sosyal Bilimler dışında arkeolojinin disiplinlerarası işbirliğini destekleyen ve bu bağlamda projeler gerçekleştirmiş önemli bir bilim insanıdır. 1960'lı yıllarda, doğa ve fen bilimlerini arkeolojiye uygulayarak Arkeometri'nin yolunu açmıştır. Ayrıca maden analizleri ve madenlerin oluşumları ile ilgili çalışmaları Jeoarkeoloji'nin temellerinin atıldığı çalışmalar olmuştur. Esin'in ilerleyen yıllarda oluşan şu düşünceleri de arkeolojik bir yerleşmenin nasıl aydınlatılması gerektiği ile ilgili bir yöntem izlenilmesi gerektiğini ifade eder;

“Acaba değişik konut\yerleşim tipleri oluştururken insanlar en çok hangi olgulardan etkilenmişlerdir? Bu kapsamda 10 bin yıl oncesinde İç Anadolu’da ‘Aşıklı Höyük’te Arkeolojik kazılarla gün ışığına çıkarılan ‘Akeramik Neolitik Evre’ye ait ‘ilk konutlar\ilk köy yerleşmeleri nasıl bir model seğılemektedir? Bu modeli belirleyebilmek ve rekonstrüksiyonunu yapabilmek için, önce onun geliştiği zaman dilimi içinde, çevresindeki iklimsel, biyotik ve abiyotik (ekolojik) koşulların, hammadde kaynaklarının incelenmesi gereklidir. Daha sonra da Aşıklı’da yaşamış olan insan topluluklarının, belirli koşullarda niçin orada yerleştikleri, nasıl ve ne tür konut \ yerleşimler oluşturdukları araştırmalıdır. Ancak o zaman konut ve yerleşim tipleri gelişiminde ‘ilk ilkeler’, ‘ilk kuramlar’ın , geriye dönük bir projeksiyonla ve ‘Aşıklı modeli’ yardımıyla neler oldukları bınların nasıl değerlendirilmesi gerektiği sorgulanabilir ve olasılıkla bir görüşe varılabilir.” (Esin, 1996: 31)

Esin’in yukarıda alıntısını yaptığımız fikirleri, disiplinlerarası çalışmanın uygulamada güzel bir örneği olan Aşıklı Höyük kazısıdır. Aşıklı’dan önce, 1950’li yıllarda maden aletlerinin yapımında kullanılan teknolojiyi ve hammaddenin geldiği maden yataklarının tespiti için çalışmalar yapmış ve bu çalışmaların sonucunda ülkemizde arkeometalurji çalışmalarının ilk örneğini vermiş ve müzelerdeki yüzlerce maden eserden almış olduğu örnekleri Kuantitatif Spektral Analiz yöntemiyle değerlendirmiş ve yayımlamıştır (Esin, 1969). Bu çalışmalarının yanı sıra, iklim salınımları, doğal çevre ve topoğrafyadaki değişikliklerin, insanların yaşam alanlarına ve beslenme düzenlerine olan etkileri üzerine yaptığı çalışmalar ile çevresel arkeolojinin ülkemizde öncülüğünü yapmış ve bu alanda verdiği eser “İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa (G.Ö. 10500 – 7000 Yılları Arası) I. Doğal Çevre ve II. Kültür Sorunu” adlı çalışması hala başvuru kaynağı niteliğindedir (Esin, 1979, 1981). Bütün bu çalışmalar ülkemizde, Arkeometri’nin gelişmesine ve 1980 yılında ODTÜ bünyesinde Arkeometri bölümünün açılmasına kadar olan süreçte başrol oynamıştır. Esin’in bu çalışmalarına, Halet Çambel’in arkeolojiye ve disiplinlerarası çalışmalara bakış açısının etkileri olmuştur. Çambel’in aracılığıyla, 1963 yılında R. Braidwood ve ekibinin, İstanbul Üniveristesesi Prehistorya Kürsüsün’de dersler ve seminerler

vermeye başlamasının yanında, **Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Projesi**'nin başlamasının etkileri olmuştur. Çambel'in, Braidwood gibi, 1949 yılında arkeolojiye disiplinler arası çalışmalarla kazandırdığı bakış açısı ile dünyada yeni bir çığır açmış bir bilim insanını İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsüne kazandırmış olması, Türkiye'de disiplinlerarası arkeolojinin hızla benimsenmesine, uygulanmasına zemin hazırladığı gibi, dünyada da saygın bir konuma yükseltmiştir. Çambel'in oynadığı bu roller, Esin'in tüm bu çalışmalarının uygulanmasında ve gelişmesinde etkili olmuştur.

Esin, ayrıca Türkiye Kültür Sektörü Projesini (TÜBA-TÜKSEK) başlatarak, bu projenin uygulanması için gerekli olan kültür envanteri veritabanının oluşmasına öncülük etmiş, arkeoloji, kırsal ve kentsel mimarlık mirası, sözlü tarih, jeoarkeoloji, etnobotani gibi farklı alanları bir arada toplayarak bütüncül bir çalışma gerçekleşmesine yardımcı olmuştur (Başgelen, 2008: 16).

Kısaca özetleyecek olursak; Çambel ve Esin, gerçekleştirdikleri projeler ile İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsünün, 1950 yılından itibaren ülkemizde arkeoloji'nin disiplinlerarası işbirliğinde başrol oynamasında önemli katkıları olmuştur.

1969 yılında da, Ali M. Dinçol ve Sönmez Kantman, arkeoloji'nin elde ettiği verileri daha iyi değerlendirmesi ile alakalı olarak, yeni bir anlayışın temsilini yaparlar. Bu anlayış, Amerika'da ortaya çıkan **Yeni Arkeoloji** akımıdır. Bu akım ile gerçekleştirilmek istenen, arkeoloji'yi antropoloji'ye yakınlaştırmaktır. Kantman ve Dinçol düşüncelerini şöyle ifade ederler;

“Gerçektende kaybolmuş kültür sistemlerinin çeşitliliği hakkındaki bilgilerimiz, bugün elli yıl öncesinden çok daha fazla. Ancak, bu katkı belge toplanması ile kalmış, açıklama kavramına fazla bir belirginlik getirmemiştir. Açıklama'nın buradaki anlamı ise (Hempel, 1965: 245, 297-299), belirli bir kültür sistemi içindeki çeşitli özelliklerin tanımlanması ve bunların karşılıklı ilişkilerinin nitelenmesidir.” (Dinçol-Kantman 1969: 332)

Bu yaklaşım, arkeolojinin ilgi alanının tasnif yapmaktan öte, kültürün gerisinde yatan dinamikleri çözmesi gerektiği fikridir.

Ayrıca, hakim olan normatif kültür anlayışının temsil ettiği; kültürün paylaşımcı, tek merkezden yayılıp gelişen, belli formülleri ve yasaları olan yaklaşımının tam tersi kabullerle, kültürün yapısı ile ilgili şu görüşleri dile getirmişlerdir;

“Kültür paylaşılan değil, fertlerin katıldıkları bir şeydir, ancak bu katkı değişik niteliktedir. Kültür sistemlerinin temel karakteristiği, değişik yerlerde, değişik işler gören sosyal birimlerin ve bireylerin bir araya gelmesidir. Bu bireyler ve sosyal birimler ise, çeşitli sosyal müesseseler aracılığı ile değişik örgütlenme seviyesindeki daha geniş birimleri meydana getirirler. Sosyal sistem genişleyince, bunu meydana getiren birimlerde uzmanlaşma artar ve buna bağlı olarak da, birimlerin aynı fikri düzeni paylaşabilme derecesi o oranda düşer.” (Dinçol-Kantman 1969: 337)

Bu yaklaşımlar, hakim olan arkeoloji anlayışının yerine geçecek olan yeni anlayışın öncüsü durumundadır. Bu çalışmalar ile teorik alanda meydana gelen değişimler, uygulama alanında da disiplinlerarası çalışmalara doğru evrilecektir.

Genel olarak Türkiye’de arkeolojinin disiplinlerarası çalışmalarının tarihsel sürecini yorumladığımızda, arkeolojinin disiplinlerarası işbirliğinin önemli ölçüde etnografya ve folklor çalışmaları ile başladığını tespit etmekteyiz. Bunun nedeni de Türk kültürünün maddi ve manevi öğelerini kayıt altına alma kaygısı, Cumhuriyet ile birlikte bir ulus yaratma projesinin sonucu olmasıdır. Bu çalışmalarında sistemli ve bilimsel olarak yapılabilmesi adına arkeologlar ve diğer bilim dallarının mensupları tarafından etnografya ve folklor kılavuzları çıkarılmış, bu konuda kitaplar yazılmış ve yabancı yazarların kitapları da çevrilmiştir. Bu kılavuzlar ve kitaplarda etnografya’nın ve folklorun ne olduğu, disiplinlerin ortaya çıkma süreçleri gibi bilgiler verilerek bu konuda çalışacaklara yol göstermesi amaçlanmış, zamanla da Koşay, Arık, Kökten gibi arkeologlar farklı disiplinleri arkeoloji ile birleştirmek

adına çalışmalar yapmaya başlamışlar ve yurtdışındaki gelişmeler de takip edilerek, etnografya ve folklor ile birlikte, diğer sosyal bilimler ve doğa bilimlerini de bu sürece dahil etmişlerdir.

2. ÇALIŞMADA KULLANILAN TEORİK YAKLAŞIM VE UYGULAMALAR

Bu bölümde, tezimizi bilimsel bir temele oturtabilmek adına geliştirdiğimiz teorik yapıyı ve uygulamada nasıl gerçekleşeceği ile ilgili bilgilere yer verilecektir.

2.1. Amaç

Arkeolojide toplulukların yaşam biçimlerini anlamak için, ortaya çıkartılan mimari ve benzeri maddi kültür alıntılarında faydalanmak bu bilim dalında kullanılagelen yaygın bir yöntemdir. Ancak, bu maddi kültürün gerisinde, toplulukların sosyal, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik, tekno-kültürel yapıları ile ilgili gözlenemeyen bir çok olgu da yatmaktadır ve arkeolojide kullanılan yöntemler bu olguların anlaşılmasında yeterli olamamaktadır. Bu nedenle arkeologlar zaman zaman farklı bilim dallarının yardımına başvurmuşlar, yeni yöntemler geliştirmeye çalışmışlardır. Bu bilim dallarından bir tanesi de etnolojidir. Yaklaşık son otuz yıldır arkeoloji ve etnolojinin ortak eksenlerde yeni yöntemler geliştirme çabaları belli ölçüde başarılı olmuş ve etnoarkeoloji olarak adlandırılan yeni bir çalışma alanı oluşturmuştur. Ancak hala bu alanın kendi metodolojisini oluşturduğu, bir disiplin haline geldiğini söylemek mümkün değildir.

Bu çalışmada öncelikle model olarak Aksaray ili, Gülağaç ilçesi'ne bağlı, Demirci kasabası'nın mimari yapısı, özellikleri ve yerleşme düzeni, kuruluşundan günümüze kadar geçirdiği değişim süreci içerisinde ele alınmış, mimari ve yerleşme düzeninin biçimlenmesinde ekonomik, sosyal ve sosyo-ekonomik etkilerin neler olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken etnolojinin araştırma yöntemlerinin yanısıra Sosyal / Kültürel Antropoloji, Etnoloji, Mimarlık Tarihi ve Şehir ve Bölge Planlama Bilim dallarının yöntem ve kuramlarından da faydalanarak çok katmanlı bir çalışmanın gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın bu aşamasında, mevcut, yaşamakta olan bir yerleşmenin ortaya çıkış, oluşum ve biçimlenme süreci, yukarıda bahsedilen farklı disiplinlerden faydalanılarak anlaşılmaya çalışırken ne gibi yeni yöntemlerin ortaya çıkabileceği sorgulanmaya çalışılmıştır. Bu aşamada, ortaya

çıkacak sonuçların arkeolojik verilerle doğrudan karşılaştırılması kaygısı taşınmamıştır.

Çalışmanın çıkış noktalarından bir başkasını, mevcut etnoarkeolojik yöntemlerin sorgulanması oluşturmaktadır. Etnoarkeoloji başlığı altında yapılmış olan çalışmaların bir çoğunun genellikle etnolojinin ilgi alanından daha öteye gidememiş olduğu, günümüz örnekleri ile arkeolojik veriler arasında yapılan basit karşılaştırmaların arkeolojik verilerin yorumlanmasında yanılgılara yol açtığı anlaşılmaktadır. Bu tez çalışmasında, yukarıda bahsedilen farklı disiplinlerin bir arada kullanılması ile elde edilecek sonuç ve olası yeni yöntemlerin, etnoloji-arkeoloji ekseninde geliştirilmeye çalışılan ve etnoarkeoloji olarak adlandırılan alanı yöntemsel ve kuramsal olarak geliştirme çabası da bulunmaktadır. Hiç şüphesiz, bu tür çalışmaların sosyal bilimlerin diğer alanlarında da yaygınlaştırılması, daha çok doğa bilimlerinden faydalanarak etkili sonuçlar elde eden arkeolojinin, sosyal bilimlerle de daha sistemli işbirlikleri oluşturmasına katkısı olacaktır.

Böylece, Orta Anadolu bölgesindeki arkeolojik yerleşmelerin, mimari ve yerleşme dokusu anlamında, aralarındaki benzerliklerin ve farklılıkların, benzer veya farklı sosyal ve sosyo-ekonomik süreçlerden etkilenip etkilenmedikleri noktasında, bölgenin genel bir haritası da çizilerek, bölgedeki arkeolojik yerleşmeler hakkında bilgilerimize katkıları da olacaktır.

Etnoarkeoloji, zaten arkeoloji içinde paradigma diyebileceğimiz bir süreçtir. Şimdi bu süreç tersine dönerek, günümüzde Etnoarkeoloji'nin bir yöntem olarak işlevini sorgulamaya başlaması ile kendi içerisinde paradigma diyebileceğimiz bir döneme girmiştir. İşte bu noktada çalışmamız yöntemin veya disiplinin bu gelişme sürecine yardımcı olabilmek, nasıl daha düzgün işleyebilir ve kendi içinde gelişmeyecek bir disipline ya da yönteme dönüşebilir sorusunu da cevaplandırmayı, hem teori de hem de uygulamada çözümler üreterek bulmayı amaçlamıştır.

Bu çalışmanın ayrıca, Türkiye Kültür Sektörü Projesinde de değerlendirilebileceği kanısındayız. Aksaray ili, Gülağaç ilçesi, Demirci kasabasında yerel mimari üzerinde yaptığımız etnografik araştırma ile kasabanın özgün mimari yapısı olan kemerli evlerin derin bir tarihi geçmişe sahip olduğunu ve bu yapıların

ustalarının ve yapı tekniğinin birbiriyle paralel olarak yavaş yavaş ortadan kalktığını ve bir daha geri gelemeyecek bir yapı sanatı olduğunu tespit ettik. Bunların belgelenerek hem evrensel anlamda kültürel mirası korumak, hem de bu yapıların doğru bir şekilde değerlendirmeye alındığında bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda kalkınmasına fayda getireceğini de düşünmekteyiz. Başlangıçta çalışmanın amacı ortaya konulurken böyle bir düşünce oluşmamıştı; ancak zamanla tezimizin bu açıdan da değerlendirilebileceğini düşünmekteyiz.

Tüm bu çabalar, doğrudan binlerce yıl önceki kültürler ile yüz yüze gelen, kültürlerin maddi kalıntıları ile doğrudan diyalog halinde olan, arkeoloji gibi bir bilim dalının potansiyelini daha doğru ve insanla ilgili bir çok soruyu cevaplandırmaya yönelik olarak kullanabilme amacına ulaşma kaygımızdan kaynaklanır.

2.2. Yöntem

Çalışmamızda bir yöntemden daha fazlasını kullanarak, yöntembilimsel ve bilgikuramsal açılardan yaklaşmamızı gerektirecek, çok kuramsal ve çok yöntemsel bir arayış içerisinde olacağız. Bu sebeple bazı tanımları açıklığa kavuşturmak açısından yöntem, yöntembilimsel araştırma teknikleri ve bilgikuramsalın ne olduğu, aralarındaki farkların neler olduğu gibi konular üzerinde durmak gerekecektir.

“Yöntembilim, belirli gözlemsel teknikleri seçerken, verileri değerlendirirken ve bu verilerle kuramsal önermeler arasındaki ilişkiyi kurarken kullanılan ‘mantığı’ gösterir. Bu bakımdan kavramlar ve tanımlar, önermeler, kuramlar ve hipotezler, modeller yöntembilimin temel öğeleridir. Oysa Yöntem, genel veri toplama tarzına (niteliksel yöntem, niceliksel yöntem, vaka çalışması vb.) işaret eder. ‘Araştırma teknikleri’ ise verilerin toplanmasındaki pratik sorunları ve veri toplamın özgül araçlarını (anket, akrabalığı simgelerle işaretleme sistemi vb.) içerir. Yöntem ve teknikler, bir arada ‘araştırma işlemleri’ni oluştururlar.” (Altuntek, 2009: 10 - 11)

Bilgisel kuram ise gerçek bilgiye ulaşmada, bilginin özünü keşfetmede bilmenin kaynakları, biçimleri ve yöntemlerine ilişkin kuramların genel adıdır.

Bu tanımlar, arkeolojik bir probleme çözüm bulma hedefinde oturtacağımız sistemin abc'sini oluşturacağından önemlidir. Çünkü çalışmamızda birkaç bin yıllık yerleşmelerin dinamiklerini anlamaya çalışırken, yorumlama aşamasında olabildiğince doğru tespitlerde ve çıkarımlarda bulunmamız gerekecektir. Bu sebeple, Sosyal/Kültürel Antropoloji, Etnoloji, Etnografya ve Mimarlık Tarihi ile Şehir ve Bölge Planlama bilim dallarının bilgi birikimlerine ve yöntemlerine başvurulmuştur. Ele aldığımız disiplinlerin kendi içerisinde çok sayıda yöntembilimsel ve bilgi kuramsal tartışmanın olduğu görülmüş ve bu tartışmalar bize izleyeceğimiz yöntemi belirlememiz açısından karmaşık bir durum ile karşı karşıya olduğumuzu göstermiştir. Aslında problemler tek tek bu disiplinlerin kendi iç sorunları değildir. Genel anlamda, tarihsel bilimler, toplum bilimleri, sosyal bilimler olarak adlandırılan ve doğa bilimlerinden farklı olarak insanı ve toplumu inceleyen bu bilimlerin, yöntembilimlerinin ve bilgi kuramlarının doğa bilimleri gibi genel geçer yasalar ve sistemlerden oluşmasının yanlış olacağını, bu sebepten dolayı insanın ve toplumun dinamiklerini çözmede, yöntembilimlerinin ve bilgi kuramlarının farklı olması gerektiği ile ilgili kaygılardan kaynaklanan tartışmalardır.

Aşağıda, çalışmamızda faydalanacağımız disiplinlerin tanımları ve içerikleri hakkında bilgiler verip, bu disiplinlerin tanımları ve işlevleri ile alakalı süregelen tartışmalara da değinerek, arkeolojiye kazandıracakları farklı görüş açıları üzerinde duracağız.

2.2.1. Sosyal / Kültürel Antropoloji, Etnoloji ve Etnografya

Çalışmamızda cevap arayacağımız soru, sosyal ve sosyo-ekonomik yapıların mimari ve yerleşme üzerindeki etkilerinin tespiti üzerinedir. Sosyal ve sosyo-ekonomik yapıyı tahlil edebilmek ve güvenli cevaplar bulabilmek için de insanı ve toplumu inceleyen ve bilimsel yöntemler ile cevaplar arayan antropolojinin alt dallarına ihtiyacımız vardır. Arkeologlar olarak binlerce yıl öncesinin maddi kültürlerini ortaya çıkarır ve bu süreçten sonra da, söz konusu maddi kültürün yorumlanması ve ele alındığı dönemin koşulları içerisinde insani davranışların

değerlendirilmesi, bir anlamda konuşturulması gerekir. Bu açıdan, bu süreçte spekülatif değerlendirmelerden kaçınarak, bilimsel açılardan olaya yaklaşmalı ve antropolojinin alt dalları olan Sosyal/Kültürel Antropoloji, Etnoloji ve Etnografya'nın bilgi birikimlerine ve yöntemlerine başvurulmalı, kısacası disiplinlerarası işbirliğine gidilmelidir. Şimdi bu disiplinlerin tanımları ve işlevleri üzerinde duralım.

Sosyal antropoloji, kültürel antropoloji ve etnoloji arasındaki farkların evrensel olmadığı ve bu alandaki ulusal farkların çoğunun tarihi ve akademik bir gelenekten ibaret olduğu ifade edilir (Güvenç, 2005: 69). Amerika'da sosyal/kültürel antropoloji ve etnoloji arasında ayrım belirgin değildir; Avrupa'da, etnoloji, kültür tarihi, adları kullanılır; İngiltere'de, Radcliffe Brown'nun etkisi ile etnoloji antropolojiden ayrılmış ve sosyal antropoloji ismini almıştır. Tüm bu terminolojideki farklılıklara rağmen, İngilizlerin yapısal antropolojisini dışarıda tuttuğumuzda, sosyal/kültürel antropoloji ve etnoloji arasında bir ayrım yoktur (Güvenç, 2005: 69). Tüm bu terimler; antropolojinin insanı, toplumları ve kültürleri inceleyen alt disiplinlerini ifade eder. Antropolojinin bu alt disiplinlerinin aralarında fark olup olmadığını ve birbirleri ile olan ilişkilerini kafalarda oturtabilmek ve araştırmamızla olan ilgilerini ortaya koyabilmek amacıyla tanımları ve içerikleri hakkında bilgi vermemiz gerektiği kanısındayım.

Antropolog Nephan Saran'ın, Sosyal/Kültürel Antropoloji tanımları şöyledir;

“Antropoloji'nin önemli bir dalı da yirminci yüzyılda gelişen sosyal antropolojidir. Avrupa'da özellikle İngiltere'de 1908 – 1910 yılları arasında gelişen sosyal antropoloji; insan davranışlarının karşılaştırmalı incelemesi olarak tanımlanabilir. Birleşik Amerika'da bazen etnoloji sözcüğünün yerine kullanılırsa da genellikle insan davranışlarına yaklaşımın bir boyutunu oluşturur. Ayrıca belirli problemlerin kültür, toplum ve kişilikle ilgili yönünü de inceler.” (Saran, 1989: 22 - 23)

“Kültür Antropolojisi'nin toplumsal olguları inceleyen bölümü ise, Sosyal Antropoloji olarak adlandırılır. Toplumsal olgu denildiğinde genellikle şunlar kastedilir: sosyal örgütlenme, evlilik adetleri ve örfleri, ekonomik ve siyasal örgüt, yasalar, örfler,

adetler ve ahlaksal amaçlar, folklor, inançlar sistemi, din, dil ve dille düşüncenin ilişkileri vs.’’ (Saran, 1989: 143)

Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın’ın hazırladığı, Antropoloji sözlüğünde ise Sosyal/Kültürel Antropoloji tanımları şöyledir;

‘‘Sosyal/Kültürel Antropoloji: İnsanlığın genler aracılığıyla değil, toplumsal ve kültürel deneyim aracılığıyla aktarılan yönlerini inceler. Yani insanların maddi, toplumsal ve simgesel yaşamlarının incelenmesidir. Bir başka deyişle, konusu ‘‘kültür’’dür.’’ (Emiroğlu ve Aydın, 2003: 50)

Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın’ın aşağıda vereceğimiz iki tanımında da, Sosyal ve Kültürel Antropoloji’nin geçmişten gelen farklılıkları üzerinde durmuşlardır.

‘‘**Kültürel antropoloji** Antropoloji içinde, kuramsal olarak, kültürel çeşitlilik araştırmasına yönelmiş olan eğilim. Bu kavram, esas olarak Kuzey Amerika geleneği için kullanılmaktadır. Kıta Avrupası’na özgü **etnoloji** ve Britanya kaynaklı **sosyal antropoloji** yaklaşımları karşısında kültürel antropoloji yönetsel bir ayrılığa işaret eder. Bu yöntemin temeli, kültür kavramlarının işaret ettiği değer sistemi, normlar ve simgeler sistemi üzerinden maddi ve manevi kültürü, buna bağlı olarak biçimlenmiş tutum ve davranışları betimlemeyi ve toplumlar arasındaki kültürel fark ve benzerlikleri araştırmayı öne çıkarır. Bu araştırmalarda toplumsal örgütlenme biçimleri ve onunla ilişkili fenomenler, büyük ölçüde araştırma alanının dışında tutulmaktadır.’’ (Emiroğlu ve Aydın, 2003: 530)

‘‘**Sosyal antropoloji** Kültür aşırı bir yaklaşımla toplumsal örgütlenme biçimi üzerine yürütülen araştırmaları içeren yönetsel antropolojik yönelim. Kavram, esas olarak, Kuzey Amerika’da gelişen **kültürel antropoloji** yönelimi karşısında Britanya’da gelişen eğilimi ifade etmektedir. Britanya antropoloji geleneği, kültür kavramının işaret ettiği fark ve

benzerlikler yerine, Batı dışı toplumların toplumsal örgütlenme biçimlerini ve bu örgütlenme tarzlarının ortaya koyduğu özgül yapıların karşılaştırmasından hareketle genel bir antropoloji kuramına ulaşmayı hedeflemiştir. Bu nedenle, sosyal antropoloji araştırması, büyük ölçüde yapısal-işlevselci modellerle çalışır ve bu modelin kuramcılarının kültür kavramından kaçışına paralel olarak 'yapı' kavramını yeğler. Toplumun işleyişini sağlayan toplumsal yapı, o yapıyı kuran öğelerin (kurumların) işlevsel bütünlüğünden oluşmuştur ve antropolojik çalışma bu yapının öğeleri arasındaki karşılıklı ilişkileri izleyerek bir toplumsal yapı kuramına ulaşmaya çalışır.' (Emiroğlu ve Aydın, 2003: 740)

Yukarıdaki son iki tanımdaki farklılık, İngiliz ve Amerikan ekollerinden gelen farklı iki antropolojik anlayıştan kaynaklanmaktadır. Bu iki antropolojik anlayış, yani sosyal ve kültürel antropoloji özlerinde aynı olsalar, insanı, toplumu ve kültürü inceleme alanı olarak ele alsalar da, yöntem olarak geleneklerinden, Boas ve Radcliffe Brown'dan kaynaklanan bir ayrılıkları vardır. Brown'dan kaynaklanan, İngiliz ekolü Sosyal Antropolojisi, toplumların yapısı ile alakalı genel geçer yasalar, doğa kanunlarında olduğu gibi kuramlar oluşturmaya çalışarak sonuçlara varmaya çabalar. Oysa Boas'çı Amerikan ekolü, toplumların ve insanların tarihteki davranışları ve tepkileri için yasalar ve kuramlar geliştirmeye çalışmazlar. Çünkü, her kültürün kendi içinde özel ve ayrılıkları olduğunu, toplumlar ve insanlar için kuramlar ve yasalar oluşturmanın mümkün olmadığını iddia ederler. Farklılıkların sebebi budur, bu ayrılık daha önce belirttiğimiz gibi evrensel bir ayrılık değildir. Kıta Avrupasında da bu iki anlayış yerini Etnoloji terimine bırakır. Şimdi etnoloji ile ilgili yapılan tanımlara değinelim.

'Arkeologlar maddesel kültürü inceleyerek insan davranışlarını öğrenmeye çalışmalarına karşılık, Etnolojistler insan davranışlarını gözleyerek hatta deneyerek inceledikleri grupların kültürlerini anlamaya çalışırlar. Büyük ölçüde karşılaştırmalı bir çalışma niteliğinde olan Etnoloji, Etnografların tek bir kültürü ayrıntılı olarak incelemelerinden elde edilen verileri kullanır. Bu nedenle bazen kütüphane bilginleri olarak da fonksiyonları olup çok sayıda topluma has kültürleri inceleyerek belirli konulara ve sorunlara yanıt bulmaya çalışırlar.' (Saran, 1989: 143)

Amerikalı Antropolog Conrad Phillip Kottak, Kültürel Antropoloji'nin iki yönünden bahsetmiş, birinin etnoloji, bir diğersinin de etnografya olduğunu ifade etmiş ve şöyle bir tanımda bulunmuştur;

‘‘Kültürel antropolojinin iki yönü vardır: (alan çalışması üzerine temellenen) etnografi ve (kültürası karşılaştırma üzerine temellenen) etnoloji. Etnografi tikel bir grup, toplum ya da kültürün ‘etno-resmini oluşturur. Etnografik alan çalışması sırasında etnograf, veri toplayarak bunu etno-resmi (kitap, makale, yada film) oluşturup sunacak şekilde düzenler, betimler, tahlil eder ve yorumlar. Etnograflar geleneksel olarak küçük topluluklar içinde yaşayıp yerel davranış, inanç, adet, toplumsal yaşam, iktisadi faaliyet, siyaset ve dini incelemişlerdir.’’ (Kottak, 2001: 10)

Kottak, etnoloji'nin tanımı ve işlevini de şöyle ifade etmiştir;

‘‘Kültürel antropolojinin diğers yönü, etnoloji, etnografinin sonuçlarını farklı toplumlardan toplanan verileri inceler ve karşılaştırır. Etnologlar kültürel farklılık ve benzerlikleri tanımlayıp açıklamaya, evrensellik, genellik ve tikelliği ayırt etmeye ... çalışırlar. Etnoloji karşılaştırma verilerini yalnızca etnografiden değil, diğers alt disiplinlerden, özellikle geçmişin toplumsal sistemlerini yeniden inşa eden arkeolojik antropolojiden alır.’’ (Kottak, 2001: 11)

Etnoloji, Kıta Avrupası'nda bu terimle ifade bulmasına rağmen, Anglo-Sakson ülkelerinde sosyal ve kültürel antropoloji, Sovyetler Birliği'nde de etnografya terimi tercih edilmiştir. Görüldüğü gibi, antropolojinin alt dallarını oluşturan bu disiplinlerarasında evrensel bir sınır yoktur. Sosyal antropoloji, kültürel antropoloji ve etnolojinin arasındaki farkların evrensel olmadığı ve bu alandaki ulusal farkların çoğunun tarihi ve akademik bir gelenekten ibaret olduğunu daha öncede ifade etmiştik (Güvenç, 2005: 69). Tüm bu disiplinler birbirleri ile iç içedir,

hepsi özünde insanı, toplumu ve onun yarattığı kültürü inceler ve de anlamlandırmaya çalışır.

Ele aldığımız bu disiplinlerin bir çerçevesini çizecek olursak; Sosyal/kültürel antropoloji, İngiltere, Amerika ve Kıta Avrupası'nda adları değişsede, özde insanın ve toplumların meydana getirdiği kültürlerin aralarındaki farklar ve benzerlikler üzerinde durur, bu farklar ve benzerliklerin nedenini, nasıldığını ve niçinini sorgular. Bunu yaparken de etnografiyi bir yöntem olarak kullanır, insanların ve toplumların içine karışarak kültürü her yönüyle incelemeye çalışır. Etnojistler'de aynı işi yaparlar, kültürel benzerlik ve farklılıkları ele alırken, üzerine çalışılmış kültürlerden hareketle çok sayıda kültürü incelerler, genellikle de kütüphanelerde çalışarak ya da saha çalışmaları yaparak değerlendirmelerde bulunurlar. Kısacası, antropolojinin alt disiplinlerini oluşturan bu dallar, birbirleri ile iç içe, birbirinden kesin sınırlar ile ayrılmayacak yapıdadırlar.

Etnografya'ya bir kez daha değinecek olursak; *“Etnografya ise, hem alan çalışmasını içeren araştırma sürecini (katılarak gözlem v.b.) hem de bir kültürün sistematik betimini (yazılı metinler) ifade etmek için kullanılmaktadır.”* (Altuntek, 2009: 44). Tanımdan da anlaşılacağı gibi, etnografya sadece bir yöntem değildir. Çünkü tarafsız ve doğru bilgi edinmenin, ötekini anlamının yolunun, onun dünyasından bakarak, bakış açısını kavrayarak olabileceği, kendine özgü olan dinamiklerinin o zaman keşfedilebileceğini iddia eder. Bunun nasıl olması gerektiği ile ilgili, çok sayıda kuramsal ve yöntemsel tartışma yapılmış ve yapılmaktadır. Etnografya, insanı ve toplumu kendi ortamında birebir ele aldığı için, konusu insan, toplum ve kültür olan, sosyal ve kültürel antropoloji ile etnolojinin en önemli silah olmuştur. Bu yüzden, etnografya ile alakalı tartışmalar bu disiplinlerden ayrı sürmemiş, kuramsal ve yöntemsel gelişmeler ile birlikte yol almışlardır.

Çözümlemelerimize katkıları olacak disiplinlerin tüm bu tanımlarından sonra, çalışmamıza işlerlik kazandıracak tarafına, yöntemlerine ve kuramlarına değinmemiz gerekmektedir. Bu disiplinlerin içinde çok sayıda kuram ve yöntem olmasına rağmen, çalışmamızın kimyasına uygun, işlerlik kazandıracak yöntemleri ve kuramları dikkate alarak, uygulamaya çalışacağız.

Bu doğultuda; Herder, Adolph Bastian, Boas ve Bronislaw Kaspar Malinowski, araştırmamızda yöntemlerinin ve kuramlarının bize yol göstereceği antropologlardır. Boas, kültürel evrimcilerin, insanlık tarihini vahşi, barbar, uygarlık gibi sınıflara ayırdığına, insanların ve toplumları aynı gelişme evrelerinden geçirdiğine, değişim nedenleri ve sonuçlarının benzerlik gösterdiğine, insan düşüncesinin ve eylemlerinin evrensel yasaları olduğuna, bu yüzden basit toplumlar ile karmaşık toplumlar arasında benzerlikler kurulabileceğine dair, tümdengelimci, benzerci, evrenselci anlayışa karşı, **Kültürel Görelilik** kuramını geliştirmiştir (Altuntek, 2009: 45-72).

Boas, Kültürel Görelilik akımını geliştirirken, Herder ve Bastian'dan etkilenmiştir. Bastian'a göre, her kültür farklı kaynaklardan etkilenir ve sürekli değişim halindedir, insan zihninde kökleşen hareketler olduğunda, sabit bir tarih anlayışı geçerli değildir (Altuntek, 2009: 64). Bu yüzden her kültür kendi içinde değerlendirilmeli ve dinamikleri anlaşılmaya çalışılmalı, Kültürel Görelilik bunu gerektirir (Altuntek, 2009: 67-68). Herder, Kültür'ü insanın zihinsel hayatı ve yaşam tarzı olarak ifade ederek, kültürlerin farklılığına ve çeşitliliğine vurgu yapmıştır (Altuntek, 2009: 58). Ayrıca Herder, ötekinin bakış açısını anlamının önemini vurgular ama bu yolda zihinsel farklılıklardan dolayı, yorumlayıcının zor bir yola girdiğini ifade eder (Altuntek, 2009: 58).

“Malinowski ise, kültürü bir tür mikro-kozmetik bütünlük olarak ele alır ve alan çalışmasını katılarak gözlemi etnografyanın zorunlu ve gerekli bir parçası haline getirir.” (Altuntek, 2009: 55). Malinowski iki yıl Trobriand Adaları'nda iki yıl alan çalışması yapmış ve katılarak gözlem yöntemini uygulayarak daha önce yapılan alan çalışmalarından farklı bir yol izlemiştir (Altuntek, 2009: 55).

Yukarıda bahsettiğimiz, kültürel görelilik ve etnografya ele aldığımız disiplinlerin içerisinde süregelen yöntembilimsel ve kuramsal tartışmalar içerisinde uygulamaya alacağımız yöntemlerdir. Demirici kasabasında sosyal ve sosyo-

ekonomik yapıların yerel mimari üzerindeki etkilerinin tespitini yaparkende bu disiplinlerin uyguladığı bu iki ögenin çalışmamıza işlerlik kazandıracağı kanısındayız. Yapacağımız alan çalışmasında etnografyayı bir yöntemden öte, katılarak gözlem düsturundan hareketle gerçekleştirecek, ötekini anlama ve onun anlayışını kavrama çabası içinde dinamikleri çözme hedeflenecektir. Yerleşmenin yapısı ile mimariyi etkileyen kültürel yapıyı kendi tarihsel süreci ve kendine özgü dinamikleri çerçevesinde değerlendirirken de Kültürel Görelilik'i gözeteceğiz. Çalışmamızın asıl amacını oluşturan arkeolojik verileri ve soruları aydınlatma noktasında, salt analogiye giderek, kültürel evrimcilerin yaptığı gibi kültürü zaman ve mekan farkını gözetmeksizin, sabit-değişmeyen bir anlayış içerisinde değerlendirmeyeceğiz. Bu nedenle, çalışmamız kültürler ve zamanlar arasında benzerlikler bulma gibi bir kaygı üzerine oturmuş değildir. Yaşayan bir kültürün iç ve dış dinamiklerinin etkisi ile mimarisinin ve yerleşmesinin nasıl şekillendiğinin tespiti, yaşamayan, binlerce yıl önceden yalnız maddi kültürleri kalmış kültürlerin dinamiklerini konuşmaktan daha kolay, spekülatif olmayan gerçekçi bilgiler sağlar. Buradan hareketle dinamiklerin mimari üzerinde nasıl ve ne kadar etkili olduğu ile alakalı fikirlere sahip olunacak ve tüm bu disiplinlerden faydalanılarak, arkeolojik alanda karşılaştığımız ne oldu? – nasıl oldu? – niçin oldu? Sorularına cevap bulmak kolaylaşacaktır.

2.2.2. Mimarlık Tarihi ve Şehir ve Bölge Planlama

Yukarıda ele aldığımız disiplinlerin, sosyal ve sosyo-ekonomik yapıyı tahlil etmede, toplumsal değişimleri gözetleyebilmede insanı ve kültürü anlamlandırabilmede ve mimariye olan etkilerinin resmini çizebilmede faydalı olacağına değindik. Mimarının alt dalları olan, Mimarlık Tarihi ve Şehir Bölge Planlama da bize bu tahlilleri tamamlama noktasın da faydalı olacaktır.

Mimarlık Tarihi ve Şehir Bölge Planlama, çalışmalarında, mimarlık ve yerleşmeyi bir insan, bir kültür girdisi olarak ele alır. Bu iki ögeden bağımsız olarak yerleşme ve mimariye değinilmez. Bu anlayış, çalışmamızda mimariyi değerlendirirken ihtiyacımız olan görüşür. Çünkü tezimizin konusu, sosyal ve sosyo-ekonomik yapıların mimariye ve yerleşmeye etkisidir. Mimari'nin içerisinde bunu

gözetecek bir anlayış, mimari konusunda sosyal ve sosyo-ekonomik girdiler hakkındaki tespitlerimize gölge düşürebilirdi. Bu iki alanın mimaride ve yerleşmede etkili olan öğeler üzerindeki tespitleri ve bu tespitlerde bulunurken kullandıkları yöntemler ve kuramları, çalışmamızı farklı bir çizgiye getirecektir.

2.2.2.1. Mimarlık Tarihi

Türkiye’de Mimarlık Tarihi, özellikle ODTÜ’nün yapmış olduğu disiplinlerarası çalışmalar ile kayda değerdir. Mimarlık Tarihi, disiplinlerarası yaklaşım ile yapı kültürünün üreticilerine, üretim amaçlarına, üretim süreçlerine, sosyolojik ve mekansal boyutuna, sembolik anlamına, zaman içerisinde uğradığı değişikliklere ve dönüşümlere ve daha birçok birbiriyle ilintili öğeleri ortaya çıkarma adına çok perspektifli bir bakış açısı sergiler (Özgenel, 2005: 8).

Mimarlık Tarihi, analizlerinde yapı kültürüne biçim ve anlam veren dinamikleri sorgular, yerleşmenin ve yapının oluşumunun gerisinde yatan sebepleri anlamaya ve yorumlamaya çalışır. Bu saptamalarda bulunurken de, incelediği dönemin koşulları içerisinde değerlendirmelerde bulunur, bugünün değerleriyle çözüm yollarına gitmez.

ODTÜ Mimarlık Tarihi Yüksek Lisans ve Doktora Programı, 2003 yılında yapılan tezlerin sunumu ile alakalı bir sempozyum düzenlemiştir. Bu sempozyumda yapılan çalışmalar, arkeolojik kazılardan elde edilen verilerin yorumlanmasına oldukça katkısı olmuş ve disiplinlerarası bir çalışma örneği sergilemiştir. Bu çalışmalardan, Onur Öztürk’ün ‘‘Bergama Traianus Tapınağı’ndan, Roma İmparatorluğu Asya Eyaleti Mimarlığına Bir Bakış’’ (Öztürk, 2005: 43-55) isimli çalışmasında dile getirdiği; Anadolu’da Roma dönemi tapınaklarının kimler tarafından, hangi sebeplerle ve hangi dinamiklerin etkisi ile ortaya çıktığı ile alakalı, yapı kültürüne biçim ve anlam veren dinamikleri anlamaya dayalı bir çalışma gerçekleştirmiş olması, mimari ve yerleşimi, planlardan ve işlevlerden öte insanın ve meydana getirdiği kültürünün etkisi altında ortaya çıktığını göstermesi açısından önemlidir.

1996 yılında da, İkinci Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri Konferansı (HABİTAT II) Türkiye’de düzenlenmiş ve Mimarlık Tarihçileri ile Arkeologlar bir araya gelerek kendi bilim dallarındaki birikimleri paylaşmışlardır. Anadolu’nun binlerce yıllık mimari ve yerleşme tarihi farklı uzmanlık alanlarının ortaklaşa çalışmaları ile farklı bir perspektiften değerlendirme imkanını bulmuştur.

Bütün bu örnekler, çalışmamızda Mimarlık Tarihinin bilgi birikimlerinden faydalanarak, arkeolojik alanda elde ettiğimiz verileri yorumlamamız gerektiğini ve insandan ve kültüründen bağımsız bir mimarinin ve yerleşme yapısının olamayacağını, salt işlev ve planın bu konuda açıklayıcı olamayacağı ile alakalı kuramı ve uygulamalarını değerlendirip disiplinler arası çalışmamızı meydana getirecektir.

2.2.2.2. Şehir ve Bölge Planlama

Şehir ve Bölge Planlama Bilim Dalı ise, kentleri planlamadan önce şehrin geçmişten gelen dinamikleri üzerine çalışarak, bugünün şehir planlamasının bu doğrultuda olması gerektiği ile ilgili, mekan ile yerleşme potansiyelinin özgün yapısını ortaya çıkarmaya çalışır. Bu doğrultuda yerleşmeyi oluşturan, geçmişten gelen dinamikleri ortaya çıkartırken, yerleşmenin geçmişi detaylı bir şekilde ortaya konarak tahlillerde bulunmaktadır. Bu yaklaşım, tezimizde konu edindiğimiz dinamiklerin yerleşmenin ve mekanın şekillenmesinde nasıl etkili olduğu noktasında bize faydalı olacaktır.

Bu noktada, İtalyan Mimar ve Kent Plancısı Aldo Rossi, çalışmamıza ve bakış açımıza uygun kuramları ve yöntemleri ile önemli bir başlangıç noktasıdır. Çalışmamızda ileri sürdüğümüz ve bir günümüz yerleşmesinden hareketle, arkeolojik yerleşmelerde sosyal ve sosyo-ekonomik yapıların, yerel mimari üzerinde etkileri ile alakalı saptamalarımızın nedenlerini, uzmanlık alanı mimarlık olan ve görüşleriyle mimarlık dünyasına yeni bir bakış açısı kazandıran bir bilim insanından faydalanarak daha sağlam bir çizgiye çekeceğimize inanıyoruz.

Aldo Rossi, kentlerin planlamadan önce doğru bir şekilde tahlil edilmesi gerektiğini ve kentin bünyesine göre bir plan uygulanmasını savunmaktadır. Bunun

için de kentlerde ilk kuruldukları zamanlardan gelen ve gelişen bir takım **Artifaktlar** olduğunu ileri sürer. Artifakt'lardan kasıt'ı, şehirlerin yalnız fiziksel yapılardan oluşmadığını, tarihi, coğrafi yapıları olduğunu, ayrıca genel yaşamının da şehri oluşturduğunu ve bunların artifakt adını aldığını ileri sürer (Rossi, 2006: 6). Her şehirde bu artifaktların değiştiğini, kendine özel olduğunu ve şehri fiziksel olarak biçimlendirdiği gibi şehre bir hafıza da kazandırdığını belirtir. (Rossi, 2006: 13).

Bu kuramı, uygulama noktasında ilk önce yaşayan bir yerleşmede (Demirci kasabasında) ele alarak bu artifaktların tespitine çalışacağız, ardından arkeolojik yerleşmelere indirgeyerek, arkeolojik sahada tabakalar boyunca karşılaştığımız ölü mekanların ve yerleşmelerin hangi artifaktların etkisiyle nasıl biçimlendiğini keşfetmeye çalışacağız.

Aldo Rossi, Antik dönemin Doğu ve Yunan şehirlerinin mimari biçimlerinin farklılıklarına ve artifaktlarına Marcel Poete'ye atıfta bulunarak şöyle açıklıyordu: Mısır ya da Fırat ve Dicle havzalarındaki şehirler hükümdar sarayı, ilahlarının tapınağı, sur duvarları ve kapılardan oluşurken, Atina, özgür politik hayatının organlarının (boule, ekklesia, areopagos) ve toplumsal ihtiyaçlarla ilişkili binaların (gymnasium, tiyatro, stadium, odeon) yer aldığı topluluk hayatının daha yüksek bir seviyesinin örneğini oluşturmakta, şehirde sınırların olmadığı bir düzeni temsil etmektedir (Rossi, 2006: 131). Bu iki farklı şehir düzeninin, şekillenmesinin altında yatan tarihsel, sosyal ve siyasi süreçlerin etkilerini ortaya koyarak, artifaktlar diye adlandırdığı dinamiklere dikkat çekmektedir.

Şehirler üzerinden yaptığı tüm bu çalışmalarda, kentlerin, mekansal ve yerleşmelerin oluşumunda tarihi, coğrafi, sosyal, ekonomik dinamiklerin rol oynadığını göstermesi açısından önemlidir. Çalışmamızda da bu dinamiklerin mimari ve yerleşme boyutunda nasıl etkili olduğunu keşfetmemiz açısından bu örnekler yol gösterici olacaktır.

Mimarlık Tarihi ile Şehir ve Bölge Planlama disiplinleri, arkeolojik yerleşmelerin yorumunda bize farklı bir bakış açısı kazandıracak ve çalışmamızda daha doğru tespitlerde bulunmamızı sağlayacaktır. Disiplinlerarası çalışmamızın boyutlarını, Mimarlığın bu alt bilim dalları ile genişletip olabildiğince farklı yöntem

ve kuramlardan beslenerek, değerlendirmelerimizde yanılma katsayımı aşağıya çekip, farkındalık katsayımız arttırmayı hedefliyoruz.

2.3. Sonuç

Çalışmamızın yontemsel ve kuramsal yaklaşımından anlaşılacağı gibi, disiplinlerarası bir çalışma ile çözüme ulaşmayı deneyeceğiz. Gerçekleştirmek istediğimiz bu tarz bir çalışmanın, sosyal arkeoloji ya da etnoarkeoloji gibi isimler ile karşılanmasının yetersiz olacağına ve çalışmamıza açıklık kazandıracağına inanmamaktayız. Çünkü, Sosyal/Kültürel Antropoloji, Etnoloji ile Mimarlık Tarihi ve Şehir ve Bölge Planlama bilim dallarının yontemlerinin ve kuramlarının kullanıldığı bir çalışma, salt bir etnoarkeolojik çalışma olmadığı gibi, yeni arkeoloji adıyla adlandırılan, Süreçsel ve Art Süreçsel yaklaşımlardan da uzaktadır.

Bilgi kuramsal açıdan da tezimiz pozitivist bir arkeoloji anlayışı içerisinde değildir. Pozitivist arkeoloji anlayışından kastımız, son 50 yılda Geleneksel Arkeoloji'ye karşı geliştirilen, Yeni Arkeoloji akımlarından, Süreçsel Arkeoloji'nin kültür-tarihsel yaklaşımından, yani insanın ve toplumun işleyişine dair yasalar oluşturmaya çalışan, genellemeler yapan, kültürü bir sistem olarak değerlendirerek, Auguste Comte'nin doğa bilimlerinde uygulanan yontemleri sosyal bilimlere uygulamaya çalışan sisteminden uzaktır. Süreselin getirdiği bir yontem olan etnoarkeolojinin içerisinde kullanılan analogi ile de zaman ve mekan farkı gözetmeksizin kültür, basitten karmaşığa doğru giden bir yapı olarak kabul edilerek benzerlikler kurulur. Analogi bu yaklaşımla da sosyal bilimlerde deney kolu yapılarak, kültürel süreçlerin salt yayılımcı-evrimci ve göe dayalı bir düzende açıklanmasında bir araç olur.

Pozitivist yaklaşım, doğa yasalarını keşfetme amacına hizmet eder. Bu nedenle geçmişte, günümüzde ve gelecekte, gözlem ve deney yolu ile evrensel yasalar ilan eder. Bu yasalar tüm zamanlarda ve mekanlarda geçerlidir (Kaya, 2003: 81). Kısacası, pozitivist anlayışı, toplum bilimlerinde dolayısıyla da kültürleri anlamada ve arkeolojide uygulamada yersiz olacağını düşünmekteyiz. Çalışmamızda kültürel tikelliği ve görelilik anlayışını yadsımayıp, kültürün ve dinamiklerinin zaman ve mekana göre farklılık gösterdiği ve bundan dolayı da insanı ve toplumu

anlamada doğa bilimlerinde olduğu gibi genel yasalara ulaşmanın m¼mk¼n olmadığı ¼nkabul¼ ile hareket etmekteyiz. Bug¼n¼n yerleşmesinin dinamikleri ile, binlerce yıl ¼nceki bir yerleşmenin dinamikleri arasında benzerlikler bulma gibi bir kaygıdan uzak kalacağız, ancak etnoarkeoloji disiplinlerarası bir katkı olacaktır. Amaç arkeolojinin ¼ok sayıda disiplin ile iş birliği ger¼ekleřtirerek, ¼ok kuramlı ve ¼ok y¼ntemli bir perspektifle arkeolojik sahada g¼oremedięimiz dinamikleri anlamada ve yorumlamada farkındalık katsayısını arttırıp, yanılma katsayısını d¼ř¼rmektir.

¼alıřmamızın bundan sonraki b¼l¼m¼nde, teoride yazdıklarımızı pratikte uygulamaya ¼alıřacaęız ve bu ¼er¼evede, ¼alıřmamızda uygulama alanı olarak se¼tięimiz Demirci kasabasında, verileri toparlarken izlediğimiz y¼ntemlere ve elde edilen verilerin yorumlanma aşamalarına değinilecektir.

3. DEMİRCİ KASABASI'NIN SEÇİLME NEDENLERİ

Disiplinlerarası işbirliği ile Arkeoloji'nin sorularına çözüm modeli oluşturma kaygısı güdülecek tez konusunun, sosyal ve sosyo-ekonomik yapıların yerel mimariye etkisi ve arkeolojik veriler ile anlamlandırılması ile ilgili olmasına karar verilmiştir. Bunun için gerekli olan araçlardan biri, model olacak bir yerleşmede çalışılmasıydı.

Prof. Dr. Sevil Gülçur tarafından yürütülen Güvercinkaya kazı ekibinin konakladığı Demirci kasabası'nın özgün mimarisinin çalışmalarımız için uygun bir yerleşme modeli olabileceğinin anlaşılması üzerine 2009 yılından itibaren kasabada etnografik alan çalışmalarına başlanmıştır.

Demirci kasabası'nın seçilmesinde bir başka neden de, Güvercinkaya ve Tepecik-Çiftlik kazı projeleri kapsamında yürütülen ve bölgede giderek kaybolmaya yüz tutan geleneksel köy mimarisiyle ilgili röleve çalışmalarının yapıyor olmasıdır. Bu çalışmanın amacı, bölgede yer alan tarihöncesi yerleşmeler ile yörenin geleneksel mimari tasarım, malzeme ve uygulamaları arasındaki olası benzerlikleri saptamaktır. Bu çalışma, Tepecik-Çiftlik (Niğde) Kazısı ekip üyesi Yük. Müh. W. Schnuchel (Karlsruhe Üniversitesi Mimarlık Tarihi uzmanı), yardımcıları A. Kampelmann, Halit Canol, Ülger Cengiz ve Varlık İndere'nin katılımıyla Demirci kasabası ve Çiftlik (Niğde) İlçesi sınırları içinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma ile tez konumuzun, birbirlerini tamamlayıcı bir şekle bürünme şansı ve ileride benzeri çalışmalara ve projelere bir başlangıç olacağı umuduyla, Demirci yerleşmesi veri kaynağımız olarak seçilmiştir.

3.1. Demirci Kasabası'nda Yapılan Etnografik Alan Çalışması

Aksaray ili, Gülağaç ilçesi, Demirci kasabası'nda sosyal ve sosyo-ekonomik yapıların yerel mimari ve yerleşme dokusu üzerindeki etkisi üzerine tespitlerde bulunabilmemiz için çalışmamızın ilk bölümünü oluşturacak, etnografik yöntemleri kullanmamız gerekecektir. Etnografik alan araştırması yapmak için de; incelenen kültürün yaşamına dahil olup kendimizi kabul ettirerek, tanımadığımız, bize yabancı bir kültürde aktif bir rol oynayarak, orada olup bitenle ilgili gerekli verileri sistematik

ve düzenli olarak toparlamamız gerekmiştir. Bu süreçte başarılı olabilmek için, etnografiye özgü, aşağıda belirtilen araştırma teknikleri ile amaca ulaşmaya çalışılmıştır.

- 1. Katılarak Gözlem-İzleme-Mülakatlar**
- 2. Demirci Kasabasının Çevresindeki Diğer Yerleşmelerin İncelenmesi**
- 3. Resmi Kurumlarda Alınan Dökümanlar**

3.1.1. Katılarak Gözlem-İzleme-Mülakatlar

Etnografik alan araştırmasının gereği olarak araştırılan kültürün gündelik yaşamına katılmak gerekir. Bunun için de, Demirci kasabasında yerel halkın, sosyal ve ekonomik yaşamının yerleşme ve mimari kültürüne nasıl etkisi olduğu ile ilgili saptamalarda bulunmak amacıyla alan çalışmamızda, etnografinin yöntemlerinden olan katılarak gözlem ve mülakatlardan hareketle, halkın günlük yaşamına katılarak pasif bir gözlemcinin ve araştırmacının ötesinde aktif bir rol oynayarak, yerel halkın öznel ve nesnel dünyasını anlamaya çabaladık. Her ne kadar yabancı bir kültürün içine dahil olmak onları tam manasıyla anlamak olmasa da, kasaba yaşamına dahil olmadan ve resmi bir araştırmacı hüviyetiyle, doğal tavırlar içerisinde bulunmadan yapılacak bir çalışmaya göre daha sağlıklı bir alan çalışması olduğu kanısındayız. Öte yandan, katılarak gözlemin uzantılarından ve etnometodolojinin kullandığı bir araştırma tekniği olan izleme tekniği ile gözlenen olayların anlamını keşfetmek için, yerel halkın günlük konuşmalarına katılmış, bu yöntemle günlük etkinlikleri betimleyebilmek, toplumsal davranışları ortaya çıkarabilmişizdir (Coulon, 2010: 65-66).

Mülakatlarda ve gözlemlerimizde, yerel halkın arasında kabul gören ve toplumsal organizasyonu sağlayan bir takım normların ve değerlerin olduğunu, her bir bireyin dış dünyayı algılama biçiminin farklı olduğunu tespit ettik. Bundan dolayı da normlar-değerler gibi kasaba halkını, güncel yaşamı içerisinde bir araya getiren toplumsal yapıların zamanla değiştiğini ve sabit olmadığını anladık. Dolayısıyla da mülakatlarımızda yerleşmede kabul görmüş ve norm haline gelmiş bir takım yapıları anlamının dışında, bireylerin öznel dünyalarına nüfuz ederek kendi dış dünya

algularını ortaya çıkarma adına yöntemler izledik. Çünkü toplumsal olguları, normları, değerleri meydana getiren bireylerin zihinsel dünyalarındaki değişimler, mimari ve yerleşme dokusunun da oluşmasına, toplumsal normları oluşturmalarında olduğu gibi etkili olmaktadır. Bu nedenle, mülakatlarda ve gözlemlerimizde, var olan toplumsal olguların kaynağı olan bireyin dünyasına dönük bir yol izledik.

Kısacası, **Yerlinin Bakış Açısı** çalışmamızda çok önemli bir yer tuttu ve onun zihinsel duygu ve düşüncesine nüfuz etmenin önemli olduğunu düşündük (Altuntek, 2009: 198). Salt gözlemlerin ve niceliksel yöntemlerin (anket, soru kâğıtları, nüfus bilgileri, istatistikler vb.) bireylerin öznel dünyalarını kavramada yetersiz bir araştırma tekniği olacağı kanısına vararak, açıklamaya yönelik değil, anlamaya yönelik bir yol izledik. Yani, gözlemleyemediğimiz olgulara nüfuz edebilmek ve derinliğini kavrayabilmek adına, anlamaya yönelik bir çalışma gerçekleştirdik.

Bu doğrultuda, alan çalışmamızda farklı meslek, yaş ve cinsiyet grupları ile mülakatlar bulunarak, farklı öznel dünyaların meydana getirdiği toplumsal olguları anlamaya çalıştık. Bu sürece, gündelik yaşamın en canlı olduğu kasabanın meydanı ve kahvesinde kurduğumuz ilişkiler ile yerel halkın ev davetleri, oldukça yardımcı oldu ve toplumsal olguları anlayabilme adına önemli bir başlangıç oluşturdular.

Kurduğumuz diyaloglar sonucunda elde ettiğimiz bu verileride notlar alarak, ses kaydı cihazı kullanarak ve fotoğrafla belgeleyerek sistematik bir şekilde topladık. Görüşmelerde, not alma ve ses kaydı cihazının kullanılması ile alakalı dikkat ettiğimiz bir takım hususlar vardı. İlk zamanlarda görüşmeleri, not almadan ve ses kaydı cihazı kullanmadan samimiyet kurma ve güven kazanma maksadıyla yapıyorduk. Ses kayıtsız ve not almadan yaptığımız bu tarz görüşmelerde edindiğimiz izlenimleri ile alakalı notları sonrasında alıyorduk. Daha sonra aynı görüşmeleri ses kaydı cihazı ile izinlerini aldıktan ve gerekli açıklamaları yaptıktan sonra tekrar yapıyorduk. Ses kaydı cihazı kullandığımız görüşmeler sonrası konuşmaların çözümlemelerini gerçekleştiriyor ve önceki görüşmelerden aldığımız notlar ile karşılaştırıp konumuz ile alakalı genel değerlendirmeler de bulunuyorduk.

Alan çalışmasının bitimiyle de tüm görüşmelerde edindiğimiz verileri bir araya getirip bilgi haline dönüştürme işlemini tamamladık.

Notları tutarken ve verileri toplarlarken, konumuz ile alakalı olarak yerleşme dokusunun ve mimarinin şekillenmesinde etkili olan öğeler üzerine yoğunlaşmıştık. Ayrıca kasaba halkının, toplumsal norm ve değer olmuş olguları dışında, öznel olarak yaşadıkları yeri algılama biçimleri ve düşünceleri ile düşünce dünyalarını oluşturan yerel bir takım kelimeler de notlarımızı oluşturmaktaydı.

Belgeleme adına, fotoğraflama da gerçekleştirdiğimiz yöntemlerdendi. Genelde mülakatlarda bulunduğumuz kişiler ile mimari yapıların ve yerleşme dokusunun ayrıntılı fotoğraflarının yanında, tüm kasabayı gören yüksek bir noktadan yerleşme dokusunun fotoğraflarını da çekerek alan çalışmamızı verimli bir hale getirmeye çalıştık.

3.1.2. Demirci Kasabası'nın Çevresindeki Diğer Yerleşmelerin İncelenmesi

Alan araştırması Demirci kasabası ile sınırlı tutuldu. Ancak, Demirci kasabası'nın bölgedeki konumunu daha iyi kavrayabilmek ve yerleşmeye içeriden bakmanın yanında, dışarıdan da bakıp analizlerde bulunmak için kasabaya yakın yerleşmeler gezilmiştir. Bu gezilerde gözlemlerin yanında yerleşme sakinleri ile sohbetlerde de bulunulmuştur. Çalışmamız, Demirci kasabası ile sınırlı tutulacaktır, fakat çevre yerleşmelere yapılan geziler, Demirci yerleşmesini daha iyi analiz etmemiz adına faydalı olmuştur.

3.1.3. Resmi Kurumlardan Alınan Dökümanlar

Alan çalışmamızda yerel halk ile yaptığımız görüşmelerin tutarlılığını test etmek ve çalışmamıza ek kaynak olabileceğinden, Demirci kasabası'nın özgün mimarisi üzerine çalışmış resmi kurumlar ile de irtibata geçilmiştir. Bu maksatla, Demirci Belediyesi ile yaptığımız görüşmelerde, kasabanın yapılmış hali hazır planları vb. dökümanlarını aldığımız gibi, Belediye'nin kendisinin hazırladığı yerleşme tarihi ile ilgili yaptıkları kısa bir çalışmayı da kendilerinden edindik.

Ayrıca, **Aksaray Mimarlar Odası Başkanı** Nazife Arslan Küçük ile, Demirci mimarisi ve yerleşme dokusu ile alakalı görüşmeler yapılmıştır.

4. VOLKANİK KAPADOKYA BÖLGESİ'NİN GENEL ÇEVRE YAPISI

Aksaray iline bağlı olan Demirci kasabası, jeolojik ve yerel mimari özellikleri ile genel olarak Volkanik Kapadokya Bölgesi'nin sınırları içinde yer aldığından, bölgenin genel çevre yapısı ile de benzer özellikleri taşımaktadır. Bu nedenle Demirci kasabasının genel çevre yapısına ayrı bir başlık altında değinilmeyerek, bu başlık ile sınırlı tutulacaktır.

4.1. Coğrafi Konumu ve Sınırları

Kapadokya'nın sınırlarını tanımlamaya kalktığımızda, bölgenin geçmişindeki egemenlik mücadelelerinin sınırları sürekli değiştirdiğini tespit etmekteyiz. Çalışmamızı gerçekleştirdiğimiz Kapadokya'nın bugünkü sınırlarını ifade etmeden önce, tarihte yaşanan bu sınır tanımlamalarına değinmemiz gerekecektir.

MÖ 6. yy.'da, tarihi kayıtlara ilk kez, Pers kralı 1. Dareios'un (MÖ 522-486) Behistun kayalıklarına kazılan ve imparatorluğa bağlı olan ülkelerin sıralandığı yazıtında, **Katpatuka** olarak geçen bu bölgenin o zamanki sınırları, MÖ 1.yy-MS 1.yy.'da yaşamış olan antik dönemin coğrafyacılarından Strabon'un tarif ettiği gibi; kuzey-güney doğrultusunda Karadeniz ve Toroslar'a, doğu-batı doğrultusunda ise Kızılırmak'tan Fırat'a kadar uzanmaktaydı (Sevin, 1998: 47). Bölge'nin tarih boyunca doğu ve batı sınırı belirlenmiş olsa da, kuzey sınırı sürekli değişikliğe uğratılmıştır. MÖ 6. yy.'da, Herodot da Kapadokya'nın kuzey sınırının Karadeniz'e kadar uzandığını kayıt altına almıştır (Sevin, 1998: 47). Kısacası, geçmiş dönemler içinde Kapadokya'nın sınırları, hükümdarların egemenlik alanlarının belirlediğini yazılı kayıtlardan tespit edebilmekteyiz.

Bugün ise, Demirci kasabası'nın da içinde yer aldığı Volkanik Kapadokya Bölgesi'nin sınırları jeologlar tarafından, Kuzeyde Kızılırmak Nehri, batıda Tuz Gölü çöküntüsü, güneyde Aladağlar ve doğuda da Erciyes Dağı'nın batı eteklerinde uzanan Sultansazlığı'nın batı sınırları olarak belirlenmiştir. Bu sınırlar, Volkanik Kapadokya'ya karakteristik özelliğini kazandıran arazi yapısı ile bu yapıya bağlı olan

yerel mimari yapısını birbiri ile kesiştiği sınırları da oluşturmaktadır. Bu nedenle, hem jeolojik açıdan hem de kültürel yapı ve de mimari anlamda belirleyici bir sınır tanımlamasıdır.

Aksaray ili'nin 30 km doğusunda yer alan Demirci kasabası'nın çevresine göz attığımızda ise, doğusunda Gülağaç, batısında Kızılkaya ve Çatalsu, güneyinde Selime, güneydoğusunda Alanyurt, kuzeyinde ise Saratlı ve Pınarbaşı ile çevrili olduğunu tespit etmekteyiz (Bkz. Harita no: 1-2).

4.2. Jeolojik ve Topografik Yapısı

Bu bölgenin jeolojik geçmişi ve topografik yapısı, İç Anadolu Volkanik alanını oluşturan; Hasan, Erciyes, Melendiz ve Göllü Dağları, Alp sisteminde yer alan Toros Platosu'nun yükselmesi sonucu oluşmuştur. Volkanik bu dağların faaliyeti, beyaz ve sarımsı külleri püskürtmelerine, çevreye yayılan bu küllerin de birikmesi ve tuf adını verdiğimiz yumuşak taşların oluşmasına neden olmuştur. Arazi, volkanlardan çıkan bu maddeler ile kaplandıktan sonra dış kuvvetler devreye girmiş, plüvyal denilen bol yağışlı bir dönem ile aşınma süreci başlamıştır. Bu sürece, Nevşehir'den Kayseri'ye doğru uzanan Kızılırmak ve kolları ile Niğde ve Aksaray'daki Melendiz suyu ve kolları, bu platolarda dar ve derin vadiler olarak katılmışlardır. Gece ve gündüz arasındaki sıcaklık farkları gibi etkenlerde, aşınma sürecinde etkili olarak, platoların üstündeki tüflü örtünün konik ve peri bacaları şeklinde aşınmasına ve tufün aşındırdığı yerlerde andezit – bazalt gibi sert kayaların şapka gibi kapaklar oluşturmalarına neden olmuştur (Ulusoy, 1994: 8-10, Esin, 1998: 67-69, Tuncel, 1998: 27).

4.3. İklimi ve Bitki Örtüsü

Orta Anadolu'nun tipik karasal iklim (yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve karlı) özelliği bölgede hakim durumdadır. Mevsimler ile gece ve gündüz arasındaki sıcaklık farkları da fazladır. Topografik özelliklerden dolayı mikroklimatik özellikler gösteren ufak havzalar da bölgede karakteristik iklim alanlarını oluşturmaktadır (Ulusoy, 1994: 10).

Bölgede yazların sıcak ve yağışların yetersiz olmasından dolayı da bozkır ve bodur ağaçlar hakim bitki örtüsünü oluşturmuşlardır (Ulusoy, 1994: 11).

Antik dönemin kaynaklarında da iklimin bugünkünden farklı olmadığı, Strabon ve Diodoros tarafından şöyle belirtilmektedir; iklim kışın soğuk ve sert, yazları da gündüzleri çukur alanlarda sıcak, yaylalarda serindir. Aynı şekilde bitki örtüsünün bozkır olduğu ve ağaç yönünden zengin olmadığı da antik dönemin gezginleri tarafından kayıt altına alınmıştır (Sevin, 1998: 48).

5. DEMİRCİ KASABASI'NIN YERLEŞİM DOKUSU VE MİMARİSİ

Demirci kasabası'nın yerleşim dokusu ile mimari yapısına yerleşim süreci boyunca etki eden sosyal ve sosyo-ekonomik yapılarından bahsetmeden önce, kasabanın mimarisine ve yerleşim dokusuna göz atmamız gerekecektir. Bunun içinde etnografik alan çalışmamız süresince yaptığımız mülakatlar, gözlemler ve geziler sonucu elde ettiğimiz veriler ile bölge hakkında yapılan mimari çalışmalar bize yol gösterici olmuştur.

5.1. Yerleşim Dokusu

Demirci'de yerleşim dokusu, yerleşme nüfusunun toplanmaya başladığı zamanlardan günümüze, özellikle dönemin sosyal ve sosyo-ekonomik gelişmelerine ve topografik yapısına göre şekillenmiştir. Bu doğrultuda, kasabada yerleşim dokusunun oluşmaya başladığı ve günümüzde Eski Cami olarak adlandırılan bölge ve çevresinden yayılan yapılar dağınık bir düzende, belli bir plan çerçevesinde gelişmeyen bir doku oluştururlar. Demirci yerleşmesine genel olarak göz attığımızda, eski yerleşmenin geliştiği yamaçlarda yer alan saylarda, kaya oyma yapılar/mekanlar olarak başlayan, birbiri üstüne yükselen mimari eklentili ya da eklentisiz bir doku ile düz arazilerde kemerli ve ahşap hatıllı yapılar şeklinde devam eden yerleşme dokusunun günümüzde betonarme yapılarla genişlemeye devam ettiğini görürüz.

5.2. Mimari

Demirci yerleşmesinin tarih boyunca değişen sosyal ve sosyo-ekonomik dinamiklere göre şekil almış, farklı mimari tekniklerin ve malzemelerin kullanıldığı mimari bir dokusu vardır. Bu mimari çeşitlilik fiziksel ve işlevsel anlamından öte, gerisinde yatan gözlenemeyen olguların sonucudur. Demirci kasabasındaki bu mimari yapıları;

- Geleneksel Mimari
 - Kaya Oyma Yapılar
 - Kaya Oyma, Eklentili Yapılar

- Bağımsız Yapılar
 - Tol Kemerli Taş Yapılar
 - Kara Kemerli Taş Yapılar
 - Ahşap Hatıllı Taş Yapılar
- Günümüz Betonarme Yapıları

olmak üzere bölümlere ayırabiliriz. Bu ayrımları, etnografik alan çalışmamız boyunca yaptığımız mülakatlara ve gözlemlerin yanında Kapadokya bölgesi üzerine yapılmış mimari çalışmalara dayanarak yapmaktayız.

5.2.1. Geleneksel Mimari

Kaya Oyma yapılar, ve bu yapılara eklenen mimari öğeler ile oluşturulmuş yapılar ile bağımsız yapılar diyebileceğimiz, kaya oyma olmayan, örtü sistemi kemerli ve ahşap hatıllı olan yapılar, Demirci yerleşmesinin geleneksel mimarisini oluşturan yapılardır.

5.2.1.1. Kaya Oyma Yapılar

Bu mekanlar, bölgenin jeolojik yapısının özelliğinden kaynaklanan, kolay oyulabilir kayalara ya da yerel halkın deyimiyle saylara oyulmuşlardır. Eğimli arazide setler halinde birbirlerinin üzerinde yükselir vaziyettedir. Ayrıca ihtiyaç doğrultusunda yatay ya da düşey olarak yeni birimler oyularak genişletilmiştir. Belli bir planları ve düzenleri yoktur. Doğal malzemesinden kaynaklanan bir özellik olarak da yazları serin, kışları ise sıcak olurlar. Bu mekanların ne zaman işlerlik kazandığı ile ilgili sağlam bilgiler yoktur. Ancak yerel halkın ifadelerine göre, kasabanın ilk nüfusunu oluşturanların, Demirci'ye geldiklerinde bu hazır mekanlarda yaşadıklarını ve Erken Hıristiyanlık dönemlerinden kalmış olabileceğini dile getirmektedirler. Günümüz de ise; ahır, depo, samanlık gibi amaçlarla kullanılmaktadır (Bkz. Foto: 1-2).

5.2.1.2. Kaya Oyma, Eklentili Yapılar

Demirci yerleşmesinde bu tür mekanlar, hem düz arazide, hem de yamaçlarda mevcuttur. Yamaçlarda, saylara oyulmuş mekanların ön cephesinde kemerli örtü

sistemini kullanarak, bir duvar ya da avlu veya eyvan tarzı mekanlar inşa edilmiştir. Bu yöntem, genelde tek katlı olan ev planlarının, çift katlı planlara dönüşmesini sağlayarak kullanım alanını genişletmiş, hem de misafir ağırlama amacıyla eyvan gibi mekanların inşa edilebilmesine imkan tanımıştır. Düz arazilerde de, yine sayılara oyma mekanların üzerine, mekanlar inşa ederek, alt katı ahır, samanlık, kiler gibi kullanmışlardır (Bkz. Foto: 3-4-5)

5.2.1.3. Bağımsız Yapılar

Kaya oyma mekanların terk edilmesi ile kasabanın yakınından temin edilen, işlenmesi kolay taşlar ile inşa edilen taş yapıları bağımsız yapılar grubunda ele alabiliriz. Bu yapıların en karakteristik özelliği, örtü sistemidir. Yerel halkın deyimiyle, **kemer sisteminin** yanısıra, **ahşap hatullar** ile de yapıların örtü sistemi inşa edilmiştir. Kemerli yapıların örtü sisteminde, geleneksel tonozlu yapılardan farklı olarak, kemerler aralıklı olarak atılır ve bunların araları taş plaklar ile kapatılır (Ulusoy, 1994: 177). Planlı ve düzgün inşa edilmiş yapılardır. Bu mimari yapılar, tek ve çift katlı olabildiği gibi, eyvan ve avlu gibi ek mimari eklentiler ile genişletilmiş olanları da vardır. Bu yapıların ön ve yan cephelerinde, evi yaptıranın ekonomik gücüne göre işlenmiş ya da işlenmemiş taşlar kullanılır. Bazı yapılarda ön cephelerde taş işçiliğinin çok güzel örneklerini görebilmekteyiz. Bu tip yapılar, Demirci halkı arasında örtü sisteminin özelliğine göre **Tol** ve **Kara Kemer** olarak ikiye ayrılır.

5.2.1.3.1. Tol Kemerli Taş Yapılar

Yapının örtü sisteminde düzgün kesilmiş taşların kullanıldığı ve özenli taş işçiliğinin görüldüğü kemerli yapılardır. Daha çok ekonomik gücü iyi olanların inşa ettirebildiği bir yapı tipidir (Bkz. Foto: 6-7-8)

5.2.1.3.2. Kara Kemerli Taş Yapılar

Yapı örtü sisteminde düzgün kesilmemiş, kabaca biçimlendirilmiş taşların kullanıldığı ve fazla özenli işçiliğin görülmediği yapı tipidir. Teknik olarak Tol Kemerli yapılardan daha yetersizdirler (Bkz. Foto: 9).

5.2.1.3.3. Ahşap Hatıllı Taş Yapılar

Kemer işçiliğinden daha az zahmetli ve ucuz olması nedeniyle tercih edilen bu örtü sisteminde yapıların damları ahşap hatıl ve merteklerle örtülmüştür. Bu tip yapılarda duvarlar, kemerli yapılarda olduğu gibi taş ile inşa edilmiştir (Bkz. Foto: 10-11-12).

5.2.2. Günümüz Betonarme Yapıları

Geleneksel mimarinin izlerini taşımayan, betonarme ve kiremit çatılı yapılardır.

6. DEMİRCİ KASABASI'NIN GELİŞİM SÜRECİNİN DÖNEMLERE GÖRE İNCELENMESİ

Demirci kasabası'nın, yerleşme dokusundan ve mimari özelliklerinden ve çeşitliliğinden bahsettikten sonra, genel anlamda Osmanlı Devletinin Anadolu'daki sosyal ve sosyo-ekonomik tarihi ile daha dar kapsamda Demirci kasabası'nın sosyal ve sosyo-ekonomik tarihine değinmemiz gerekecektir. Çünkü mimari dokunun, yalnız işlevsel kaygılardan ve fiziki etkenlerden oluşmadığını, bu mimari sürecin arkasında yatan, gözlenemeyen bir takım dinamikler olduğunu ortaya koyabilmemiz için derinlemesine bir bakış açısı ile olaylara nüfuz edebilmemiz ve anlamamız gerekecektir.

Demirci yerleşmesindeki etnografik alan çalışmamızda, yerleşmenin tarihi geçmişi ile ilgili olarak 1800'lü yıllara kadar tespitlerde bulunabildik. Ancak, Demirci yerleşmesindeki mimari yapıyı yalnız kendi dinamikleri ile değerlendirmek, Kapadokya bölgesindeki ve dolayısıyla Osmanlı'nın o dönemlerdeki toplumsal yapısından bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Bu yüzden yerleşmenin sosyal ve sosyo-ekonomik yapısını ortaya koyarken, Osmanlı'nın Anadolu'da, 19.yy.da ki sosyal ve ekonomik yapısını tahlil etmemiz gerekecektir ki, Demirci mimarisinin ve yerleşim dokusunun altında yatan dinamikleri ortaya çıkaralım.

Her ne kadar çalışmamızı 19.yy.'dan başlatmamız gerekse de, 18.yy. Osmanlı devrini anlamadan, 19.yy.'ı anlamak mümkün değildir. Çünkü 18.yy., Osmanlı'nın toplumsal ve ekonomik anlamda değişme sürecinin başladığı ve bu değişimin 19.yy.'da tavan yapması sonucunda, her alanda yansımalarının görüldüğü bir dönem olmuştur. Kısacası, 18.yy., 19.yy.'ı hazırlamış ve her iki dönem de, Osmanlı'nın kuruluşundan gelen klasikleşmiş devlet yapısının, dolayısıyla da toplumsal ve ekonomik yapısının değişme sürecine girdiği ve bu değişimin fiziksel anlamda yansımalarının görülmeye başladığı bir süreci kapsamaktadır. Bu amaçla, çalışmamızda Osmanlı'nın 18.yy. ve 19.yy. toplumsal ve ekonomik yapısını tahlil edeceğiz.

20.yy.'ın başında da, Osmanlı'nın yıkılması ile beraber, yeni bir yönetim biçimi ile yeni bir ekonomik ve toplumsal yapı karşımıza çıkar. Türkiye'nin Cumhuriyet tarihi ile beraber yeni bir sürece girilmiştir ve bu süreç, Demirci sosyal ve sosyo- ekonomik yapısında, dolayısıyla da mimarisinde ve yerleşme dokusunda kendini hissettirir.

Burada Cumhuriyet tarihini ilk dönem ve ikinci dönem olarak, 1923-1950, 1950 ve sonrası olarak ele alacağız.

6.1. 18. yy.-20. yy. Arası Anadolu'daki Sosyal Ve Sosyo-Ekonomik Yapı

6.1.1. 18. yy.

1718 yılında Osmanlı Devleti'nin, Avusturya'ya yenilmesi sonucu imzaladığı Pasarofça Antlaşması, Osmanlı'nın ilk kez Avrupa'nın üstünlüğünü kabul ettiği bir antlaşma olarak tarihe geçer. Osmanlı Devleti, her alanda yaşadığı gerilemeye çözüm bulma amacıyla, yükselme dönemini yaşayan Avrupa'yı model almayı ve batılılaşmayı kendine yol edinmiştir. Bu amaçla Osmanlı Devleti, klasik döneminin yapısından kurtulmak amacıyla 18.yy'da ıslahat hareketlerine girmiştir.

1720 yılında, Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa'ya elçi olarak gönderilmesi ve Çelebi Mehmet Efendi'nin Avrupadaki sistemle ilgili raporları doğrultusunda, batılılaşma yönünde çalışmalar başlamış, Osmanlı'nın kültür yapısında kırılma dönemini oluşturacak bir sürece girilmiştir. Bu süreç Lale Devri ile başlamıştır; Avrupalı hayat tarzının saray çevresinde yaşanmaya çalışıldığı, batı üslubunun mimariye, sanata ve bilimsel çalışmalara nüfuz etmeye başladığı bir dönem olarak ele alınabilir.

Bu dönemde saray çevresinden uzaklaşıp, Anadolu'ya göz attığımızda yabancı seyyahların gözlemlerinden tespitlerde bulunabiliyoruz. 18.yy'da Anadolu'yu gezen Greffiths adlı seyyah, Anadolu'da hakim ve zengin sınıfın Müslümanlar olduğunu, ticareti Müslümanların yaptığını, Ermenilerin ise,

uluslararası transit ticareti ile uğraştığını, Rum köylerinin ise sefalet ve fakirlik içinde olduğunu yazmıştır (Ulusoy, 1994: 22).

18.yy'ın toplum yapısına göz attığımızda, Osmanlı Devleti, Hıristiyan ve Müslüman olarak tebaasını ayırmamış, her iki kesimi de kollayıp, gözetmiştir. Ancak sosyal ve ekonomik yaşamda, Müslümanlardan ayrıldıkları bir takım noktalar da olmuştur. Hıristiyanlardan **cizye** adıyla bir vergi alınırdı, onun dışında Müslüman halkında giremediği, genelde devşirmelerin dahil olabildiği **kalemiye**'ye, askeri bürokrasiye, yani yönetim kademesine giremezler ve loncalara üye olamazlardı. Bu sınırlama, özellikle Ermenilerin 17. yy.'dan sonra Avrupalı denizcilerin Ümit Burnu'nu keşfetmesi ile önemini kaybeden, Osmanlı kara ticaretinin yerine geçen uluslararası transit ticaretinde Asya ile Avrupa arasında aracı konumda rol oynamalarına ve zenginleşmelerine sebebiyet vermiştir. Çünkü geçimlerini sağlama adına ticaret tek seçenek olarak kalıyordu. Yahudiler de mali işlerde oldukça üstündüler. Rumlar ise, 1774 yılında Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan, Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusların, Osmanlı topraklarındaki Ortodoksları koruyup, gözetme hakkını elde etmesi sonucu, Rusların desteğiyle deniz ticaretine başlamışlar ve Avrupa'nın sanayileşmesi ile ihtiyaç duymaya başladığı hammaddeyi sağlamada aracı roller üstlenerek, deniz ticareti ile 19.yy'da zengin bir halk durumuna gelmişlerdir (Ulusoy, 1994: 21-23). Ayrıca, Hıristiyanların konut yapılarıyla ilgili bir takım yasal sınırlamalara gidilmişti, Müslümanların konutlarına göre, daha küçük oranlarda yapılar inşa edebiliyorlardı.

Genel olarak 18.yy Osmanlı toplum yapısı; Müslüman halkın, Ortodoks Rumlara ve Gregoryen, Katolik, Protestan Ermenilere oranla, sosyal ve ekonomik olarak daha güçlü ve etkin olmaya devam ettiği bir dönemdir. Bu açıdan, Anadolu'nun mimari ve yerleşme dokusunda bu dönemde bir değişiklik olmamıştır. Ancak Osmanlı'nın batılılaşma adına çabaları 18. yy.'da temel olmuş ve 19.yy.'da modernleşme ve batılılaşma adına yapılan ıslahatların ve yasal düzenlemelerin sonucunda sosyal ve sosyo-ekonomik yapı değişmiş, dolayısıyla da, Anadolu'da kentsel ve kırsal mimari ve yerleşme dokusu da değişmiştir.

6.1.2. 19. yy.

19. yy'da Anadolu'daki sosyal ve sosyo-ekonomik yapıyı daha iyi anlayabilmek için özellikle ıslahatlar ve ardından yapılan kanunnameler ile Osmanlı'nın Avrupa ile yaptığı ticari antlaşmaları incelemek gerekir.

- 1838 - İngilizler ile yapılan Baltalimanı Ticaret Antlaşması
- 1839 - Tanzimat Fermanı
- 1856 - Islahat Fermanı
- 1858 - Arazi Kanunu
- 1867 - Yabancı Uyruklulara, Taşınmaza Tasarruf Hakkı Verme

Yukarıda bahsedilen bu antlaşmalar, fermanlar ve kanunlar, Osmanlı Devleti'nin batılılaşma ve modernleşme yolunda gerçekleştirdiği belli başlı uygulamalardır.

19.yy.'da Anadolu'yu gezmiş, Avrupalı seyyahlardan Ramsay'in gözlemleri, 18.yy'da Anadolu'yu gezmiş Greffiths'in gözlemlerinin tam tersidir. Ramsay 19.yy.'da, Grek Kapadokya olarak nitelendirdiği, Rum halkının köylerinin iyi imar edilmiş olduğunu ve Müslüman köyleri ile konutlarının sefalet içinde olduğunu, Rum evlerinin konforu ve zengin görünümlü konutları karşısında, Müslüman yerleşmelerinin tam bir zıtlığı yansıttığını notlarına eklemiştir (Ulusoy, 1994: 26).

1868-1869 yıllarında Anadolu'da bulunmuş İngiliz Konsolosu yazdığı bir raporda dönemin sosyo-ekonomik yapısını gayet güzel tasvir eder.

'Müslüman nüfus, ister Türkmen ister Laz olsun mükemmel çiftçiler, denizciler, balıkçılar ve marangozlar yetiştirir. Yine Müslüman olan Kürtler yalnızca çoban olan kimselerdir. 'Rumlar' ya da Bizanslılar iyi taş ustaları, vasat ticaret erbapları, çoğunlukla dükkân ve han işletmecisilerdir. Ermeniler vasat tarımcı, iyi terzi ve kuyumcu, hepsinin üstünde büyük tefecilerdir; aynı zamanda ayakkabıcı, hamal ve hizmetkarlardır. Bir kural olarak Türkmenler en ciddi ve mert, Lazlar en girişimci, 'Rumlar' en yerinde duramaz,

Ermeniler en çalışkan insanlardır ve genelde Müslümanlar en güvenilir ve Hristiyanlar ise en hünerli insanlardır.” (Karpaz, 2003: 96)

Avrupa merkezli yeni ticaret yollarının ortaya çıkması da, yerleşim dokusu üzerinde etkili olmuştur. 19.yy’da Akdeniz ve Karadeniz’de ihracat ve transit işlevi gören bir dizi liman kenti ortaya çıkınca, Orta Anadolu’da 1830’larda dağ köylerinden, vadilere ve alçak yerlerdeki kasabalara göç başlamıştır. Bu durum, bölge kasabaları ve liman kentleri yoluyla ihraç edilecek gıda maddelerinin üretimine yöneltmiş ve verimli araziler üzerine kurulu köyler meydana getirmiştir (Karpaz, 2003: 94). Ayrıca, Müslümanlar liman kentlerinin iş imkanlarından faydalanma adına, her işi yapan ücretli işçiler halinde çalışarak, adeta mülksüz proletarya sınıfını oluşturmuşlardır (Karpaz, 2008: 144-145).

18.yy. ve 19.yy.’da bu iki farklı yerleşme dokusunun ve sosyo-ekonomik dönüşümün oluşmasının altında yatan en önemli sebep, Müslümanların ekonomik olarak gerilemesi, ticaretteki güçlerini kaybetmeleridir. 18. yy. sonuna kadar ticaret Müslümanların elindeydi ve İran, Hindistan, Suriye gibi bölgelerarası ticarete oldukça üstündüler. Ancak Gayrimüslimlerin, Avrupalılar tarafından korunması ve taviz görmeleri ve Osmanlı’nın Avrupa ile olan ilişkilerine paralel olarak ticaretin de Avrupa merkezli olması, Müslümanların ticaretteki tekellerini kaybetmelerine neden olmuştur (İnalçık, 2004: 957). Ticaret rotasını Avrupa ve gayrimüslimlerin lehine çeviren ve Müslümanların tekellerini kaybetmesinin altında yatan olgu ise, 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşmasıdır. Bu ticari antlaşma ile sanayileşen Avrupa için Osmanlı açık bir pazara dönüşmüştür. Bu antlaşmaya göre; Osmanlı iç piyasasına giren Avrupa mallarından % 3 oranında gümrük vergisi alabilirken, Yerli mallardan ise, % 12’den % 50’ye kadar iç gümrük vergisi alınmaktaydı. Bu adaletsiz antlaşma tek taraflı olarak da feshedilemiyordu. Bu durum, Müslüman’ların ticareti bırakıp, geçimlerini devam ettirebilme adına, zengin ve nüfuzlu olanlarının bürokrasiye veya toprak mülkiyetine ya da ulema, esnaf ve memur sınıfına dahil olmalarına neden olmuştur (Ulusoy, 1994: 23-24). Gayrimüslimler ise, Avrupalı devletlerin himayeleri

altında, Asya ile Avrupa arasında, ticareti tekellerine alarak ekonomik durumlarını oldukça iyileştirmişlerdir.

Ekonomik güçlerini iyileştiren, Gayrimüslimlerin bunu sosyal ve kültürel yaşamlarına yansıtması da, 1856 yılında Islahat Fermanı ve ardından gelen 1858 Arazi Kanunnamesi ile 1868 Yabancı Uyruklulara, Taşınmaza Tasarruf Hakkı Verme Kanunu ile gerçekleşmiştir. Bu ferman ve kanunlarının Osmanlı Devleti tarafından ilan edilmesinin sebebi de, Fransa'da 1789 yılında meydana gelen ihtilalin, İmparatorluk yapısındaki devletler için tehlike arz etmesiydi. Fransız ihtilalinin bir yansıması olan milliyetçilik akımının, Osmanlı topraklarına doğru gelmesi, imparatorluğun bünyesindeki azınlıklara uygulanan sınırlamaların kaldırılmasını ve imparatorluğun bünyesindeki tüm halkların ırk, din, dil, gibi ayrımlar olmadan eşit olduğu ilan ederek, Osmanlı milleti fikri uyandırılmaya çalışılmış ve dağılmanın önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

Fermandan sonra gelen Arazi Kanunnamesi ile Yabancı Uyruklulara, Taşınmaza Tasarruf Hakkı Verme Kanunu, Osmanlı'nın klasik devlet anlayışındaki toprak hukuku ve mülk edinme ile alakalı yapısını da tamamen değiştirmiştir. Klasik dönemde zirai topraklar için geçerli olan sistemde, topraklar devletindi. Devlet tımar olarak, toprağı merkeze bağı olan Sipahi'ye verir, Sipahi'nin kontrolünde köylü toprağı işler ihtiyacı olanı alır ve belli oranlarda vergi verirdi. Toprak devredilemez, satılamaz ve vakfedilemezdi. Kentlerde de zirai toprak dışındaki bağlar ve bahçeler **avarız** denilen vergiyi vermek şartıyla, kişinin tasarrufuna bırakılırdı. Yeni kanunlar ile kent çevresindeki topraklar, hatta zirai topraklar mülk topraklarına dönüşmüş ve tapu kavramı getirilerek mülkiyet kayıtları sistemleştirilmiştir. Bu kanunlar ile birlikte belli bir ekonomik güce kavuşan Gayrimüslim halkın konut edinme ve konut yapımı ile alakalı daha önceki yasal sınırlamaları da ortadan kalkmıştır. Böylece sosyal ve kültürel yapısını yansıtabilme şansına kavuşmuştur. Özellikle Kapadokya'da, Gayrimüslim nüfusun fazla olmasından dolayı, 19.yy. sonu 20.yy. başında çok sayıda konut inşa edilmiştir. Anadolu'da, Gayrimüslim halkın kültürünü yansıtan dokunun yanında, İstanbul'da da, yabancı tüccarların, Gayrimüslim uyruklu Osmanlı vatandaşlarının ve yabancı ülkelerin diplomatlarının, Galata'da, Pera'da ve

Beyoğlu'nda yaptığı konutlar ile İstanbul'un yerleşme dokusu ve mimarisi bir anda değişikliğe uğramıştır.

Kapadokya bölgesinde, Aksaray'a bağlı, Demirci kasabası'na yakın olan Gelveri'de de bu kanunnameler ile Rumlar, kaya oyma konutlardan çıkarak bölgenin karakteristik yapısı olan örtü sistemi kemer olan yapılar inşa etmişler. Ayrıca, eğitim ve kültür binaları, kiliseler gibi yapılar inşa ederek; sosyal, kültürel ve dini yaşamı tamamlayıcı bir yerleşme dokusu oluşturmuşlardır (Ulusoy, 1994: 46-47).

Kapadokya'da yerleşme dokusunu oluşturan konutlarda dikkat çeken bir özellik de, İstanbul'da ki konut tiplerine plan olarak benzemesiydi. Kapadokya bölgesinde yaşayan, Rum ve Ermeni erkeklerinin büyük bir kısmı İstanbul'da ticaret ile uğraşıyordu. Dolayısıyla, Gelveri'ye, Sinasos'a geri döndüklerinde, kazandıkları parayı yaşam yerlerini güzelleştirmek için harcıyor, bunu gerçekleştirirken de İstanbul'da gördükleri konut tipleri ile planlarını ve yaşam biçimini, yerleşmelerinde uyguluyorlardı.

Yukarıda anlattığımız bu gelişmeler, 18 ve 19. yy'larda Anadolu'daki mimari ve yerleşme dokusunun fiziksel ve işlevsel anlamından öte sosyal ve sosyo-ekonomik nedenler tarafından nasıl şekillendiğini gösteren canlı veriler olarak karşımızda durmaktadır.

Bu iki dönemden sonra, Cumhuriyet tarihi ile beraber tekrar değişen sosyo-ekonomik yapıdan bahsederek, yeni dinamiklerin mimari ve yerleşme dokusunu yeniden nasıl değiştirdiğini ortaya koyacağız.

6.1.3. 20.yy.

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması üzerine elde kalan tek toprak parçası olan Anadolu'nun savunulması ile kurulmuştur. İmparatorluk sonrası ise Türkiye'nin elinde kalan, 750.000 kilometre kare toprak parçasında 42.000 köy, 1000 kasaba ile 67 kent ve sanayisi, sermayesi olmayan, geleneksel yöntemler ile tarım yapan 12 milyon nüfuslu bir ülkedir (Aslanoğlu, 1979: 3).

Osmanlı imparatorluğunun 18.yy'da başlattığı modernleşme amaçlı batılılaşma projesi, Türkiye Cumhuriyeti ile devam etmiş, yönetim şekli ile sosyal ve ekonomik yapısıyla her alanda yeniden inşa edilmeye başlanmış, Osmanlı İmparatorluğundan kalan her şey tasfiye sürecine tutulmuştur.

Tüm bu gelişmelerin ışığında, Cumhuriyet tarihinin sosyal ve sosyo-ekonomik yapısını değerlendirirken ve bunun mimariye yansıma biçimini ele alırken, iki dönem olarak ele almamız gerekecektir. 1923-1950 ile 1950 ve sonrası olarak, çünkü iki dönem de sosyal ve ekonomik olarak farklı neticeleri yansıtmaktadır.

6.1.3.1. 1923-1950 Dönemleri

Cumhuriyetin ilanı ve beraberinde modernleşme projesi, Osmanlı Devletinden kalan geleneksel tüm yapıyı tasfiye etmiştir. Bu dönemde yeni bir ulus oluşturma adına, ideolojiler etrafında bir ülke kurmaya çalışılmış ve ekonomik buhranlara çözümler yetersiz kalmıştır, bu durum halkın sosyal ve sosyo-ekonomik dönüşümünü geciktirmiştir.

Cumhuriyet'e Osmanlı'dan miras kalan, 1000 yıldır toprağa bağlanmış ve bunun ötesinde ne bürokraside, ne yönetimde, ne de ilmiyede görev alabilmiş bir halktır. Osmanlı'da rakip bir hanedanlık oluşmaması adına sistemin, yönetenler (padişah, askeriye, bürokrasi, ulema) ve yönetilenler (reaya) olarak ayrılması nedeniyle, yönetici sınıfın devşirme ile oluşturulması, halkın ise toprağa bağlanıp vergilendirilerek, yönetim kademelerine geçişini zorlaştıran bir yönetim felsefesi ve şekli hakim kılınmıştır. Bu köklü düzen, Enderun (saray çevresi) çevresinde yaşanan hayattan uzak, içine kapalı, kendi kendine yeten, durağan bir nüfus oluşturmuştur. Kısacası, İnalçık'ın (2004) dile getirdiği gibi; Osmanlı devletinde, değişimin değil, düzenin ve dengenin korunması önemliydi. Bu nedenle toplum tabanında bir değişiklik söz konusu olamamıştır.

1927 yılında yapılan nüfus sayımına baktığımızda, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ülkenin sosyo-ekonomik yapısı ve yerleşme dokusu hakkında tahminler de bulunabiliyoruz. Bu sayıma göre; nüfusun %83,7'si nüfusu 10.000'den az kırsal yerleşmelerde, %16,3'de nüfusu 10.000'den fazla kentlerde yaşamaktadır

(Aslanoğlu, 1979: 5). Bu nüfus oranlarında, ülkenin tarım ağırlıklı, çiftçi bir sınıfın egemen olduğunu ve köy yerleşmeleri ile Anadolu'nun geleneksel mimari yapısının hakim doku olduğunu tespit edebiliyoruz.

Bu dönemlerde ülkenin ulaşım ağının yetersiz olmasından dolayı kırsal alanlar içine kapalı bir yapıda kalmıştır. Devlet, kırsal kesime krediler açmış ve köylüyü destekleme yoluna gitmiştir. Köy enstitülerini açarak kültürel, ekonomik, sosyal kalkınmayı köylerden başlatmayı amaçlamıştır. Kentlerde ise, ülkeden giden ticaret erbabı Gayrimüslim nüfusun yerine, sermaye sahibi bir nüfus oluşturulmaya çalışılmış, bu amaçla devlet teşviklerde bulunmuş ve krediler açmıştır.

Mimari gelişmeleri incelediğimizde, yeni başkent Ankara'yı kent haline getirme adına bütçeyi aşan yatırımlarda bulunulmuştur. Mimari üslup açısından ise, kentlerde yeni inşa edilen yapılarda geleneksel Osmanlı üslubunu hatırlatan bir çizgi vardır. Avrupa'nın işlevsel, fonksiyonel yeni mimari teknikleri, Türk mimarlar tarafından bu dönemde uygulanmamıştır. Ancak, 1930 sonrası mimaride, Avrupalı mimarların uyguladığı tarz ve teknikle yeni yapılar inşa edilmiştir.

Bu dönemde ülkenin sosyal ve sosyo-ekonomik yapısında değişikliklere yol açan bir etmende, göçmenlerdir. Cumhuriyet'in 1923'te kurulmasından sonra; nüfus mübadeleleri, göçmen ve mülteci olarak yaklaşık 1,5 milyon insan, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya'dan Türkiye'ye gelmiştir. (Karpaz, 2003: 92). Gelen bu göçmenler, genelde kırsal kesimlere, Anadolu'dan ayrılmış Ermeni ve Rumların evlerine yerleştirilmişlerdir. Ayrıca göçmenler, Anadolu'nun sosyal ve ekonomik yapısında, dönüştürücü bir etkendirler. Bu konuda Kemal Karpaz; Anadolu köylüsünün, yaşam ve düşünce biçimi ile sosyo-ekonomik yapısının değişmesinde, göçmenlerin önemli roller oynadığını ifade eder (Aslanoğlu, 1979: 6).

1929'da patlak veren Dünya Ekonomik Buhranı ile ekonomi daha da kötü bir hal almıştır. 1930 yılında ekonomide çözüm için daha devletçi bir anlayış benimsenmesi gerektiğine karar verilerek, ekonomide yürütülen politika değiştirilmiştir. Ancak bu çözüm arayışları da yetersiz kalmış, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ekonomik sıkıntıların halk tarafından daha fazla hissedilmesine neden olmuştur. Savaş tehlikesinden dolayı Ordu'yu diri tutma maksatlı, halkın

ekinine ve hayvanına el konulup vergiler de arttırılmıştır. Bütün bu sıkıntılar halkta hoşnutsuzluklara sebebiyet vermiş ve 1946'da Çok Partili Sisteme geçilerek iktidar da alternatif oluşturulması amaçlanmıştır. 1950'de de seçimler yapılarak Demokrat Parti iktidara gelmiştir.

6.1.3.2. 1950 ve Sonrası

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile ülkenin sosyo-ekonomik yapısında dönüşümler yaşanmaya başlamıştır. Demokrat Parti'nin 1950-1960 arası uluslararası ilişkilerde, Soğuk Savaş'ın etkisi ile ABD ile kurduğu diyaloglar, Nato'ya dahil olması ülkenin rotasını Avrupa merkezli batılılaşma hareketinden, Amerika merkezli batılılaşma rotasına çevirmiştir. Amerika'dan alınan krediler ile ülke, ekonomik olarak atılımlarda bulunmaya başlamıştır.

Marshall Planı çerçevesinde, ülkeye çok sayıda traktör gelmiş ve beraberinde geleneksel yöntemler ile yapılan tarımdan, makineli tarıma geçilmiştir. Bu dönüşüm bazı yörelerde devam eden, ağa-bey-eşraf üçlüsünün oluşturduğu tarihsel yapılaşmanın çerçevesinde, makineli tarımın sonucu olarak, atıl güçlerin iç ve dış göçlerine yol açmıştır (Türkdoğan, 2002: 425).

Kırsal kesimde yaşanan bu dönüşüm, geçim sıkıntısındaki nüfusu kentlere çekmiştir. Kentlerde başlayan imar yatırımları, göç eden nüfusa iş imkanı sağlamıştır. Kentlere yatırımların artması ile özel sektörde ve kamu kurumlarında iş imkanları artmış ve köyden kentlere göçler hızlanmıştır.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın yaptığı bir araştırmada; Kırsal nüfusun toplam nüfusa oranı gittikçe azalmıştır. 1955'te % 71,2, 1960'da % 68,1, 1965'te % 62,3'tür. Bütün Türkiye'de yıllık ortalama nüfus artış hızı % 26 iken, kentler de % 4,2, kırsal alanlarda ise % 1,9.'dur (Türkdoğan, 2002: 429).

Köylü nüfusun, kentlere gelip çalışmaya başlaması ve para kazanması, köylerinde yeni konutlar yapmalarına neden olurken, kırsal kesimde, geleneksel Anadolu konut mimarisinin yanında, kentlerdeki gibi betonarme, kiremit çatılı yapılar inşa edilmiştir. Kentlerdeki yerleşme dokusu ise; plansız ve programsız yapılan yeni konutlar ve gecekondular şeklinde olmuştur.

1950 seçimleri Osmanlı'dan gelen hanedanlık sisteminden sonra, yeni bir sistem olan halkın yönetime katılması, bin yıllık geleneği bozarak milletin sosyolojik ve psikolojik anlamda dönüşümünü sağlamıştır (Türkdoğan, 2002: 527).

1950 ve sonrası, millet için hem ekonomik yatırımlar anlamında, hem de demokratik bir siyasal sistemle halkın yönetime katılması, kırsalın içine kapanık dünyasını dışarıya açmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı'da 18.yy. ile 19.yy.'da denenilen ve Türkiye Cumhuriyetinde CHP ile devam etmiş olan süreçte başarısız sosyal ve ekonomik dönüşüm, Demokrat Parti ile her ne kadar plansız ve programsız bir büyüme de olsa, başarılıdır. Bütün bu sosyal ve sosyo-ekonomik yapı beraberinde mimari ve yerleşme dokusu anlamında da değişiklikler meydana getirmiştir.

6.2. 19.-20. yy. Arası Demirci Kasabası'nın Sosyal ve Sosyo-Ekonomik Yapısının, Anadolu'daki Gelişmeler Işığında, Mimari ve Yerleşme Dokusunda Oluşturduğu Evrelerin Anlamlandırılması

Yukarıda, Anadolu'da 18. yy.-20. yy. arasında, sosyal ve sosyo-ekonomik yapısındaki gelişmelerini bahsettik. Bu bölümde ise, Anadolu'da incelediğimiz dönemleri dikkate alarak, Demirci kasabasında yerleşmenin seçilmesinden, mimari dokunun oluşmaya başladığı sürece ve günümüze kadar etkili olan sosyal ve sosyo-ekonomik dinamiklerini tahlil ederek, Demirci'nin mimari evrelerini anlamlandırmaya çalışacağız.

Bu amaçla, Demirci'de yaptığımız etnografik alan çalışmamızda, yerleşmenin kuruluşu ve mimari dokusu ile ilgili edindiğimiz veriler doğrultusunda yerleşmenin gelişimini;

- Demirci Yerleşmesinin Seçilme Evresi,
- Geleneksel Mimari Dokunun Ortaya Çıkması,
- Geleneksel Mimari Dokunun Değişerek, Günümüz Betonarme Yapılarına Geçişi,

olarak 3 evreye ayırarak incelemeye çalışacağız. Herbir yerleşme evresinin biçimlenmesinde etkili olan farklı sosyal ve sosyo-ekonomik etmenleri de göz önünde tutarak verileri anlamlandırarak sonuca varmaya çalışacağız.

6.2.1. Demirci'nin Yerleşme Dokusunun Oluşum Süreci

Göktaş, bugünkü Demirci kasabası'nın 25 km batısında yer alır. Demirci'yi oluşturan ilk nüfus Göktaş'tan gelerek, Demirci yerleşmesinin tohumlarını atmışlardır. Geliş tarihleri kasaba halkının ifadelerinde 1800'lü yıllar, yani 19. yy.'dır. Göktaş'tan ilk gelen ailelerden Pir Ali'nin ve Hacı Hasan'ın torunları günümüzde hala kasabada yaşamlarını sürdürmektedir.

Pir Ali ailesi, kasabaya ismini verdiği gibi, Demirci'dir ve Göktaş'tan mevsimlik olarak bugünkü Demirci kasabası'nın sınırlarına gelerek, çadırlarını kurup çevrede dağınık halde yaşayan ailelerin Demir işlerini yapmışlardır. O zamanlar, "Nerden geliyorsun-Nereye gidiyorsun?" Sorusuna, "Demirci"ye diye cevap vererek, yerleşme Pir Ali ailesinin ismini alarak, günümüze kadar gelmiştir.

"Aksaray Tarihi" (1974) adlı eserinde İbrahim Hakkı Konyalı, kasabanın geçmişi ile ilgili aynı bilgileri vermiştir ve kasaba halkından edindiğimiz bilgiyi de teyit etmiştir. İbrahim Hakkı Konyalı, Demirci'nin ilk nüfusunu oluşturan ailelerin geldiği yer olan Göktaş'la alakalı olarak, Yavuz Sultan Selim zamanında vergi vermekle mükellef erkek nüfusunun babalarının adları ile beraber yazıldığı vergi kayıtlarında, Tahiroğulları'nın otura geldiği yurt (köy) olarak bahseder (Konyalı, 1974: 1876-1879).

Pir Ali ailesinin, mevsimlik iş dönemlerinde geldiği bölgede, sürekli kalmaya karar vermesi ile çevrede dağınık bir şekilde yaşayan ailelerin bir zanaatkarın etrafında toparlanması, yerleşmelerin oluşma şekilleri ile ilgili de ip uçları vermektedir (Bkz. Plan: 2).

Pir Ali ve Hacı Hasanlar'dan sonra, kasaba halkının ifadelerine göre, Sarı Hafızlar ve Bektaşlar gelerek, yerleşmenin nüfusunu arttırmışlardır. Yine, kasaba halkının anlattıklarına ve Konyalı'nın eserinde aktardıklarına göre ise, Göktaş

Köyünden Demirci'ye 12 hane gelmiştir. Bugün hane sayısı yaklaşık olarak 700'ü bulmuştur.

Pir Ali ailesinin, Gökteş'tan ayrılıp mevsimlik olarak geldiği bir yere yerleşmesinin sebebi üzerine, elimizde doğrudan bir bilgi yoktur. Ancak o dönemlerde, demircilik mesleğini icra edenler arasında yapılan anlaşmalar ile köyler paylaşılır ve her demirci kendi köyünde çalışırdı. Pir Ali ailesi de, mevsimlik olarak geldiği yerleşmenin zanaatkar açığından faydalanmak adına bu potansiyeli değerlendirmiş olabilir (Bkz. Foto: 13).

Bir başka etken de, daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz, Kemal Karpat'ın tespiti Demirci'nin yerleşme alanı olarak seçilmesinin sebebi olabilir; Avrupa merkezli yeni ticaret yollarının ortaya çıkması da, yerleşim dokusu üzerinde etkili olmuştur. 19.yy'da Akdeniz ve Karadeniz'de ihracat ve transit işlevi gören bir dizi liman kenti ortaya çıkınca, Orta Anadolu'da 1830'larda dağ köylerinden, vadilere ve alçak yerlerdeki kasabalara göç başlamıştır. Bu durum, bölge kasabaları ve liman kentleri yoluyla ihraç edilecek gıda maddelerinin üretimine yöneltmiş ve verimli araziler üzerine kurulu köyler meydana getirmiştir (Karpat; 2003: 94). Ayrıca, Müslümanlar liman kentlerinin iş imkanlarından faydalanma adına, her işi yapan ücretli işçiler halinde çalışarak, adeta mülksüz proletarya sınıfını oluşturmuşlardır (Karpat, 2008: 144-145).

Bu tespit, Orta Anadolu için oldukça geçerli olmakla beraber, belki de Demirci yerleşmesinin, zanaatkar bir aile ve çevrede dağınık halde yaşayan aileler tarafından tercih edilmesi, bir köyün veyahut yerleşmenin kurulması için gerekli olan dinamiklerin (ticaret için uygun koşullar, zanaatkarlar, kaya oyma mekanlar) bir araya geldiği canlı bir örneği olarak karşımızda durmaktadır.

Yerleşmeyi oluşturan etkenlerden biri de, Kapadokya'nın genel tarihine ve kasaba halkının ifadelerine göre, Erken Hristiyanlık döneminden kalmış, yamaçlarda kayalara (saylara) oyulmuş mekanlar ve gizli geçitlerdir. 19. yy.'da, Anadolu'da güvenlik problemini de ele aldığımızda, buraya yerleşen nüfus için hem barınmak, hem de ekini ve hayvanını saklamak için bu oyulmuş mekanlar biçilmiş kaftandır.

Kasaba halkı ile yaptığımız söyleşilerde de, dedelerinin yağmacılardan ve vergilerden korunmak amacıyla bu mekanları bir süre iskan ettiklerini ifade ederler.

19. yy.'da Demirci'nin komşu yerleşmesi olan Rum kasabası Gelveri'ye baktığımızda, 30-40 odalı, bölgenin geleneksel mimarisini yansıtan kemerli taş konakları, eğitim kurumları ve kiliseleriyle planlı ve düzenli yerleşmenin güzel bir örneğinin sergilediğini görürüz. Rumların, 19.yy.'da Gayrimüslimlerin ve yabancıların tekeline geçen ticaret faaliyetleri ve Rusya'nın koruması altına girerek Osmanlı devletindeki haklarını genişletmeleri, Demirci'ye çok yakın olan bir Rum yerleşmesinin, tamamen zıt bir görüntü çizmesinin arkasında yatan, sosyal ve sosyo-ekonomik nedenleridir. Ayrıca Gelveri'nin zenginliğinin ve potansiyelinin, Demirci yerleşmesinin kurulmasında bir etken olmuş olduğu düşünülebilir; Demirci'nin ilk nüfusunun, zengin Rumlar ile alışverişte bulunarak ve onlardan inşaat gibi zanaatlar öğrenerek sosyo-ekonomik yapılarını düzeltme yollarına gitmiş olduğunu tahmin edebiliriz.

Demirci'de yerleşmenin oluşması ile ilgili tüm bu yorumları, alt alta sıraladığımızda;

1. Demircilik yapan bir zanaatkarın bölgeye yerleşmeye karar vermesi.

2. Avrupa merkezli yeni ticaret yollarının oluşması beraberinde (Karadeniz, Akdeniz kıyıları), yeni liman kentlerinin oluşmasını ve özellikle Orta Anadolu'da dağlarda yaşayanların vadilere ve ovalara yerleşerek tarıma başlamasını ve ürettikleri gıda maddelerini bu limanlara ulaştırarak geçimlerini sağlama imkanına kavuşturması.

3. 19.yy.'da bir yandan Anadolu'da açığa çıkan güvenlik problemi ile yağmalar ve vergilerden kaçmak amacıyla, diğer yandan da ekonomik anlamdaki yetersizlikler yüzünden, yeni konutlar inşa etmek yerine, Erken Hıristiyanlık döneminden kalma, saklanma ve savunmaya uygun kaya oyma mekanların tekrar iskan edilmesi ve geliştirilmesi.

4. Komşu Rum kasabası Gelveri'ye yakın olmasından dolayı, 19. yy.'da ekonomik durumları kötüleşen Müslümanların iş ve zanaat sahibi Rumlar ile yakın ilişkiler kurarak, geçimlerini sağlayabilecekleri bir ortam oluşturmuş, hatta yukarıda bahsettiğimiz gibi, yetiştirdikleri ürünleri ticaret ile uğraşan Rumlar'ın kanalıyla limanlara aktarmış olabilirler. Nitekim kasaba halkı da, dedelerinin Rumların yanında her türlü işte çalıştıklarını ifade etmiştir.

6.2.2. Geleneksel Mimari Dokunun Oluşması

Demirci kasabasına bugün gidip gezdiğimizde, hakim dokunun Kapadokya bölgesinin karakteristik mimari özelliği olan, Kemerli Taş Yapılar olduğunu görürüz.

Kasaba halkı, yamaçlarda kaya oyma mekanlarda yaşarlarken tercihlerini neden değiştirmişler? ve bu kararın arkasında yatan sosyal ve sosyo-ekonomik olgular nelerdir? Bu bölümde bu soruları cevaplayarak, bu mimari evreyi anlamlandırmayı deneyeceğiz.

Bir önceki bölümde bahsettiğimiz gibi, 1800'lü yıllarda yerleşmeyi oluşturan nüfus, döneminin şartları gereği yamaçlara oyulmuş mekanları barınak olarak kullanmıştır (Bkz. Plan: 2). Zamanla nüfuslarının artmasıyla, bu mekanlara yeni bölümler açarak genişletmişler, ancak bir süre sonra bu çözüm de yetersiz kalmıştır.

Kasaba halkı ile yaptığımız söyleşilerde, yerleşmede hakim mimari dokuyu oluşturan, kemerli taş yapıların ilk yapıldığı zamanlar ile ilgili, 1900'lü yılların başını ifade etmişlerdir (Bkz. Plan: 3). Ancak, kasabada yaptığımız araştırmalarla da yapıların üzerinde yapım tarihlerinin yazılmış olduğunu ve en eski evin 1930 yıllarına ait olduğunu tespit ettik (Bkz. Foto: 14-15-16) Kasaba halkının anlattıklarını ve günümüze kadar kalmış olamayacaklarını dikkate alırsak, 1900'lü yılların başını bu tip yapıların inşa edilmeye başladığı tarih olarak kabul edebiliriz.

Kaya oyma mekanları terketmelerinin sebepleri üzerinde duracak olursak. Nüfusun arttığını ve mekanların yetersiz kaldığını belirttik. Çözüm olarak da, mekanlara yeni bölümler açtıklarını ya da mekanlara eklentili mimari öğeler ile işlevlerini arttırdıklarını söyleyebiliriz. Ancak, tüm bu çözümler yetersiz kalmış ve

Kapadokya’da Gayrimüslim (Ermeni, Rum) inşaat ve taş ustalarının yaptıkları, kemerli taş yapıları inşa etmişlerdir.

Kapadokya’da günümüzde hakim olan ancak hızla yok olma sürecine girmiş olan bu karakteristik mimari doku, 19.yy.’da Osmanlı devletinin uyruklarına ve yabancılara tanınan mülk edinme ve konut ile ilgili sınırlamaları kaldırması sonucu ekonomik olarak güçlenen Gayrimüslimlerin bunu yaşam alanlarına yansıtması ile oluşmuştur. Daha çok Gelveri, Derinkuyu, Sinasos, Ürgüp gibi nispeten büyük merkezlerde ortaya çıkan bu mimari dokunun, Demirci gibi daha ufak yerleşmelerde de uygulanmaya başlanması, yerleşmeler arasındaki ekonomik ilişkiler sonucu gerçekleşmiştir. Demirci’den Gelveri’ye giderek tüccar, işletme sahibi ve zanaatkar Rumların yanında çalışan insanların, Gelveri’deki taş ve inşaat ustalarından mesleği öğrenmeleri ve bunu Demirci ve civarındaki yerleşmelerde de uygulamaya başlamaları sözkonusu mimari geleneğin ve yerleşme dokusunun yayılmasına katkıda bulunmuştur¹. Demirci kasabasında **Kemer Ustaları** ile yaptığımız söyleşilerde, bu işi babalarından ve dedelerinden öğrendiklerini, onların da Rum ve Ermeni ustaların yanında çalışarak öğrendiklerini aktarmışlardır. Demirci kasabasının kemer ustalarından **F.K** ile yaptığımız söyleşide, kendisinin amcasının yanında çalışarak öğrendiğini, amcasının da **Memik Usta**’dan bu zanaatı kaptığını, Memik Usta’nın ise, **Tosun** lakaplı bir Ermeni’den kemerli ev yapmayı öğrendiğini ifade etmiştir. Yine Gelveri ve Demirci arasındaki ilişkileri göstermesi açısından, Gelveri’de Rum ve Ermenilerin, Demirci’de Bezirhane kurmaya teşvik etmesi ve bir süre işletmesi, kasaba halkının ifadelerinde yer almaktadır (Bkz. Foto: 17).

Sinasos evleri ile alakalı bir tez hazırlamış olan, Zeynep Özlem Yıldırım araştırmalarında, Sinasos’un bütün evlerinin, Ürgüp’te bulunan 700 üyeli **Abraham Baba** isimli bir inşaatçı loncasının üyeleri olan ustalar tarafından yapıldığı, hatta Karadenizli ustaların da burada çalıştığını tespit etmiştir (Yıldırım, 2004: 31).

Kısacası 1924 mübadelesine kadar, Kapadokya’da hakim olan bu mimari dokuda Rum ve Ermeni inşaat ve taş ustalarının doğrudan veya dolaylı olarak

¹ Benzer bir durumla bölgede bulunan Narköy’de de karşılaşırız. Niğde ve civarında günümüzde sıcak demir işleri yapan ustaların hemen tamamının baba, dede veya yakınlarının, mesleği bu köyde yaşayan Rum ve Ermeni ustalardan öğrenmiş olduğunu belirtmektedir.

imzaları vardır. Mübadele sonrası Ermeni ve Rum ustalarından miras kalan bu zanaat, Demirci yerleşmesinde ve bölgede Türk ustalar tarafından devam ettirilmiştir.

Cumhuriyetin ilanı ve Mübadele sonrası Kapadokya'dan ayrılan Rum ve Ermenilerden sonra, Anadolu'daki ekonomik hareketlilik ve çeşitli zanaat kolları, yerini bir boşluğa bırakmıştır. Çünkü Türk'ler, Osmanlı'dan kalan sosyal ve sosyo-ekonomik yapıyı üzerlerinde taşıyor, Gayrimüslimlerin ticarete ve zanaatlarda olan üstünlüğü, Türklerde ziraatta kendini gösteriyordu. Her iki kesimde de açığa çıkan bu sosyo-ekonomik durum, Osmanlı Devletinin etkisi ile şekillenmişti. Bu yüzden Cumhuriyetin kuruluşundan, 1950'ye kadar olan zaman diliminin arası, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve İkinci Dünya Savaşı'nı da kapsayan dönemlerde, tüm girişimlere rağmen, Anadolu'da da ekonomik sıkıntılar yaşanmıştır.

Bu dönemlerde, Anadolu bu sıkıntılar ile boğuşurken, Demirci'de biraz daha farklı bir sosyal ve sosyo-ekonomik bir süreç işlemiştir. 1930'lu yılların ardından ve 1936'da yerleşmede cami inşaatı ile beraber yavaş yavaş yerleşmenin nüfusu, yamaçlardaki kaya oyma konutlardan, cami çevresinde yaptırdıkları kemerli konutlara geçmeye başlamıştır (Bkz. Plan: 3-4). Sayıları zamanla artan bu konutlar, cami ve çevresinde oluşturulan meydan etrafında yerleşmeyi genişletmeye başlamıştır. Bu imar hareketleri, sözkonusu dönemde Anadolu'nun yapısı değerlendirildiğinde zıt bir görüntü çizer (Bkz. Foto: 18-19-20-21-22).

Bu zıt görüntünün arkasında, Demirci nüfusunun yerleşmede toparlanma sebebi olan, Karpat'ın tespitine göndermede bulunabiliriz; Avrupa merkezli yeni ticaret yollarının ortaya çıkmasında, yerleşim dokusu üzerinde etkili olduğunu belirten Karpat, 19.yy'da Akdeniz ve Karadeniz'de ihracat ve transit işlevi gören bir dizi liman kentinin ortaya çıktığını söylemektedir. Buna bağlı olarak, Orta Anadolu'da 1830'larda dağ köylerinden, vadilere ve alçak yerlerdeki kasabalara göç başladığını, belirterek. Bu durumun, bölge kasabaları ve liman kentleri yoluyla ihraç edilecek gıda maddelerinin üretimine yönelttiğini ve verimli araziler üzerine kurulu köyler meydana getirdiğini anlatmaktadır (Karpat, 2003: 94). Müslümanlar'ın liman kentlerinin iş imkanlarından faydalanmak için, her işi yapan ücretli işçiler olarak çalışarak, adeta mülksüz proletarya sınıfını oluşturduklarını da vurgulamaktadır

(Karpat, 2008: 144-145). Bu çerçevede, yeni savaştan çıkmış bir ülke olduğunu da unutmadan, Gelveri’li Rumların, Türkler arasında yetişmesine sebep olduğu inşaat ve taş ustalarında olduğu gibi, az da olsa Demirci nüfusunun sermaye biriktirmesine neden olmuş ve Demirci’deki bu imar hareketini tetiklemiş olduğu düşünülebilir.

Demirci’de yapılmış kemerli taş yapılar ve yerleşme dokusu, Sinasos ve Gelveri’de olduğu gibi 30-40 odalı, büyük avlulu, ince taş işçiliğinin güzel örneklerinin sergilendiği konaklar ile planlı ve düzenli bir yerleşme düzeni göstermez. Ekonomik durumlarına göre; tek odalı, genelde avlusuz, kaba işçiliklerin (kara kemer) ve iyi işçiliklerin (tol kemer) beraber olduğu kemerli taş yapılarıdır. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi, dönemin genel şartları düşünüldüğünde, Demirci yerleşmesi kendi içinde farklı bir sosyal ve sosyo-ekonomik dönüşümü sergilemiştir.

Demirci yerleşmesinde, bu etkenler ile örtü sistemi kemer olan taş yapıları inşa edilmiştir. Ancak, üzerinde etkisi olan Rum kültüründen mimari teknikniği öğrenmiş olmasına rağmen, yerleşme kültürünün diğer alanlarında aynı uyumu gösterememiştir. Çünkü Demirci’de yerleşme kültürünün oluşması, Gayrimüslimlerin yaşadığı dönüşümden farklı olmuştur. Rum ve Ermeniler, yerleşmelerinde bu konutları inşa ederken, İstanbul’da ticaret ile uğraşmalarının etkisiyle yabancıların Pera’da, Galata’da, Beyoğlu’nda yaptırdığı konutların planlarından etkilenmiş ve şehir kültürünün, kırsal kesimden farklı olarak oluşturduğu yaşam tarzını benimseyerek, ekonomik güçlerinin olanakları doğrultusunda, Sinasos’ta, Gelveri’de ve Kapadokya’nın başka yerlerinde yerleşmelerini kurmuşlardır. Kiliseleri, eğitim kurumları, dükkanları, konutları ile eksiksiz, planlı ve düzenli bir yerleşme ile kemerli yapılardan oluşan hakim bir doku oluşturmuşlardır.

Demirci yerleşmesi ise, ekonomik gücünün yetersizliği, insanların yaşam kültürünün kırsal geçim ekonomisine dayanıyor olması, Rumların ve Ermenilerin ticaret aracılığıyla gördükleri, bildikleri ve adapte oldukları şehir yaşam kültürünü bilmemeleri nedeniyle, her ne kadar Türk kemer ustalarının oynadığı rol yerleşme kültür ile alakalı itici bir etken olsa da, Demirci yerleşmesinin plansız, düzensiz yerleşmesi, konutlarının kırsal geçim ekonomisine dayanan yaşam biçimlerini

muhafaza ediyor olması, yerleşmede sosyal hayatın eksikliğinin hissedildiği bir yerleşme tipini ortaya koyar. Demirci’de ve Gelveri’de mimari birbirine benzer ancak, yaşam kültürlerindeki farklılık, Osmanlı Devleti’nin tebaasına uyguladığı politikaların bir sonucudur, ve bu sonuç Demirci’de sosyo-ekonomik bir dönüşüm yaşansa da, sosyal ve kültürel dönüşümün yaşanmadığını bir kez daha gösterir.

1950 yılında Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile ülkede gerçekleşen ekonomik gelişmenin paralelinde, kemerli evlerin sayısındaki artış oldukça dikkat çekici bir seviyeye gelmiş, yerleşmenin boyutları genişlemeye başlamıştır. Artan nüfusunda etkisiyle de yerleşme, 1960 yılında inşa edilen yeni bir cami ve yeni bir meydan etrafında gelişmeye başlamıştır. Önceki yerleşme ise, eski cami ve eski meydan diye anılmaya başlanmıştır. 1970’lere ve 80’lere geldiğimizde ise, ülkenin yurt dışına işçi gönderme kervanına Demirci yerleşmesi de katılmış ve çalışmaya giden nüfusun, gelir gücünün yükselmesi ile Demirci’de gerideki aileleri için yeni konutlar yaptırmaya başlamışlardır. Hakim mimari doku bu dönemde değişmeye başlamıştır (Bkz. Plan: 3-4).

Demirci yerleşmesi, 1970 yıllarında yurtdışına işçi göçü vermesi ile beraber, Demirci nüfusu dışarıya açılmış ve mimari açıdan da çağın getirdiği yeni imkanları kullanma fırsatına sahip olmuştur. Sosyo-ekonomik olarak yaşanan bu dönüşüm, beraberinde kemerli taş yapıların yavaş yavaş tercih edilmemesine neden olmuştur. Ancak, bu geçiş keskin bir biçimde gerçekleşmemiştir. Kasaba halkının ifadelerinde, 1970’lerde mimari doku üzerinde başlayan dönüşümün, 80’lerde ve 90’larda gittikçe hızlandığını ve mimari ile yerleşme dokusunu değişikliklere uğrattığını ifade etmiştir.

Kemerli yapıları inşa ettirmenin pahalı olması, ucuza mal etme arayışlarına sokmuş ve ilk değişiklikler, örtme sistemini oluşturan taş blokların düzgün kesilmediği, taş işçiliğinin kaba bırakıldığı, kasaba halkının deyimiyle Kara Kemer’li yapılar inşa edilmiştir. Ekonomik gücü olanlar ise, düzgün kesilmiş taş bloklara sahip, taş işçiliğinin iyi olduğu yapıları inşa ettirmeye devam ettirmiştir. Bu tip kemerli yapılara da Tol Kemer’li yapılar denilmiştir. Yapıların dış yüzeyleri de

ekonomik gücün doğrultusunda işlenmiş ya da işlenmemiştir. Kısacası, sosyo-ekonomik yapı kemerli yapıların şekli üzerinde etkili olmuştur.

İkinci dönüşüm ise, örtme sisteminin tamamen değişmesinde yaşanmıştır. Adını örtme sisteminden alan, kemerli yapıların işçiliği pahalıya mal olduğundan ve yapım süresi de uzun tutulduğundan, yapıların üstünü ağaç hatıllar ile örtmeye başlamışlardır. Yapının kalan kısmında ise, yine ana malzeme taştır. Dış yüzeyi düzgün kesilmiş taşlarla ve taş süslemeleri ile dışarıdan bakıldığında kemerli yapılardan farksızdır. Ancak, yapının asıl özelliğini örtme sistemini oluşturduğundan, bu yapı tekniği özelliğini yitirerek başka bir yapı biçimine dönüşmüştür.

Yapının sisteminin hatıllar ile oluşturulması beraberinde ağaç ihtiyacını doğurmuştur. Demirci kasabası ilk zamanlar bu ihtiyacını, yakın köylerdeki kavak ağaçlarından sağlamış, 1980'lerden itibaren ise, kavak ağaçları kasabada yetiştirilmeye başlanmıştır. Yerleşmede bir süre hatıllar ile örtülmüş yapılar inşa edilmiştir.

Demirci yerleşmesinde, geleneksel mimari dokunun oluşmasındaki sosyal ve sosyo-ekonomik etkileri genel olarak sıralarsak;

1. Nüfusun artmasına paralel olarak, konut ihtiyacı ve yerleşme sınırlarının genişleme gerekliliği.

2. İmar hareketlerini kolaylaştıracak komşu Rum kasabası Gelveri'nin varlığından faydalanarak, Gelveri'de çalışan Demirci nüfusunun az da olsa sermaye biriktirmesi ve Kapadokya'nın karakteristik mimari özelliği olan Kemerli Taş Mimari tekniğini öğrenerek zanaat sahibi olmaları ve yerleşmelerinde bu mimari dokuyu yansıtmaları.

3. Anadolu'nun sosyal ve sosyo-ekonomik yapısının aksine, Demirci nüfusunun kendi iç dinamikleri ile bu dönüşümü gerçekleştirerek mimari dokuyu oluşturmaları.

4. 1950 sonrası, ülkedeki ekonomik atılımların mimari dokunun yayılması ve genişlemesi üzerindeki etkisi.

Bu süreç içerisinde iki farklı kültürel yapıyı temsil eden, Rum ve Türk yerleşmelerinin birbirleri ile olan ilişkilerinde, fiziksel olarak ortak ve benzer bir mimari doku geliştirmiş olmalarına rağmen, yerleşme kültürlerinden gelen farklılıklarının, sosyo-kültürel dönüşümün, sosyo-ekonomik dönüşüme paralel olarak gerçekleşmeyebileceğini ortaya koymaktadır. Bu durum başlı başına farklı bir çalışma olduğundan burada buna daha fazla değinilmeyecektir. Ancak, arkeolojik yerleşmelerde karşılaştığımız mimari dokuların sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapılarını anlamamız adına, Demirci yerleşmesi önemli bir model olmaktadır.

6.2.3. Günümüz Betonarme Dokunun Oluşması

İnşaat sektöründeki yenilikler ile inşa malzemelerinin ucuz ve pratik olması, hazır tuğlalar ve kiremitler ile betonarme evler inşa edilmesini beraberinde getirmiştir. Ayrıca yurt içi ve yurt dışı işçi göçleri kasaba'nın dış dünya ile olan ilişkilerini arttırmış ve beraberinde kentlerdeki betonarme evlerin planlarını ve yaşam kültürünü, Demirci yerleşmesinde taklit edilmesine neden olmuştur (Bkz. Plan: 4).

Demirci'de yeni açılan imar alanlarının hakim mimari dokusunda betonarme yapılar oluşturmuştur (Bkz. Foto: 23-24-25-26). Dolayısıyla geleneksel mimari eski mahalle denilen yerleşme bölgesinde sınırlı kalmıştır (Bkz. Plan 3-4). Ekonomik durumlarının yetersizliği nedeniyle, yeni düzene geçemeyenler de harap vaziyetteki geleneksel yapılarda yaşamaya devam etmektedirler. Bütün bu süreç, Ermeni ve Rumlardan, Demirci'ye miras kalan kemerli yapı tekniğini sahipsiz bırakmış, yeni kemer ustaları yetişmemiş ve yaşayan kemer ustaları da yaşlılıklarından dolayı bu geleneği devam ettirememişlerdir.

Demirci yerleşmesinde, geleneksel mimarinin hakim doku özelliğini kaybetmesi ve geçirdiği dönüşümü genel olarak özetlediğimizde;

1. Kemerli yapıların pahalıya mal olması.

2. İnşaat sektöründe gelişen teknoloji ile ucuz ve pratik yapılar yapabilme.

3. Demirci nüfusunun yurtiçi ve yurtdışı gerçekleştirdiği işçi göçlerinin, dış dünya ile olan ilişkileri arttırması ve kentlerdeki yapılar ile yaşam kültürünü yerleşmelerinde uygulama istekleri.

Bütün bu olguları bir araya getirerek, Demirci yerleşmesinde meydana gelen sosyal ve sosyo-ekonomik dönüşümün mimari dokuyu bir kez daha nasıl değiştirdiğini, dönemin değerlerinin sürekli olarak değişerek toplumda yeni yapılanmalara nasıl yol açtığını ve bunların fiziki yansımaları olarak mimariye ve yerleşmeye nasıl etki ettiğini analiz ederek anlayabiliyoruz.

Günümüzden 1000 yıl sonra, Demirci yerleşmesinin bir höyük halini aldığını ve arkeologların Demirci yerleşmesini kazdıklarında birbirinden farklı özelliklere sahip bir mimari dokuya ulaştıklarını varsayarsak, işlerinin hayli zor olacağını öngörebiliriz. Yapacakları çalışma, bu mimari dokuyu yalnız fiziksel ve işlevsel perspektifli açıklamalar ile belirleyip, gözlenebilir olgular üzerinden hareket ederse, Demirci mimarisini ve yerleşmesini anlamaya yönelik bir çalışma olmaz ve yapılan arkeolojik çalışma yetersiz kalır. Oysa yukarıda gerçekleştirdiğimiz bir çalışma gibi, ele alınan dönemin, sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel vb. dinamiklerini yani gözlenemeyen olguların üzerinden bir çalışma gerçekleştirirse, yerleşmedeki süreç nüfuz ederek, Demirci'nin mimari ve yerleşme kültüründe 200 yıl içinde yaşanan dönüşümleri anlayabilirler.

Yaşayan bir yerleşmede yaptığımız bu çalışma ile yerleşmenin ve mimari dokunun oluşmasının ne kadar derin bir süreç olduğunu anlatmaya çalıştık. Yaptığımız analizlerde, yalnızca yerleşmenin kendi dinamiklerini incelemedik, genel olarak Demirci'nin bulunduğu bölgeninde dinamiklerini anlamaya çabaladık. Çünkü hem yerleşmenin, hem de bölgenin dinamikleri birbirinden bağımsız değildi, birbirlerini etkiliyor ya da kendi özel süreçleri daha etkin bir rol oynuyordu. Her ne şekilde olursa olsun, Demirci'de yerleşmenin oluşum süreci ve ilk mimari dokunun oluşması ile sonrasında bu dokunun değişmesi ve beraberinde gelen yeni doku, salt

fiziksel ve işlevsel kaygılardan oluşmadığını, altında çok derin nedenler yattığını tespit edebildik.

Bu çözümlemede amaç, teoride bahsettiğimizi birçok meseleyi, uygulama alanına dökerek, kuramsal veya teorik yaklaşımımızı gerçekleştirebilmek ve çalışmamızın sürdürülebilirliğini sağlamaktır.

Çalışmanın başında belirttiğimiz gibi, bu çalışma yalnız kendi içinde geçerlidir, başka yerleşmelere doğrudan uyarlanması hata olur. Çünkü her kültür, her yerleşme kendi dinamiklerini yaratır ve tek bir yerleşmenin analizinden, genel evrensel yasalar oluşturulamaz. Ancak, Demirci'yi çözümlerken izlediğimiz yol bir örnek teşkil edebilir.

Çalışmamızın son bölümünü oluşturacak olan, arkeolojik yerleşmelerin çözümlenmesi ile ilgili problememize, Demirci'deki süreç birebir model olmayacaktır. Ancak, yerleşmenin gerisinde yatan dinamikleri kavrayabilmemiz ve sürecin ne kadar karmaşık olduğu ve bu durumun dikkate alınarak bir çözüm yolu geliştirmemiz gerektiğini göstermesi açısından ve yerleşmeler nasıl oluşur? Mimari doku nasıl? Ve neden meydana gelir? Ve yerleşme zaman içinde hangi nedenlerle? Ve nasıl bir dönüşüm gerçekleştirir? Sorularına çözüm bulmak için, önce geniş bir perspektifle bakmamız gerektiğini ortaya koymuştur.

7. SOSYAL VE SOSYO-EKONOMİK DÖNÜŞÜMLERİN MİMARİDE VE YERLEŞME DOKUSUNDA İZLENEBİLDİĞİ, ARKEOLOJİK ZAMANLAR VE ELE ALINAN COĞRAFYA

Arkeolojik yerleşmelerin çözümlenmelerini gerçekleştirme için ele alınacak zaman aralığı oldukça geniştir. Bu nedenle tezimizin önceki bölümlerinde Demirci yerleşmesinde yaptığımız çözümlenmelerde olduğu gibi, Volkanik Kapadokya Bölgesinde mimari ve yerleşme düzeninin, dönüşümler ve değişimler yaşadığı ve sonucunu bariz görebildiğimiz zaman dilimlerini ele almak önemli olacaktır ki, arkeolojik zamanlardaki sosyal ve sosyo-ekonomik dinamiklerin mimari ve yerleşme yapısı üzerindeki etkisini ortaya koyabilelim.

Bu bağlamda, arkeolojide kullanılan geleneksel kronolojik sırayı izlenmeyerek; yerleşim yerlerinin seçilmesi ve mimari dokunun oluşum sürecini kapsayan, MÖ 9. ve 6. bin araları ele alınacaktır. Bu zaman aralıkları arkeolojik yerleşmelerde, fiziksel anlamda görülen değişimlerin gerisinde yatan, sosyal ve sosyo-ekonomik dinamiklerin aktif olduğu dönemlerdir. Bu yaklaşım, hedeflediğimiz sonuçları almak için gerekli olan bir bakış açısıdır.

Geleneksel terminolojiyi ve kronolojiyi kullanmadan bir sonuca ulaşmak temel yaklaşımımız olmasına rağmen, ele aldığımız dönemlerin geleneksel terminolojisini ve kronolojisini de vermenin gerekli olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca, bu yaklaşımımız, geleneksel terminolojinin ve kronolojinin sorularımızı çözmede yetersiz kaldığını, yerine kullandığımız türden bir yaklaşım sergilenmesinin sorularımızı cevaplandırmada kolaylık sağladığını göstermesi açısından da yararlı olacaktır.

Bu çerçevede, ilk etapta yerleşmelerin fiziksel özelliklerini incelemeden önce, ele alacağımız dönemlerin genel arkeolojik bilgisini ve mimaride yaşanan genel değişimlerden bahsederek, daha sonrasında yerleşmeler üzerinden yapacağımız çözümlenme öncesi bir altlık oluşturmamız gerekmektedir.

7.1. MÖ 9. bin – 6. bin Arası Dönemleri ve Kültür Bölgeleri

Bu çerçevede ele alacağımız ilk zaman aralığı, uzmanların deyimiyle; Neolitik dönemdir. Neolitik dönem, Yakındoğu ve Anadolu terminolojisinde, çanak çömlek yapımının dikkate alınması ile erken dönemleri Çanak Çömlek Öncesi Neolitik Dönem veya Akeramik Neolitik, ikinci bölümü ise Çanak Çömleklili Neolitik, yaygın olarak da sadece Neolitik olarak adlandırılmaktadır. Bu terimlerin İngilizce karşılıkları olarak da, Çanak Çömlek Öncesi Neolitik için **Pre Pottery Neolithic** (PPN) ve Çanak Çömleklili Neolitik için ise **Pottery Neolithic** (PN) terimleri kullanılmaktadır. **A ve B** olarak iki bölüme ayrılan **Pre Pottery Neolithic** dönemin alt evreleri PPNA ve PPNB; Erken – Orta – Son ve Final olarak adlandırılan PPNB Döneminin alt evreleri içinde yine İngilizce kısaltmaları EPPNB – MPPNB – LPPNB – Final PPNB kullanılmaktadır. (Bıçakçı, 2006: 20).

Neolitik dönemin kronolojisini de ifade etmeden önce, dönemin kronolojisini etkileyen diğer etmenleri belirtmemiz gerekecektir. Yakındoğu ile Orta Anadolu bölgelerini birbirinden ayırmamız kronolojiyi doğru verebilmek açısından önemlidir. Yakındoğu Neolitiği uluslararası alanda her ne kadar köken olarak kabul görülse de, son 50 yıllık dönemde yapılan kazılarla Orta Anadolu'nun ayrı değerlendirilmesi gerektiği ve farklı bir Neolitik süreci olduğu görülerek (yazının bundan sonraki bölümünde ayrıntılı olarak değinilecektir), kronolojisinin de ona göre farklılık gösterdiği kabul edilmiştir. Bu nedenle, çalışmamızın konusu Orta Anadolu ile sınırlı tutulduğundan bu bölgedeki kazılar doğrultusunda yapılmış tarihlendirmelere yer verilecektir. Ancak, hem Orta Anadolu bölgesinin yerini tarihsel olarak kavrayabilmek, hem de Neolitik dönemin en erken görüldüğü yer olmasından dolayı (Anadolu'da gelecekte yapılacak kazılar ile durum değişebilir), Yakındoğu'nun da genel bir kronolojisi verilecektir.

Orta Anadolu kronolojisine göre (Özbaşaran-Buitenhuis, 2002: 68-69);

Akeramik Neolitik (PPNA-B)	MÖ 9000 – 7000
Erken Çanak Çömleklili Neolitik (PN)	MÖ 7000 - 6700
Geç Çanak Çömleklili Neolitik (PN)	MÖ 6700 - 6000

Yakındoğu kronolojisine göre (Stordeur, 2010: 123);

Akeramik Neolitik

PPNA	MÖ 9500 – 8700
İlk PPNB	MÖ 8700 – 8200
Orta PPNB	MÖ 8200 – 7500
Son PPNB	MÖ 7500 - 7000
Çanak Çömlekli Neolitik (PN)	MÖ 7000 – 6000

Yukarıdaki kronolojik tabloda görüldüğü gibi bu zaman dilimi yaklaşık 4000 yıllık bir süreçtir. PPNA-B ile PN insanlık tarihinin sosyal, ekonomik, teknolojik, kültürel, dini vb. her alanda yaşadığı değişimlerle bir dönüm noktasını oluşturur. Bu dönem, geniş bir coğrafyada kurulan çok sayıda yerleşme ile çok kültürlü bir yapıdadır.

Örneğin; Uzakdoğu'da çanak çömleğin Yakındoğu'dan daha eski bir tarihte çıktığını, ilk tarımın meyve ağacı fideciliğine bağlı olarak geliştiğini, Avrasya steplerinde de Neolitik yaşamın, çanak çömlek kullanmayan, tarım yapmayan ama hayvancılığa bağlı bir göçebe yaşam tarzı olarak yaşandığını, Doğu Afrikada da da çanak çömlek kullanmayıp, gezginci bir yaşam tarzı benimseyen farklı kültür paketleri görebilmekteyiz, fakat tüm bu çeşitliliğe rağmen dünyayı etkileyecek olan model, Anadolu – Yakındoğu çıkışlı model olmuştur (Özdoğan, 2007: 14 – 15).

Bu çeşitlilik Neolitik dönemin farklı şekillerde ve farklı süreçlerde yaşandığını göstermektedir. Tezimizde konu edindiğimiz, Orta Anadolu Bölgesi bile kendi içinde, Kapadokya Bölgesi ve Konya Ovası olarak, farklı kültür bölgelerine ayrılır. Kapadokya bölgesi jeolojisi ve yüksek kesimleri ile platolarına düşen yıllık yağış miktarı (400) ve buna paralel flora ile fauna zenginliğiyle Konya Ovasından ayrılır. Konya Ovası ise geniş ovaları ve platoları ile zengin bir tahıl bölgesi olarak farklı bir kültür alanıdır (Özbaşaran, Cutting, 2007: 57).

Yakındoğu ve Anadolu Neolitik kültürü, model olarak birlikte öne çıkmış olsalar da, aralarında bir ilişki olup olmadığı, benzerlikleri veya farklılıkları hala aydınlatılamamıştır. Neolitik dönemin çekirdek bölgesi olan Yakındoğu'nun Anadolu'ya köken olduğu ileri sürülür ve bölge tarif edildiğinde; Filistin, İsrail, Kuzey Suriye, Kuzey Irak ve Güneydoğu Anadolu bu bölgenin kapsamına girer. Bu bölgedeki kazıların sayıca fazlalığından bölgenin, Neolitik kültürün kökeni olarak kabul görmesine neden olmuştur. Anadolu'daki kazıların yetersizliği ise bölgenin ikinci planda kalmasına neden olmuştur. Ancak son 50 yıldır Orta Anadolu bölgesinde yapılan çalışmalar, bölgenin Neolitik kültürünün, Yakındoğu kültüründen ayrı tutulması gerektiği ile ilgili arkeolojik kayıtlara ulaşılmasını sağlamış ve bu durum, Neolitik dönemin çok kültürlü – çok merkezli olabileceği ihtimalini güçlendirmiştir.

Orta Anadolu Neolitik'ini, Yakındoğu'dan ayıran ve Neolitik dönemin çok kültürlülüğünü vurgulayan bir takım durumlar vardır. Bunlardan biri, Orta Anadolu'nun, Yakındoğu'nun sınırları içine giren Zağros ve Toros Dağları ile Malatya ve Elazığ'a kadar uzanan kuzey yönü ve Sina Yarımadasına kadar uzanan güney sınırı ile bir alakasının olmamasıdır. İkincisi ise, Orta Anadolu coğrafi olarak farklı bir bölgeyi oluşturarak, Yakındoğu'nun çöl ortamı ile yağışlı bölgeleri ve denizler ile dağlık alanlarından tamamen farklı bir bölgede yer almaktadır. Ayrıca, Yakındoğu bölgesi PPNA-B dönemlerinde yoğun bir yerleşim bölgesi olurken, Orta Anadolu elimizdeki bilgilere göre daha seyrek yerleşilmiş bir bölge olmuştur. Bununla birlikte Yakındoğu Neolitiği, Orta Anadolu'ya göre çok daha hızlı gelişip değişerek, kült yapılarından, prestij ürünlerine kadar nitelik ve nicelik olarak daha gösterişlidir. Ancak iki bölgenin, PPNA-B döneminin sona erip, Çanak Çömlekli Neolitiğe (PN) girmesi ile rolleri değişmiştir. Bu dönemde, Yakındoğu yerleşmeleri sayıca azalıp, boyutları küçülürken, Orta Anadolu yerleşmeleri ise, sayıca çoğalıp boyutları genişlemiştir. İki bölge arasında benzerlikler artarak, çanak çömlekte (bezeme, teknik ve biçim), kemik ve taş aletlerde, mühürlerde yerelliğin yanında birliktelikler çoğalmış doğu ile batı arasında ilişkilerin yoğunlaştığının da göstergesi olmuştur. Sosyo-ekonomik yapılar karşılaştırıldığında ise, Orta Anadolu Neolitiği, Yakındoğu'ya göre daha çiftçi bir karakterde gelişmiştir (Özdoğan, 2002: 255-258).

İki bölge arasındaki bu benzerlikler ve farklılıklar zamana ve mekana göre değişiklikler göstererek, Neolitik dönemin çok kültürlü ve çok merkezli yapısı yansıtmakta ve dönemin dinamik yapısını bize anlatmaktadır.

Bu anlayış doğrultusunda, tezimizde uygulama alanımızı oluşturan Orta Anadolu'nun Volkanik Kapadokya Bölgesi, MÖ 9. ve 6. bin yerleşmelerini incelerken sınırlamızı belirleyecektir. Ancak, Orta Anadolu'yu Volkanik Kapadokya Bölgesi ile sınırlı tutmamızın sebebi, Orta Anadolu'da bir başka bölgeyi oluşturan Konya bölgesi yukarıda belirttiğimiz gibi, başlı başına ayrı bir kültür ve çevre alanını oluşturmasıdır. Etnografik çalışmamızı gerçekleştirdiğimiz Demirci yerleşmesinin de Volkanik Kapadokya bölgesinde yer alması arkeolojik çözümlerimizi de bu bölge ile sınırlı tutmamızı gerektirmektedir. Neolitik dönemin bölgeler arası tüm bu farklılığı ve çalışmamızın Orta Anadolu'da Volkanik Kapadokya bölgesi ile sınırlı kalmasının dönemin sosyal ve sosyo-ekonomik yapısını anlamamızı engellemeyeceğini düşünmekteyiz. Çünkü Neolitik dönem insanlığın önceki dönemlerinde hakim olan; yaşam felsefesini, çevresini algılama biçimini değiştirdiği ve bu değişiklikleri, teknik bilgisine, ekonomik örgütlenmesine, inanç biçimine, yerleşme kültürüne ve daha bir çok olguya yansıtarak, eskisinin tecrübesinde yeniden şekillendirdiği için, bu oluşum bütün bölgelerde kültürel olarak ana hatları ile koşut gelişmiştir.

7.1.1. MÖ 9. bin - 6. Bin Dönemlerinde Mimaride ve Yerleşme Dokusunda Yaşanan Genel Değişimler

PPNA ve PPNB dönemleri, mimari ve yerleşme düzeni anlamında da köklü değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir. İnsanlık tarihinde sürekli ve düzenli olarak belli bir bölgeyi iskan etme sürecine girilmiştir.

MÖ 9. binde dönemlerinden önce; çalı çırpılardan, postlardan, ağaç dallarından ve mamut kemiklerinden toprağa yarı gömük, yuvarlak planlı ömrü kısa olan barınaklar inşa edilmiştir. PPNA döneminin ortalarında itibaren, yeni yapı malzemeleri, yapı teknikleri ve yapı formları denenmeye başlanmıştır. Özellikle

MPPNB ortalarında mimari yapılar ve yerleşme düzeni açısından önemli noktaya gelinmiştir (Bıçakçı, 2006: 20-21).

Genel olarak PPNA ve B evresinde, mimarinin teknik-malzeme ve form olarak gelişimlerini alt alta sıraladığımızda daha önceki dönemlere göre gerçekleşen değişimin boyutunu daha iyi kavrayabiliriz;

- Kil ve kerpiç çamurunun elle biçimlendirilmesi ile oluşturulan somun biçimli kerpiç tuğlalar;
- Kerpiç çamurunun, yığma duvar-harç-taban ve duvar sıvası, ayrıca düz dam kaplama ve sıvası olarak kullanılması;
- Taşın işlenmeden duvar yapımında malzeme olarak kullanılması;
- Kayrak taşların zeminde döşeme olarak kullanılması;
- Kireç taşının somun şeklinde işlenerek tuğla olarak kullanılması;
- Kirecin söndürülerek, taban kaplaması olarak kullanılması, ayrıca bu uygulama piroteknolojide ilk örneği teşkil eder;
- Yuvarlak planlı yapılardan vazgeçilip, dörtgen planlı yapıların inşa edilmesi;
- Örtü sistemini taşıma amaçlı ve yapı duvarlarının güçlendirilmesi ile ilgili uygulamalar;
- Taş subasman duvarları ile yapıların yükseltilmesi ve temellerinin güçlendirilmesi;
- Mekan içlerinin bölümlere ayrılarak ve ocak-fırın-seki-niş gibi öğeler eklenerek, mekana barınma amacı dışında işlev kazandırılması;
- Konutlarda uygulanan planların ve tekniklerin kullanılmadığı, daha farklı teknikler ile inşa edilen, anıtsal boyutlardaki kült yapıları (Bıçakçı, 2006: 20-31).

Tüm bu yenilikler, yuvarlak plandan dörtgen plana geçerken, dam konstrüksiyonunun ve bunu taşıyabilecek elemanları inşa edebilmek ve mekana

barınma dışında işlevler kazandırılması ile yerleşmelerde daha fazla nüfusu yaşatma kaygılarından oluşmuştur (Bıçakçı, 2006: 57).

Mimaride teknik anlamda ve malzemede yaşanan bu değişimleri, Yakınoğu'da daha net olarak görebilmekteyiz. Orta Anadolu'da ise, bu değişimleri en erken, Yakınoğu'nun MPPNB dönemi denk gelen Aşıklı Höyük'te görmeye başlamaktaız. Orta Anadolu'daki kazıların yetersizliği, bölgedeki PPNA-B ve daha geç dönemler ile alakalı olarak bilgilerimizi şimdilik kısıtlamaktadır. O yüzden ele alacağımız, Orta Anadolu'nun Volkanik Kapadokya bölgesindeki yapılarda, malzeme ve teknik anlamdaki çeşitliliği görememekteyiz. Ancak yukarıda bahsettiğimiz tüm yenilikler, Orta Anadolu'da da dönemin genel zihniyet değışikliğinin sonucu olarak mimari'de ve yerleşim dokusunda kendine özgü özellikler çerçevesinde, MÖ 9. bin'den 6. bin'e kadar izlenir. Hatta Çanak Çömleklil Neolitik'te Yakınoğu'da gerçekleşen mimari ve yerleşme düzeninde yaşanan çöküşün aksine, Orta Anadolu'daki yerleşmelerde sayıca artış ve mimaride de devamlılık görülür.

Bu çerçevede Orta Anadolu'nun Volkanik Kapadokya Bölgesinde, MÖ 9. bin'den 6. bin'e arkeolojik yerleşmelerin mimari ve yerleşme dokularını inceleyeceğiz. Böylece, sosyal ve sosyo-ekonomik yapıların mimari ve yerleşme yapıları üzerindeki etkisini tespit etmeye çalışacağız.

7.1.2. Yerleşmeler

7.1.2.1. Kaletepe

Göllüdağ çevresinde yer alan obsidyen kaynaklarını ve işlikleri araştırmak amacıyla yapılan, yüzey araştırmaları sonucu keşfedilen Kaletepe 1997-2001 yılları arasında kazılmıştır. 1600 m. rakımda yer alan Göllüdağ obsidyen kaynaklarıyla, MÖ 9. binde işlik olarak yaz aylarında kullanılan mevsimlik bir atölyedir (Balkan-Atlı, Binder, 2007: 220).

Kaletepe obsidyen atölyesinde mimari bir doku söz konusu değildir. Ancak işlik olduğunu gösteren obsidyenden alet yapmak için oluşturulmuş çok sayıda

tükenmiş çekirdek vb. buluntular ele geçmiştir. Gelişmiş ve standartlaşmış bir teknolojinin göstergesi olan bu aletler, uzmanlaşmış bir grup tarafından yapılmış, ancak Orta Anadolu'da hiçbir yerleşmede ele geçmemesi, Levant'ta ve Kıbrıs'da tespit edilmesi, uzun mesafelerden gelen ve Kaletepe'de kamp kuran bir topluluk olduğunu düşündürmektedir (Balkan-Atlı, Binder, 2007: 220).

Kaletepe, Erken ve Orta PPNB'de (8600-7500) obsidyen dağılımının ve üretim sürecinin en iyi izlendiği yerdir. Obsidyen işleyen uzman sınıf 900 km mesafeden (Beidha / Nahal bazen de deniz yolu ile Kıbrıs / Shillourkambos) gelip, Kaletepe'de geçici yerleşmeler kurması, farklı bir yerleşim modelini ve sosyal-sosyo ekonomik düzeni ifade etmesi açısından önemlidir (Binder, 2002: 80).

7.1.2.2. Aşıklı Höyük

Volkanik Kapadokya bölgesinde, Aksaray İli'nin Kızılkaya Köyünde yer alan, Aşıklı Höyük 3.5-4 hektarlık bir alanı kaplar. Orta Anadolu bölgesinde Çanak Çömlek Öncesi dönemin temsil edildiği tek yerdir. MÖ 8400-7400 yıllarına tarihlendirilmektedir. Yerleşmenin hemen yakınından Melendiz nehri geçmekte ve çevresi Neojen'de başlayan volkanik patlamaların oluşturduğu, tüf, riyolit, bazalt, andezit gibi sert ve yumuşak kayalardan oluşmaktadır. Yakınında yer alan Göllü dağ ve çevresindeki, Nenezi, Kayırlı, Kömürcü gibi obsidyen kaynakları ile Tuz gölünden sağladığı tuz kaynağıyla tarihöncesinin önemli yerleşmelerinden birini oluşturmuştur.

Aşıklı'nın doğal çevresi hakkında fikir vermesi açısından, ele geçen hayvan kemikleri üzerine yapılan analizlerde, zengin bir fauna yapısına sahip olduğunu, ayrıca topladıkları yabani sebze ve meyvelerle de yine zengin bir flora yapısına ait bir çevrede oldukları sonucuna varılmıştır. Kısacası, çevre koşulları bu bölgede yerleşme için uygun bir ortam sağlamıştır. Son analizlerde, Aşıklı'nın bu çevre ortamında oluşturduğu besin ekonomisinin, avcılık ve toplayıcılığa dayandığını ve tarım denemelerinin yapıldığı einkorn, emmer, arpa gibi tahıllar ile bezelyegillerin tüketiminin çok az olduğu tespit edilmiştir. Kazılarda ele geçen buluntu topluluğunu ise ağırlıklı olarak obsidyen ve kemikten yapılmış aletler oluşturmaktadır. Obsidyenden; kazıyıcılar, deliciler, ok uçları, mikrolitler, kemikten; iğneler, bızlar,

bazalttan yapılmış; havanlar ve havaneleri ile öğütme taşları yaşamlarında kullandıkları aletlerdir. Ayrıca, kemik aletlerinin çoğunun dericiliğe yönelik olarak kullanıldığı analizlerden tespit edilmiştir (Esin, Harmankaya, 2007: 266).

Aşıklı kültüründen günümüze kalan ve analizleri sonucu elde edilen bilgiler doğrultusunda, kültür yapısı ile ilgili gelecekte yapılacak kazılara kadar bilgilerimiz bunlar ile sınırlıdır. Ancak, asıl konumuzu oluşturan mimari ve yerleşme yapısında bahsederek, sosyal ve sosyo-ekonomik yapısı ile ilgili ileride yapacağımız tespitlerle bu bilgileri arttırmayı deneyeceğiz.

Aşıklı'da, son kazılar doğrultusunda yukarıdan aşağıya numaralandırılan 3 tabaka tespit edilmiştir. 1. tabaka höyük üzerindeki tarımsal faaliyetler yüzünden tahrip olmuştur. 2. ve 3. tabakalar yerleşmenin mimari yapısı hakkında veriler gönderen tabakalardır. Höyük'ün güneyinde yer alan Melendiz nehrinin çevresinde ise yapılan çalışmalarda bitişik düzende, dörtgen planlı, birbirleriyle dar avlular ile ayrılan kerpiç konutlar tespit edilmiştir. Bu konutların duvarlarının ve tabanlarının kil ile sıvalı olduğunu, iki veya tek odalı inşa edildiğini, ayrıca konutlar içinde ocaklar, öğütme taşları, obsidyen ve kemik aletleri ile taban altına gömülmüş bir insan iskeletine ulaşılmıştır. Burası Aşıklı yerleşmesinin ilk kurulduğu alandır ve buranın nehrin taşması sonucu terk edilip, kuzeye yani höyük alanına yerleştikleri tespit edilmiştir. Bu yerleşmenin üzerinde, 1,5 m. yüksekliğinde alüvyon tabakası ile örtülmüştür.

Höyük üzerinde yer alan 2. tabaka ise, Aşıklı'nın Çanak Çömlek Öncesi evresini veren, yerleşmenin mimari evrelerinin ana öğelerini kapsayan bir tabakadır (Esin, Harmankaya, 2007: 257). Bu tabaka, doğuda kıvrımlar yapan bir çevre duvarı ile sona erer. Aşıklı'nın bu çevre duvarı, şimdilik Anadolu'da Çanak Çömlek Öncesi döneme ait en eski örnektir (Esin, 36: 1996). Duvar, büyük tuf ve kalker taşlar ile kerpiçle örülmüş ve duvarın arasında 2 m. genişliğinde, çakıl taşlarla döşenmiş bir yol vardır. Çakıl taşlar ile örülü bir başka yolda, yerleşmeyi neredeyse kuzey ve güney yönünde bölmektedir (Esin, 1996: 36).

2. tabakada ayrıca bir yapı kompleksi ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan biri, **T** binası olarak adlandırılır ve 6,5 x 6,5 boyutlarında, kare planlı, her evrede tabanının

ve duvarlarının iç yüzeyinin aşı boyası ile kırmızıya boyandığı bir yapıdır. Tabanı boyanmadan önce tuf taşlarının sulandırılmasıyla yapılmış bir harç sürülmüş ve bu harç tabanda yaklaşık 6,8 cm kalınlığında bir tabaka oluşturmuştur (Esin, Harmankaya, 2007: 263). T binasının iç dizaynı ise; boyanmış oturma sekileri, büyük bir ocak, tabana sabitlenmiş direkler ve taşlarla oluşturulmuş sıvı akıtacak bir kanal ile tamamlanmıştır. T yapısına bağlı **HG** avlusunda ise tabanı bazalt bloklarla döşenmiş ve kerpiç kubbesi olan büyük bir fırın vardır. Fırının tabanında kullanılan bazalt blokların üstü kil sıva ile kaplanmıştır. Bu yapının, morumsu kırmızı renkte boyanmış olan **AB** adı verilen odasında da tabana açılmış iki mezar çukuru vardır. Bu mezarlarda genç bir kadınla, yaşlı bir erkek, diğerinde ise bir kadın ile bir bebek gömülüdür. Kadınlardan birinin, **trepanasyon** denen bir beyin dilgi ameliyatı geçirdiği saptanmıştır. Yapı kompleksini oluşturan diğer yapıda **HV** olarak adlandırılan **Sandık Duvarlı** yapıdır. Özel bir konut olup, T biçimli bina ile birlikte aralarında **HJ** adı verilen ince, uzun bir avlu ile birbirlerine bağlanmışlardır. Bu yapı kompleksleri, Aşıklının diğer konutlarından farklı bir yapıda olup, yerleşmede farklı konumdaki kimselerin yaşadığı yada kült amaçlı inşa edilmiş yapı özelliklerini göstermektedir (Esin, Harmankaya; 2007: 263).

Bu bilgiler ışığında 2. tabakadaki genel yerleşme düzenine göz attığımızda, geniş ve çakıl dolgulu caddenin kuzeyinde yer alan, sıradan kerpiç konutlardan oluşmuş mahalleler ve aynı caddenin güneybatısında inşa edilmiş dinsel ve yönetsel işlevli yapı kompleksleri olarak yerleşme düzenleri oluşturulmuştur (Esin, Harmankaya, 2007: 269).

Yerleşme dokusuna ve konut mimarisine göz attığımızda ise birkaç konutun bir araya gelmesi ile oluşmuş mahallere rastlamaktayız. Mahalleler 50 – 100 cm genişliğindeki dar geçitler ya da avlular ile ayrılmıştır. Bu aralar çöplük ve işlik alanları olarak kullanılmış, bu alanlarda hayvan kemikleri, obsidyen aletler ve bitki kalıntıları ele geçmiştir. Konutlar, tek odalı ve avlulu olduğu gibi, iki-üç odalı konutlarda inşa edilmiştir. Çok odalı konutlarda ise odalar arasında girişi sağlamak adına bölme duvarlarında kapı ve aralıklar bırakılmıştır. Konutlarda girişler ise, düz damlarda ya da duvarlarda bırakılan açık pencereler ile sağlanmıştır (Esin, Harmankaya, 2007: 264).

Aşıklı'da yaşayanların, mekanları yenileme ile genişletme çalışmalarıyla ilgili yapılmış tespitlerde ise, kuralcı ve dışa kapalı bir anlayışları olduğu tespit edilmiştir. Bu kural yeni mekanların, eski mekanların bozulmamış duvarlarını kullandığı, yeni yapılacak duvarın ise, ileri veya geriye açık alanlara doğru kaydırılmasına dayanmaktadır. Bu durumda Aşıklı'da insanların yeni konut yapmak ve boyutlarını genişletmek için, ancak var olan dar aralıkları kullanarak bu değişiklikleri yaptıklarını, bunun dışına çıkmadıkları görülmüştür (Esin, Harmankaya, 2007: 259).

Aşıklı'da yapılan son kazılarla ortaya çıkarılan 3. tabakada ise, ele geçen mimari kalıntılarda dörtgen kerpiç yapıların devam ettiği görülür. Dörtgen yapılar ile birlikte yuvarlak yapılar da tespit edilmiş ve Aşıklı'nın daha eski tabakalarında iki yapı formunun bir arada kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır.

Genel olarak tüm bu bilgiler doğrultusunda Aşıklı yerleşmesinin, **Kült yapı kompleksi, Konut alanı** ve bu iki bölümden geniş bir açıklıkla ayrılan geçim ekonomisi ile ilgili yapıların olduğu **Ekonomik faaliyet alanları** olarak üçe ayrıldığını ve yerleşme düzeninin de Orta Anadolu'nun genel yerleşme tipi olan **Petek Tipi** düzende olduğu tespit edilmiştir (Bıçakçı, 2006: 32–34).

7.1.2.3. Musular

Musular, Aşıklı höyük'e 300–400 m. batıda, Melendiz yatağının karşı kıyısında yer almaktadır. Tüf oluşumlu bir ana kaya üzerinde, alçak ve düz bir tepededir. Aşıklı Höyük'ün geç dönemlerine, MÖ 7500 yıllarına tarihlendirilen Musular, Neolitik dönemin Çanak Çömlek Öncesi evresine denk gelmektedir. 1996 yılında yüzey araştırması ile tespit edilen Musular'ın 2004 yılına kadar kazıları devam etmiştir (Özbaşaran, Duru, Kayacan, Erdoğan, Buithenuis, 2007: 273-274).

Musular'da, doğal çevre Aşıklı'da olduğu gibi, yaşamaya elverişli bir alan oluşturarak, avcılık ve toplayıcılığa uygun bir ortam sağlamıştır. En çok avlanan hayvan, yabani sığır ve ardından koyun, keçi, geyik, yaban domuzu olmuştur. Yabani meyveler ve yabani tahıllarda toplanarak tüketilmiştir. Musular'da ele geçen obsidyen alet endüstrisinin ham maddesi de yapılan analizlere göre; Göllü Dağ,

Kaletepe, Nenezi ve Kayırlı kaynaklarından sağlanmıştır (Özbaşaran, Duru, Kayacan, Erdoğan, Buithenuis, 2007: 275-276).

Musular'ın yerleşme yapısını incelediğimizde ise, Aşıklı ile olan yakınlığı çerçevesinde değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır. Mimari ve yerleşme düzeni açısından; konutların, ocakların ve fırınların olmadığı farklı bir işlevi olan bir yerleşmedir (Özbaşaran, Duru, Kayacan, Erdoğan, Buithenuis, 2007: 276-277).

Musular'da ortaya çıkarılan en önemli yapı, Z yapısıdır. Kırmızı boyalı kireç tabanı, ana kaya'ya oyulmuş kanal'ı, kanal üzerine örülmüş taş temelli kerpiç duvarı, sekileri ve direk yerleri ile farklı bir mimari yapıyı oluşturmaktadır. Bu binada ele geçen çok sayıda hayvan kemiği ve su kanalında yapılan analizler ile yapıda bulunan küçük direk yerleri; hayvanların parçalandığı ve derilerinin işlendiği yer olarak kullanıldığını düşündürmektedir (Özbaşaran, Duru, Kayacan, Erdoğan, Buithenuis, 2007: 279).

Çanak Çömlek Öncesi Neolitik döneme ait bu yapı evresinin üstünde, Çanak Çömlekli evre bulunmakta ve iki tabaka arasında 1000 yıllık zaman farkı olmasına rağmen birbirlerinin üstünde yer almaktadırlar. Bu tabaka tarımsal uygulamalar ile tahrip olmuş, ancak çok odalı bir yapı, iki küçük mekan, koridor benzeri dar bir mekan ile büyük başka bir mekan ele geçmiştir (Özbaşaran, Duru, Kayacan, Erdoğan, Buithenuis, 2007: 279).

Musular mimarisi ve yerleşme dokusu yukarıdaki bilgiler ışığında, Aşıklı ile değerlendirilmesi gereken bir düzendedir. Musular, MÖ 7500 yıllarına, Aşıklı'nın son evresine denk gelmekte ve Aşıklı yerleşmesini değerlendirdiğimizde, özel işlevli yapılar ile konutların ayrı bölgelerde olduğu akla gelerek, Aşıklı yerleşmesinde bu tür özel işlevli yapıların, Aşıklı'nın son dönemlerinde eski yerinden 200-300 m. yerleşme dışına taşarak, Musular yerleşmesinin kurulmasına neden olduğu düşünülmektedir (Özbaşaran, Duru, Kayacan, Erdoğan, Buithenuis, 2007: 281).

7.1.2.4. Köşk Höyük

Köşk Höyük; Niğde İli, Bor ilçesinde, Bahçeli beldesine bağlıdır. Doğal bir yükseltinin kuzey yamacında yer alan, Köşk Höyük ilk olarak 1964 yılında yüzey

araştırması ile keşfedilmiş, ardından 1965 yılında Ian Todd tarafından yüzey buluntularının yayımlanmasıyla tekrar dikkatleri çekmiş ve 1983-1990 yıllarında Uğur Silistreli tarafından kazılmıştır. Silistreli'nin vefatı sonrası 1995 yılında Niğde Müzesi Başkanlığında kazılar devam etmiştir (Öztaş, 2007: 223).

Köşk Höyük ilk olarak, Çanak Çömlekli Neolitik dönemde iskan edilmiş ve MÖ 5000 yıllarında bir yangınla yerleşme sona ermiştir. Köşk Höyük'ün doğal çevresinin; irili ufaklı su kaynaklarına, verimli tarım alanlarına, orman örtüsüne ve obsidyen kaynaklarına yakınlığı, Çanak Çömlekli Neolitik dönemde iskan edilmesinde önemli etkenlerden biridir. Doğal çevresinin zenginliği maddi kültür ürünlerine de yansımış, insan ve hayvan kabartmalı çanak çömlekleri, kemikten ve obsidyenden alet endüstrisi ve süs eşyalarının işçiliği ile dikkat çekmektedir. Kilden yapılmış tanrı ve tanrıça figürleri ile de inanç dünyası hakkında fikir sahibi olabilmekteyiz. Ayrıca, mühürleri sosyo-ekonomik açıdan hareketliliğini ifade etmektedir. Besin ekonomisi ise; tarıma ve hayvansal ürünlere dayanmaktadır. Fasulye, nohut, arpa, buğday ve mercimek tarıma alınmış bitkilerdir. Koyun, keçi, sığır, yabani eşek, tavşan ile geyik av kaynağını oluşturmuştur (Öztaş, 2007: 227-239).

Köşk Höyük'te ele geçen mezarlara göz attığımızda ise; evlerin tabanlarına ve sekilere gömülmüş insanlar ele geçmiştir. Ölüler, yanlarına figürünler, mühürler, bilezikler vb. nesnelere konularak gömülmüştür. Ayrıca, kafatasları kil ile sıvanarak oluşturulmuş kafatası kültürü bu dönemde de devam etmiştir (Öztaş, 2007: 226-227).

Köşk höyük, ilk kez Çanak Çömlekli Neolitik dönemde iskan edilmiş ve MÖ 5000 yıllarında bir yangın ile yerleşme terk edilmiştir. Neolitik dönem II. ve V. tabakalar ile temsil edilmekte ve Neolitik dönem tüm tabakalarındaki mimari düzen ortak özellikler göstermektedir. Mimaride en çok kullanılan malzeme kireç taşı olmuştur, ancak azda olsa kerpiçte kullanılmıştır. Duvarlarda orta boy taşlar, çift sıra halinde dizilerek, çamur bir harçla ve kalın bir sıva tabakası ile kaplanmıştır. Bu kalın sıva tabakası, toprak tabanlarda da uygulanmıştır. Yapılar, yamuk-dörtgen ve kareye yakın planda olup, oda sayıları da iki ile dört arasında değişmektedir. Her evde en azından bir tane ocak ve her oda da bir tanede olsa çamurdan yapılmış kutular

bulunmuştur. Bu kutular, öğütme taşları ve havanelerini saklamak için kullanılmıştır. Ayrıca, evlerin uzun süre kullanıldığı, zaman içinde mekanın sürekli olarak değiştiğini, oda sayılarını arttırma amaçlı kapı yerlerinin değiştiği ya da odaların birleştirildiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu düzenlemeler nedeniyle, ocak ve fırınların evlerin dışına taşındığı da ortaya çıkarılmıştır. Yerleşme dokusuna göz attığımızda ise; evlerin birbirine yakın, düzensiz yerleştirildiği, dar sokaklar ve küçük meydanlara sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, evlerin birinde geyik avının sahnelendiği bir duvar resmi ortaya çıkarılmış ve bu tip yapılar ile daha çok karşılaşılacağı düşünülmektedir. Evlerin tabanlarının ve sekilerinin altında ise insan iskeletleri ele geçmiştir (Öztan, 2007: 224-225).

7.1.2.5. Tepecik – Çiftlik

Tepecik-Çiftlik höyüğü, Orta Anadolu Platosunun güneyinde, Kapadokya bölgesinin güneybatısında yer alır. Melendiz dağları ile çevrili bir ovanın ortasındadır. Ova, Pleistosen döneminde bir göl olup, Holosen döneminde ponza ve külden oluşan bir alüvyonla dolarak ovaya dönüşmüştür. 1966 yılında Ian Todd tarafından bulunana höyük, 3 hektarlık bir boyuta sahiptir. Ancak ova'daki tarımsal faaliyetler ovadaki höyük dolgusunun dağılmasına neden olmuştur. Bu sebeple, höyüğün bu kesimle beraber tümü 6 hektardır (Bıçakçı, Altınbilek-Algül, Balcı, Godon, 2007: 237).

2000 yılında başlayan kazılar, hala devam etmektedir. Bu kazılar sonucu, 4 tabaka tespit edilmiştir. Yukarıdan aşağıya doğru, 1. tabaka Geç Roma-Bizans, 2. tabaka Orta Kalkolitik, 3. tabaka İlk Kalkolitik ve 4. tabaka Son Neolitik'tir. Bu tabakalar, aşağı yukarı MÖ 6500-5500 tarihleri arasına denk gelmektedir. Tabakalar boyunca ele çok sayıda buluntu geçmiştir. Özellikle, çanak çömlek açısından zengin bir repertuara sahiptir; 4. ve 5. tabakalarda teknik olarak sınırlı bir grup söz konusudur. 3. tabaka'da teknik anlamda çeşitlilik artar, insan ve hayvan kabartmalı gruplara rastlarız. 2. tabaka ise, bezeme ve motifleri ile dikkat çeken bir gurup ortaya çıkar. Yontmataş endüstrisine göz attığımızda ise, obsidyen kaynağına yakınlığından dolayı obsidyen aletlerin ağırlıkta olduğunu görmekteyiz. Sürtme taş endüstrisinde de, üst ve alt öğütme taşları çoğunluktadır. Ayrıca, çay ve çakıl taşlarından oluşan

alet yapımında kullanılan aletler ele geçmiş ve kemik alet endüstrisi de genellikle spatula ve kaşıklardan oluşmaktadır. Bunlar ile birlikte, Kuzey Suriye-Orta Fırat havzasında Dja'de ve Güneybatı Romanya'da ele geçmiş olan kemikten yapılmış figürünler, Tepecik'te de ortaya çıkarılmıştır. Besin ekonomisi ile ilgili verileri incelediğimizde de, çok sayıda hayvan kemiği ele geçmiştir. Koyun, keçi, sığır ve atgiller en çok avlanan hayvanları oluşturmuştur. Çevresinin; ormanlar, su kaynakları ile çevrili olması, İlk kalkolitik dönemde bile avcılığın artarak devam etmesine neden olmuştur. Ayrıca, bol miktarda taneli bitkiler toplanarak, depolanmıştır (Bıçakçı, Altınbilek-Algül, Balcı, Godon, 2007: 242-247).

Tepecik-Çiftlik'in mimarisini incelediğimizde ise, höyük'te yerel halkın geçmişte yaptığı tarımsal çalışmalar nedeniyle, 2. tabakayı temsil eden Orta Kalkolitik döneme ait mimari doku zarar görmüştür. Ancak yapılan kazılar da, toprağa uzunlamasına yerleştirilmiş taşlar ve ortasında da küllü bir alanın olduğu gözlenmiştir. Bu yapının, dal ve örgü sistemi ile üstünün kapatıldığı ve çevresindeki taşlar ile desteklendiği ve ortadaki küllü bölgenin de üstünün kapatılmasında kullanılan malzemenin yanması sonucu meydana geldiği düşünülmüştür (Bıçakçı, Altınbilek-Algül Balcı, Godon, 2007: 238).

3. tabakayı temsil eden, İlk Kalkolitik döneme ait tabakalarda ise, yapıların sürekli olarak yenilendiği ve genişletildiği gözlemlenmiştir. Yapılar iki grupta yer almaktadır; çok odalı ve tek-geniş odalı yapılar. Tek-geniş odalı yapılar, zamanla ince duvarlar ile bölmelere ayrıldığı tespit edilmiştir. Çok odalı yapılarda ise, iç alanın yapı inşa edilirken bölümlendirildiği anlaşılmıştır. Yapılar, iki-üç sıra yükseklikte dizilmiş taş subasman duvarının üzerine inşa edilmiş kerpiç duvarlardan oluşmaktadır. Taş subasman duvarı ise; iki dizi arasında boşluk bırakılmadan örülmüştür. Bazı duvarlarda ise, arada bırakılan boşluklar yumru büyüklüğündeki taşlarla doldurulmuştur. Taşların düzgün kesilmiş olmasına dikkat edilmiş ve düzgün tarafları dışarıya doğru gelecek şekilde döşenmiştir. Yapı içlerinde ise, ocaklar, fırınlar, tandır gibi ateş yerleri ile petekler bulunmuştur (Bıçakçı, Altınbilek-Algül, Balcı, Godon, 2007: 238-239).

Mekanların tabanları da, özenle yerleştirilmiş toplama ve kayrak taşların üzerlerinin kil ile sıvanması ile oluşturulmuştur. Yerleşme düzenine göz attığımızda ise, konutların, sokak, geçit ve çeşitli amaçlarla kullanılmış açık alanların etrafında yer aldığı tespit edilmiştir (Bıçakçı, 2006: 45).

7.1.2.6. Güvercinkayası

Güvercinkayası, 6. bin ve sonrasını temsil etmektedir. Ancak farklı bir yerleşim modelinin örneğini temsil etmesinden ve Volkanik Kapadokya bölgesinde yer almasından dolayı çalışmaya dahil edilmesi uygun görülmüştür.

Güvercinkayası, Aksaray iline bağlı Çatalsu köyünde, Mamasun barajı su toplama havzası içerisinde, Melendiz yatağının sağ tarafında kayalık üzerine kurulmuş, MÖ 5200-4800 yıllarına tarihlenen Orta Kalkolitik döneme ait bir yerleşmedir.

Topografik özellikleri ve çevre duvarı ile korunaklı bir yapıda olması yerleşmenin elde ettiği ürünü güvenli bir şekilde depolamasını sağlamıştır. Ayrıca, eski ticaret yollarının kesiştiği noktada yer alması, yerleşmenin dönemin getirdiği özellikler çerçevesinde sosyo-ekonomik olarak da farklı bir yapıda olduğunu düşündürmektedir.

Ekonomik yapısının eldeki veriler doğrultusunda çobanlığa dayandığı düşünülmektedir. Bu doğrultuda alet endüstrisine göz attığımızda obsidyenden ya da kemikten yapılmış ok uçlarına rastlanılmamakta, ancak gelişkin bir boynuz alet endüstrisine sahip olduğu tespit edilmektedir. Boynuzlardan yapılmış küt enseli, uzun namlulu, sivri uçlu, sap delikli aletler ele geçmiştir. Hammadde olarak kullandıkları boynuzlara oldukça özen göstermişler ve hiçbir boynuzu gelişigüzel çevreye atmamışlardır. Tüm boynuzlar gruplar halinde ya da çiftler çiftler gömülmüş ya da atık alanlarda bile hayvanların kafasındaki pozisyonları ile ele geçmiştir. Ayrıca yerleşmenin üzerine oturduğu ana kayaya düzgün kazık delikleri oymuşlardır. Ancak, bu kazık deliklerini oyacak türden hiçbir alet ele geçmemiştir (Gülçur, 2003: 499-502).

Güvercinkayası'nın çanak çömlek buluntularını incelediğimizde ise, I. tabakada, sembolik anlamlı, stilize kabartmalı, bezekli çanak çömlekler görürüz. Renkleri genelde siyah ve koyu olup, açkılı ve kalın cidarlı kaplardır (Gülçur, 2003: 502).

MÖ 5200-4800 yıllarına tarihlenen Orta Kalkolitik döneme ait Güvercinkayası'nın mimarisini incelediğimizde ise, dört önemli değişim noktası tespit etmekteyiz. İlki, Orta Anadolu bölgesinde ilk defa karşılaştığımız ahşap mimari. İkinci değişim noktası, bitişik düzende mimariye geçiş, üçüncü değişim noktası dışa kapanma, son değişim noktası ise, yeni bir malzemeyle yeni bir mimari düzenin ortaya çıktığı sekmeli kerpiç duvardır (Gülçur, 2004: 144).

Bu ana özellikler çerçevesinde, Güvercinkayası kayalık bir yükselti üzerinde, arazi yapısına uydurulmuş bir yerleşmedir. Güvercinkayası ile birlikte, Orta Anadolu'nun bu bölgesinde mimaride kazıklı yapı tekniği ilk kez bu dönemde görülür. Kaya yüzeyine açılmış dikme yuvalarından bu mimari geleneği tespit edebilmekteyiz. Bu mimari gelenekten sonra, bitişik düzende, taşla, çamur harcın birlikte kullanıldığı daha kalıcı bir mimariye geçilmiştir. Bu dönemde yapıların arazi şartlarına göre uydurularak, planlı bir yerleşme dokusu oluşturduğu ortaya çıkarılmıştır. Güvercinkayası'nın dışa kapalı bir yapıda olduğunu, özellikle kayalığın en yüksek noktasında yer alan özel yapının, çevre destek duvarı ve diğer önlemler ile birlikte ele alındığında bir tür çifte savunma sistemini ile korunduğunu görmekteyiz (Gülçur, 2003: 499).

Yerleşmenin en yüksek noktasında yer alan özel yapının diğer konutlara benzese de, konumu, boyutları ve iç donanımları açısından farklılıklar taşıdığını, yapının ana mekanında büyük iki fırın, odanın ortasında bir ocak, kileri ayıran bölme duvarının önünde boğa başı biçimli çift gözlü bir öğütme sekisi, öğütme sekinin yanında da yuvarlak bir petek yer aldığını görmekteyiz. Güvercinkayası'nda konutlara giriş ise dışarıdandır, konut planları da; bir oda ve odadan ince bir duvarla ayrılan kiler hücrelerinden oluşmaktadır. Dışa açılan kapının köşesinde kubbeli bir fırın, fırının yanında at nalı biçiminde közlük ve odanın ortasında hafifçe yükseltilmiş yuvarlak bir ocak yer almaktadır. Güvercinkayası'nda yapıların

ihtiyaçlara göre yenilenmeleri gerektiğinde, yerleşmenin bitişik düzendeki yapısından taviz verilmeden, mekanların içinin duvarlarla bölünmesiyle gerçekleştirilmiştir. Yerleşme dokusuna göz attığımızda ise; bitişik planda ki konutların sokak cephelerini oluşturanları, uzunlamasına bunların arkasındakilerde enlemesine yerleştirilerek, eğime uygun bir anayol ve buna bağlantılı dar geçitler boyunca dizilmiş, planlı ve düzenli bir yerleşme örneği sergiler (Gülçur, 2004: 144-145).

8. ARKEOLOJİK YERLEŞMELERİN, MİMARİ VE YERLEŞME DOKUSUNU OLUŞTURAN DİNAMİKLERİ ÇÖZÜMLEMEDE İZLENECEK YÖNTEM

Demirci yerleşmesi, 19.yy. ve sonrasını oluşturduğu için yazılı ve sözlü kaynaklara ulaşmak mümkün olmuş, bu sayede mimari ve yerleşme dokusu üzerinde etkisi olan dinamiklerin tespiti yapılabilmektedir. Ancak, arkeolojik yerleşmelerin tarihi geçmişi göz önünde tutulduğunda gerçekleştireceğimiz çözümlemelerde farklı bir yol izlememiz gerekecektir. Çünkü zamanda geriye gittikçe yazılı ve sözlü kaynaklara ulaşmak mümkün olmamakta ve o dönemlerin toplumsal yapıları hakkında bilgilerimiz azalmaktadır. Bu yüzden, arkeolojik yerleşmeleri çözümlerken kazılarda ortaya çıkarılan maddi kültür varlıklarından, yani mimari ve yerleşme dokusu üzerinden hareket ederek, sosyal ve sosyo-ekonomik yapıların etkilerini ortaya konulması gerekmektedir.

Teoride bahsettiğimiz bu çözümlemeyi uygulamada gerçekleştirebilmek için, Şehir ve Bölge Planlama alanından İlhan Tekeli'nin, konut tarihinin nasıl yazılması gerektiği ile ilgili teorileri ve yöntemleri bize yol gösterici olacaktır.

Tekeli'nin, toplumsal dinamikler ile mimari ve yerleşme dokusu arasındaki karmaşık ilişkileri ortaya çıkarma adına, mimari ve yerleşme dokularının fiziksel özelliklerini zayıf tutarak toplumsal dinamikleri öne çıkartan yaklaşımını (Tekeli, 8: 1996), Demirci'de yaptığımız çalışmada uyguladık. Bu yaklaşımı arkeolojik yerleşmelere indirgeyerek, çözümlemelerde bulunmayı deneyeceğiz.

Bu çerçevede Tekeli'nin yöntemi, **Bağımsız ve Bağımlı Değişkenler** çerçevesinde ele alınarak, mimari ile yerleşme dokularının tahlilinde, 3 adet bağımlı, 7 adet de bağımsız değişken ortaya konulacaktır.

Bağımlı değişkenler, mimari ve yerleşme dokusunun fiziksel özelliklerini oluşturur ve toplumsal dinamiklerin izlerini taşırlar. Kısacası, bu değişkenlerin, dönüşümleri ve değişimleri bağımsız değişkenler tarafından belirlenir.

Bağımsız değişkenler ise, mimarinin ve yerleşmenin fiziki yapısını ve şeklini belirleyen toplumsal dinamikleri oluşturur.

Çalışmamızda bu değişkenleri dikkate alarak, arkeolojik yerleşmelerden günümüze kalan mimari yapıların ve yerleşme dokularının fiziksel özelliklerini inceleyip, o dönemlerin sosyal ve sosyo-ekonomik yapıları hakkında tespitlerde bulunarak, mimari doku üzerinde nasıl ve neden etkili olduğunu anlamaya çalışacağız.

Daha iyi anlaşılması için bağımlı ve bağımsız değişkenler neler, ayrıntıları ile değinelim

8.1. Bağımlı Değişkenler

1. Konutun büyüklüğünü, tipini ve yapı kalitesini belirler. Kısaca fiziki özelliklerini oluşturur. Bu bakış açısı, sanat tarihi ve mimarlık tarihi disiplinlerinin yaklaşımıdır

2. Konut içi yaşamda yer alan faaliyetleri, yemek hazırlama, yemek yeme, temizlenme, oturma, dinlenme, tuvalet vb. ihtiyaçları gerçekleştirme alanlarını ve araç gereçlerini oluşturur. Bu bakış açısı da antropolojinin yaklaşımından kaynaklanır

3. Tek tek konutların bir araya gelmesiyle oluşan kentsel ve topluluk türü. Bu bakış açısının da, kent tarihçisinin yaklaşımını oluşturduğunu söyleyebiliriz (Tekeli; 1996: 10 – 11).

8.2. Bağımsız Değişkenler

1. Konutun dış ilişkileri, konutun işlevini oluşturur. İş ve üretim işlevinin konutun içinde yer alması ya da konut dışına taşması konutun biçimlenmesinde önemli bir rol oynar;

2. Toplumdaki katmanlaşma, sınıf farklılıklarından ve ekonomik güçten kaynaklanabilir. Bu durumda, konutların fiziki yapılarında etkili olur;

3. Yapı teknolojisi ve malzemesi, toplumdaki bilgi ve beceri düzeyini gösterir. Bu da mimari dokunun kalitesini doğrudan etkiler;

4. Konutun iç ilişkiler sistemi. Hane halkının büyüklüğü, aile içi iş bölümü gibi durumlar, iç mekanın işlevsel ayrışmasını ve örgütlenmesini etkiler;

5. Konuta yüklenen anlamlar, konutla ilgili inançlardır. Konuta sembolik işlevler yüklenir;

6. Bu değişken, konutu açıklamaktan öte, konutların yan yana gelerek bir kentsel doku oluşturmaları ile ilgilidir. Kentsel veya kırsal dokularda, toplumda bireylerin yaşam alanını nasıl ve neden oluşturduklarını anlatır;

7. Son değişkende, konut ve yerleşme düzeni ile ilgili yasal düzenlemelerdir. 19. yy.'da Gayrimüslimlere verilen yasal hakların Anadolu'nun mimari dokusunu değiştirdiği gibi, arkeolojik yerleşmelerde de toplulukların dinamikleri doğrultusunda sözlü veya yazılı hukuk çerçevesinde bir takım düzenlemeler yapılmış olabilir (Tekeli, 1996: 11-12).

Bu çerçevede İlhan Tekeli'nin, mimari ve yerleşme dokusunu açıklamaya ve anlamaya dönük geliştirdiği bu yöntemi, arkeolojik yerleşmelere indirgenerek o dönemlerin sosyal ve sosyo-ekonomik yapısını anlaşılabilir hale getirecektir. Kısacası, Demirci yerleşmesini çözümlerken izlediğimiz yolun tam tersini takip ederek tezimizde öne sürdüğümüz yaklaşımımızın ve bakış açımızın devamlılığını ve uygulanabilirliğini yakalamayı amaçlıyoruz.

9. MÖ 9.-6. BİN YERLEŞMELERİNİN BİÇİMLENMESİNE NEDEN OLAN ETKENLER

Bu bölümde, arkeolojik yerleşmelerin mimari ve yerleşme dokularının, nasıl ve neden oluştuğu ile ilgili çözümlenmeleri gerçekleştirebilmek amacıyla, Orta Anadolu'nun Volkanik Kapadokya Bölgesi'nde belirlediğimiz arkeolojik yerleşmeler üzerinden hareket edeceğiz. Ancak, bu dinamiklerin etkileri oldukça karmaşık olup, tek tip yerleşme modellerinden söz etmek mümkün olmayacaktır. Yapacağımız arkeolojik çözümlenmelerde, yerleşmelerin kendine özgü şartları nedeniyle bölge ile sınırlı kalacağından, başka yerleşmelerde ve başka bölgelerde farklı modellerin kurulması gerektiği unutulmamalıdır. Günümüzde küçük bir kasaba kimliğinde olan Demirci'de yaptığımız çözümlenmede de somut olarak tespit edebilmişizdir ki; **mimari yapılar ve yerleşme dokuları karmaşık süreçlerden geçerek, birçok dinamiğin etkisi altında şekillenmekte ve dönüşmektedir.** Bu yüzden ele alınan konunun, belli kalıplar ve formüller ile tarifi mümkün değildir.

Bu bakış açısıyla çözümlenmemiz, **Yerleşim Yerlerinin Seçilme Süreci ve Mimari Dokunun Oluşması** olarak ele alınacaktır.

İnsanların bir bölgeyi yerleşme yeri olarak seçmelerinde ve mimari bir doku oluşturmalarındaki şart, gerekli olan dinamiklerin (sosyal, ekonomik vb.) bir araya gelmesidir. Bu dinamikler yerleşme kültürünün ortaya çıkmasına neden olarak, mimari bir sonuç doğururlar. Kısacası, gözlenemeyen dinamikler bağımsız değişkendirler ve bağımlı değişken olan mimariyi ve yerleşim dokularını meydana getirirler.

Volkanik Kapadokya Bölgesindeki **obsidyen** ve **tuz kaynaklarının** varlığından öte, Holosen'in ilk çeyreğinin sonlarından itibaren doğal yapısının, uygun iklim şartlarının (Klimatik Optimum), bitki örtüsü ve hayvan topluluğu potansiyelinin, sosyal ve sosyo-ekonomik ortamın oluşması için gerekli olan dış dinamikleri ve dolayısıyla da bölgenin sürekli yerleşim yeri olarak seçilerek, mimari dokunun oluşması adına itici gücü oluşturdukları bilinmektedir. Obsidyen ve tuz kaynakları toplulukların geçim ekonomilerini oluşturan avcılığı devam ettirebilmek

için gerekli olan aletlerin ham maddesini ve avlanan hayvanların etlerini uzun süre muhafaza edebilmek için gerekli olan tuzu sağlamıştır. Bu iki dış dinamik sabit yerleşmeler kurmadan önce farklı toplulukların bölgede bir araya gelerek aralarında, sosyal, ekonomik ve teknolojik vb. bilgi alışverişlerinin olduğu organize sistemler kurmalarına neden olmuştur. Sabit bir yerleşim seçilmesinden ve mimari dokunun oluşmasından önce toplulukların aralarında kurulan bu ortak ilişkiler ve ortakyaşarlık yerleşme kültürünün benimsenmesine alt yapı hazırlamıştır.

Bölgede dış kaynakların (obsidyen ve tuz kaynakları) devreye girerek çekim merkezini oluşturması, tarihöncesi insanının bölgeye olan ilgisini arttırmıştır. İlk etapta, Kaletepe gibi Göllü Dağ'ın obsidyen kaynaklarından faydalanma amaçlı işlik olarak yaz aylarında kullanılan mevsimlik bir yerleşme oluşturulmuştur. Bu işlikte uzmanlaşmış bir grup tarafından yapılmış çok sayıda gelişmiş ve standartlaşmış buluntular ele geçmiştir. Bu alet çantasına, Beidha, Nahal Oren ve Kıbrıs'ta rastlanılmışken, bölgede hiçbir yerleşmede ele geçmemesi (Balkan, Atlı – Binder, 2007: 220), yerleşme kültürünün oluşmadığı bir modeli temsil ettiği akla gelmektedir.

Bu durum, Orta Çağ'daki **Operatif Masonları** hatırlatmaktadır. Operatif Masonlar duvar ustalarına verilen bir isimdir. Bu yapı ustaları kurdukları loncalar ile bir birlik olup, mesleki sırlarını gizli tuttıkları bilinmektedir. Roma imparatorluğu döneminde, Roma'da mabetler, saraylar ve binalar inşa eden grup, İmparatorluğun koruyuculuğunu kazanarak ayrıcalıklı bir konum elde etmişlerdir. Orta Çağ'da da, katedraller ve kiliseler inşa ederek, krallar tarafından verilen yetkiler ile Avrupa'da serbest dolaşım hakkına ve dokunulmazlığa sahip olmuşlardır.

Bu etnografik örnekte olduğu gibi, Kaletepe'ye 900 km mesafeden gelip, mevsimlik yerleşmeler kurarak, bölgedeki obsidyeni kullanan bu uzmanlaşmış zanaatkarların, Operatif Masonlar gibi sahip oldukları dokunulmazlıkları sayesinde bölgeler arasında rahat hareket ederek sabit yerleşmelerin seçilmesinde ve tanınmasında öncü rol oynamış oldukları düşünülebilir.

Ancak bu tip modeller dış dinamiklerin etkileri ile ortaya çıkmaktadır. Farklı yerleşim modellerini ve gerçek anlamda yerleşme kavramını ortaya çıkaracak olan iç

dinamikler devreye girmemektedir. Aşıklı, Musular, Tepecik-Çiftlik, Köşk Höyük gibi yerleşimlerde ise, iç dinamikler harekete geçmiş ve gerçek anlamda yerleşme kültürü ile beraber birbirlerinden farklı yerleşme modelleri ortaya çıkmıştır.

Bu yerleşmelerin ortaya çıkmasında etkili olan iç dinamiklerden biri, yapı ustalarıdır. MÖ 9. binde mimari anlamda (teknik, biçim ve malzeme) getirdikleri yenilikler ile konutların ve yerleşme yapısının, barınma dışında farklı fonksiyonları olabileceği ile ilgili, yerleşme kültürünün oluşmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Ancak, zanaat grubunun etkisi yerleşmeleri oluşturan toplulukların iç dinamiklerinden kaynaklanmış olmasına rağmen, bölgedeki tüm yerleşmelerde ortak bir etken olduğundan ortak dinamikler diyebileceğimiz bir yapı oluşturdukları düşünülebilir. Bu nedenle, ana hatları ile birbirlerine benzer yerleşme modelleri oluşur. Farklı yerleşme modellerinin ortaya çıkması için, yerleşmelerin kendilerine özgü iç dinamiklerinin devreye girmesi gerekir.

Aşıklı ve Musular yerleşmesi bu açıdan dikkat çekicidir. Dış dinamikler olarak değerlendireceğimiz obsidyen ve tuz kaynakları ve bunların işletilmesi ile iç dinamikler arasında ortak dinamikler olarak kabul edeceğimiz zanaatkarlar, yerleşmenin seçilmesinde ve kurulmasında birincil rol oynamamışlardır. Aşıklı insanları sosyal yapıları ile alakalı kendilerine özgü iç dinamikleri devreye sokarak, farklı bir yerleşim modeli oluşturmuşlardır.

Aşıklı'da yerleşim dokusunu incelediğimizde, konutların bitişik düzende inşa edildiğini, mekanları yenileme ve genişletme çalışmalarının eski mekanların duvarları üzerine yapıldığı ve yerleşmenin sınırlarının genişletilmeden uzun süre aynı yerde kalarak dışa kapalı bir yerleşim modeline sahip olduğu görülmektedir (Esin, Harmankaya, 2007: 259). Bu yerleşim modelinin sebebinin evlerin tabanları altına gömülen ölümler ile ilgili olduğu düşünülebilir. Benzer bir durum Yahudilerde tespit edilmektedir. Yahudilerin bir bölgeyi yerleşim yeri olarak seçmesinde etkili olan dinamik yapı **Ata Kültleri**'dir Bu kültürün gereği olarak, Yahudiler kendilerini, atalarının yattıkları mezarların bulunduğu yerlerin varisi olarak görüp o bölgede hak iddia edip, yerleşime açarlar (Mumford, 2007: 18). Aşıklı insanların da bölgeyi yerleşim yeri olarak seçmesindeki ana etken ölü kültürleri ve sosyal yaşamda bu inancı

organize etmekle görevli kişilerin etkileri olduğu düşünülebilir. Ayrıca, Aşıklı'da yerleşmenin kült yapı kompleksleri, konut alanları ve ekonomik faaliyet alanları olarak ayrılmış olması ve de hemen yakınında yer alan Musular'ın hayvan kurban etmek veya hayvan kesimi ile ilgili bir yapı kompleksine sahip olması, bu kültürün tamamlayıcı unsurları olarak değerlendirilebilir.

MÖ 6. binden itibaren de, Güvercinkayası yerleşmesi ele alındığında, yerleşmenin kayalık bir yükseltide yer aldığı, etrafının bir çevre duvarı ile korunduğunu ve kayalığın en yüksek noktasında özel bir yapının olduğu görülür. Yerleşme dokusunun da planlı ve düzenli olması, önceki yerleşmelerden farklı bir yerleşim modeli ile karşı karşıya bırakmaktadır. Kısacası, yerleşmenin kurulmasında farklı bir sosyal ve sosyo-ekonomik yapı söz konusudur. Yerleşmenin yakınından, Kudüs'e giden eski Roma yolu geçmesi, tarihöncesinde de bu yolun gezgin zanaatkarlar, tüccarlar ve yolcular tarafından kullanılmış olabileceğini düşündürebilir. Güvercinkayası'nda ele geçen büyük fırınların, ocakların ve büyük kaplarında yerleşmenin bu gruplar tarafından istasyon noktası olarak kullanıldığında, bu potansiyele cevap vermesi için organize edildiğini akla getirebilir.

Kaletepe, Aşıklı, Musular ve Güvercinkayası örneklerinde olduğu gibi, tarihöncesine ait tüm bu yerleşmelerin aynı bölgede bulunmalarına rağmen, kendi farklı iç dinamiklerinden kaynaklanan birtakım etkenlerin daha ağır basmasıyla, yerleşmelerin kurulmasında birincil etkenin de farklılıklar sergilediğini tespit edebiliriz. Zaten farklı yerleşim modellerinin var olmasının nedeni de büyük ölçüde bu tip iç dinamiklerdir. Yüzeysel bakış açısı ile gerçekleştirdiğimiz tahlillerde, yalnızca dış veya ortak dinamiklerin etkilerini görerek yerleşmelerin benzer olduğunu düşünür bu nedenle farklı yerleşim modellerinin varlığını tespit edemeyiz. Aşıklı ile başlayan ve devam eden süreç, yerleşmelerin kendi iç dinamiklerinin olduğu ve bu etkenleri yerleşmelerine yansıtarak farklı yerleşim modellerinin ortaya çıktığı örneklerdir. Kaletepe gibi atölye ve çevresindeki olası kamp yerleşmelerinin yalnızca ve doğrudan obsidyen kaynakları gibi dış dinamiklerin etkisi ile meydana geldiğinden, yerleşme kültürünün karmaşık yapısını yansıtan bir model olmadığı söylenebilir. Ancak iç dinamiklerin kendine özgü yapıları, Aşıklı,

Musular, Tepecik-Çiftlik, Köşk Höyük gibi farklı yerleşim modellerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Günümüze ait Demirci yerleşmesinde yaptığımız çalışmada da, yerleşmenin kurulmasında dış dinamikler olarak tespit ettiğimiz, kaya sığınakları ve ovanın varlığı, tarihöncesinde obsidyen ve tuz kaynaklarına sahip olmak kadar önemliydi. Demircilik ve yapı inşa zanaatlarını icra eden grupların varlığı, yine tarihöncesinde farklı zanaatlara sahip grupların yarattığı etkiye benzemektedir. Fakat kendine özgü iç dinamikleri yerleşmeyi daha farklı bir yere çekmiştir. Demirci ve bölgedeki arkeolojik yerleşmeler arasında, şekil olarak birtakım benzerlikler olsa da, her dönem ve her yerleşme kendi iç dinamiklerini oluşturduğundan farklı yerleşme modellerinden söz etmekteyiz. Sonuçta bütün bu tahliller, geçmişte veya günümüzde yerleşmelerin ve mimari dokuların neden ve nasıl oluştuğu ile ilgili fikirler vermektedir.

SONUÇ

Bu yaklaşımların ışığında çözümlerimizi tamamlamaya, kent sosyolojisi üzerine çalışmalarıyla tanınan Rene Maunier'in, yerleşmelerin meydan geliş süreçlerini aydınlatmaya çalıştığı kuramlarına değinerek başlayabiliriz. Maunier, yerleşmelerin meydana geliş süreçlerinin, bir bölgeye yılın belirli zamanlarında sığınılacak bir yer olmasından, dini bir anlam taşımasından, doğal kaynaklarından vb. nedenlerden dolayı toplanma ile başlayarak, bir süre sonra geçici yerleşmelerden sürekli yerleşmelere doğru evrildiğini ileri sürer. Demirci'de yerleşmenin seçilmesine neden olan etkenleri de incelediğimizde, Demircilik yapan bir zanaatkarın bölgeye yerleşmeye karar vermesi, dönemin ekonomik şartlarının getirdiği zorunluluk, çevredeki zengin Rum köyü Gelveri'nin varlığı ve barınmak için kaya oyma mekanların uygunluğunun süreçte etkili olduğunu göstermiştir. Arkeolojik kayıtlara dayanarak yerleşmelerin oluşum süreçleri ile ilgili yaptığımız çözümlerimizde de, Volkanik Kapadokya bölgesinde obsidyen ve tuz kaynaklarının bölgenin toplanma yeri olmasında etken olduğunu ve Kaletpe'ye gelen gezgin zanaatkarların, bölgedeki hammadde'den faydalanma amaçlı kurdukları mevsimlik atölyenin, sürekli yerleşmelere doğru götüren süreçte nasıl etkili olduğu ile ilgili fikirler yürütülmeye çalışılmıştır. Bölgede Aşıklı ve Musular yerleşmesinin de farklı bir modeli temsil edebileceğini düşünerek, ele edilen verilerden yol çıkarak yerleşmenin seçilmesinde ana etkenin inançla alakalı sosyal bir durum olabileceği düşünülmüştür. Bu oluşum sürecinden sonra, kurulan yerleşmelerin mimari dokularını oluşturmaya başlamalarının gerisinde yatan olguların başında, hem günümüz yerleşmesi Demirci'de, hem de arkeolojik yerleşmelerde ortak etkenin zanaatkar grubu olduğunu ileri sürmemizi gerektiren veriler ile karşılaşmıştır. Demirci yerleşmesindeki kemer ustalarının geleneksel mimari dokuyu oluşturmalarında ve yerleşmenin dönüşümünde oynadığı rolde olduğu gibi, arkeolojik yerleşmelerde de, 9. bin ile birlikte mimaride teknik, biçim ve malzeme alanında yaşanan radikal değişimlerle, barınma ve sürekli yerleşme kavramlarının, zanaatkar grupların etkisi ile insanlık tarihinde nasıl değişikliğe uğradığının tespitleri yapılmıştır.

Bu gelişmelerin ortaya çıkmasında, zanaatkar grupların kültür bölgeleri aralarında ilişkiler kurulmasına neden olmasından kaynaklanır. Demirci ile komşu Rum kasabası Gelveri'nin aralarındaki ilişkilerde, zanaatkarların oynadığı rol bu açıdan oldukça dikkat çekicidir. Arkeolojik zamanlarda da obsidyen ve mimarlık alanlarında uzman gezgin zanaatkarların bölgeler arasında hareket etmesi, tarihöncesi insanların aralarında ekonomik, kültürel ve teknolojik olarak organik bağların kurulmasına neden olarak yerleşmelerin oluşmasında dönüştürücü bir etken olmuşlardır.

Dönüştürücü bir etken olan zanaatkarların oynadığı bu rolü, Maunier'in yerleşmelerin oluşumunu açıklarken kullandığı **farklılaşmamış** veya **farklılaşmış** kavramları üzerinden giderek anlamaya çalışabiliriz. Farklılaşmamış yerleşmelerin meydana geldiği unsurların birbirleri içinde olmadığı, her bir unsurun başka bir yere yerleştiği biçimde olan bir yapıdadır. Bölümlerinin ayrılıklarından dolayı da kapalı bir ekonomiye sahiptirler. Bu yapıdaki bir yerleşmede farklı zanaat grupları bir arada değildir, bu nedenle yerleşmeyi dönüştürecek dinamikler eksik kalır. Oysa farklılaşmış yerleşmeler heterojen-karmaşık grupları oluştururlar ve farklı zanaat grupları bir araya gelerek yerleşmelerin radikal değişimler geçirmesinde etken olurlar (Yörükan, 2006: 93-96). Bu çerçevede insanlık tarihinde, 9. Binden itibaren mimari ve yerleşme kültüründe meydana gelen radikal değişimin altında, yerleşmeleri oluşturan insan topluluklarının yeni tekno-kültürel gelişmelere, yaşayışlara, kültürlere açık ve farklı zanaatkarlara sahip uzmanları yerleşmelerinde kabul etmeye başlamış olabileceği düşünülebilir. 6. binde ise, Güvercinkayasası'nın oluşturduğu yerleşim modelinde bu düzenin yerleştiği ve sonraki dönemlerde kentleşmeye doğru götürdüğü söylenebilir. Maunier, az çok ihtisaslaşmış dağınık toplulukların bir araya gelip oluşturdukları yerleşmelerin gerçekleşme şeklini dört kategori altında toparlamıştır;

- 1- Basit bir yerleşme grubu, basit bir yerleşme tarafından karmaşıklaştırılır. Örneğin, zanaatkarlar ile tüccarların oturduğu bir **faubourg**, tarım-askerlik fonksiyonun hakim olduğu bir köy'e ya da **castrum**'a katılır;

2- Karmaşık bir yerleşme grubu, basit bir yerleşme grubu tarafından karmaşıklaşır. Politik ve dini bir merkeze, ticari bir kuruluşun katılması gibi;

3- Basit bir yerleşme grubu, farklılaşmış bir yerleşme tarafından karmaşıklaşır;

4- Farklılaşmış bir yerleşme, farklılaşmış bir başka yerleşme tarafından karmaşıklaşır. Saray, kale ve sarayın özel zanaatkarların oturduğu bölümle, denizcilerin, balıkçıların, marangozların ve okçuların oturduğu bir başka bölümün karışması gibi (Yörükkan, 2006: 99-104).

Maunier'in bu gruplaması her ne kadar daha ileri yerleşme düzeyleri için geçerli olsa da, tarihhöncesinde bu sürecin nasıl gerçekleşmiş olabileceği ile ilgili düşüncelere anlam katabileceği için üzerinde bu açıdan düşünülmesinde fayda vardır.

Bu çerçevede, çalışmamız insanlık tarihinde yerleşme kültürünün nasıl ve neden ortaya çıktığını anlamaya dönük bir çalışma olmuştur.

Sonuca ulaşabilmek için çabalarken en büyük kaygımız binlerce yıl önceye ait yerleşmelerin nasıl çözümlenebileceğiydi. Bu çözümlenmeyi gerçekleştirebilmek için günümüze ait bir örnekten, Demirci kasabasından yola çıkarak, yerleşmeyi ve mimariyi etkileyen sosyal ve sosyo-ekonomik dinamikleri ortaya çıkarmayı hedefledik. Etnografik çalışmamızın sonucunda elde ettiğimiz verileri, birebir analogi ile geçmişe uyarlayamadık. Çünkü zaman ve mekan farkını gözetmemiz gerekiyordu. Özellikle sosyal ve sosyo-ekonomik etkileri çalıştığımız için, hassas bir denge ve değişkenlik üzerine kurulan bu dinamikleri, bugünün değerleri ile geçmişin perspektifinde yorumlamanın mümkün olamayacağını farkındaydık. Bu nedenle arkeolojik çözümlerimizi gerçekleştirebilmek adına, sosyal bilimlerin çözümlerimize katkı sağlayacak olan disiplinleri ile işbirliğine giderek, geçmiş hakkında yanılma katsayımızı düşürerek, farkındalık katsayımız arttırmamız gerekiyordu. Bu çerçevede çözümlerimizin başarılı olabilmesi için, bir yöntem geliştirmeye çalıştık ve kuramı da yöntemimizin üzerine inşa etmeyi amaçladık. Çünkü çalışmamızın işlerliği ön plandadır, daha esnek ve değiştirilebilir bir bakış açısı, kuramın sahip olduğu statik yapının değişmesine ve yönetime göre şekil

almasını kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle çalışmamızın, arkeolojinin geçmişe yaklaşımı ile ilgili geliştirilen birçok kuramdan ve yöntemden bağımsız olmasına çalışılarak, kuramların kafa karışıklığına neden olan laf kalabalığından öte, uygulamada cevabı aranan sorulara çözüm bularak, düşünce yapısını geliştirecek yeni fikirlerin ortaya çıkarılabilmesine çalışılmıştır.

Sosyal bilimler alanında farklı disiplinlerin yöntemlerinden ve kuramlarından faydalanmak, arkeolojik yerleşmelerin çözümlenmesinde anahtar rol oynamıştır. Bu nedenle çalışmamızın, arkeolojinin sosyal bilimler ile disiplinlerarası bir çalışma modeli kimliğine bürünerek ilerideki çalışmalar için bir deneme ve ön hazırlık sürecini oluşturduğunu hatırlatmak gerekmektedir.

Bu çalışma modelinde en önemli husus, yerleşme yapıları ve mimari üzerinde etkili olan sosyal ve sosyo-ekonomik dinamiklerin değerlendirilmesinde, zaman ve mekan farkının gözetilmesine dikkat edilmeye çalışılmasıdır. Günümüze ait Demirci yerleşmesinde sosyal yapı üzerinden yaptığımız çözümlenme, mimari ve yerleşme üzerindeki değişikliklerin nasılını ve nedenini izleyebildiğimiz somut bir veri sağlamış, birebir analogi için bir malzeme oluşturmamıştır. Arkeolojik yerleşmelerde ise, bu süreci görebilmek için, onlardan geriye kalan maddi kültürden hareket etmek gerekmiştir. Binlerce yıl önceki insanların maddi kültür ürünlerini konuşurarak, sosyal süreçlerini görebilmek ve okuyabilmek yetisine de, farklı disiplinlerin yöntemleri ile kuramları ve Demirci'den elde ettiğimiz veriler neden olmuştur. Bu nedenle geçmişin **ritmik** yapısını görebilmek, okuyabilmek ve anlayabilmek için farklı disiplinlerin yöntemleri ile kuramları ve Demirci çözümlenmesi birebir analogi yapmak için değil, çalışmamızda geçmişten gelen ritmik yapıyı tanıyabilmek için sadece bir araçlardır. Ritmik yapıdan kasıtımız, sosyal ve sosyo-ekonomik dinamikler ve bu tezin konusu olmayan ancak ilerideki çalışmalarımızda ele alacağımız başka dinamiklerdir (siyasi, kültürel, dini, vb.). Amacımızda geçmişin gözlenemeyen bu dinamiklerini anlamak olduğundan, yöntem ve kuramımızı da geçmişten gelen bu ritmik yapının üzerine kurmaya çalıştık.

Geçmişin anlayabilmek amacıyla geliştirdiğimiz yöntem ve kuramda, tarihin tek bir çizginin temsili olmadığı, inişli çıkışlı olduğu, aynı zaman diliminde, aynı

bölgede farklı modellerin olabileceğini ve belli dinamiklerin aynı sonuçlara yol açmadığını anlamamızı sağlamıştır. Bu nedenle arkeolojik yerleşmelerde yaptığımız çözümlere dikkat edilirse, aynı bölgede olmalarına rağmen yerleşmelerin farklı modeller sergilediğini ortaya koymaya çalıştık. İleride arkeolojik yerleşmeler ile ilgili bilgilerimizin artışı ile birlikte, çözümlerimizin geçerliliği ya da geçersizliği zaman içinde ortaya çıkacaktır. Bu nedenle çözümlerimize olumlu veya olumsuz kesin yargılar ile yaklaşmaktan şimdilik kaçınılmalı ve bölge hakkındaki arkeolojik bilgilerimizin artmasını beklemeliyiz.

Bu çalışma, arkeolojide var olan yerleşme kültürü ile ilgili çalışmaların aksine, MÖ 9. binde veya daha geç dönemlerde oluşan sosyal ve sosyo-ekonomik koşulların yerleşme kültürünün altyapısını oluşturduğunu anlatmak istemektedir. Arkeolojik yerleşmeler ile ilgili yaptığımız çözümlerimizin yetersiz olduğu aşikardır. Ancak asıl hedef yöntem ve kuram olarak farklı bir yol geliştirerek, yerleşme kültürünün ve evrilerek kente doğru giden sürecinde yeni bir bakış açısı ortaya koymaya çalıştık. En azından bu çalışma düşünsel altyapının hazırlanması adına bir başlangıç olmuştur.

Tez konumuz, yöntem ve kuram olarak yukarıda bahsettiklerimizle sınırlı kalmayacak, uzun vadede yapılması planlanan çalışmalar ile uygulanabilirliğinin ve bilimselliğinin artırılması amaçlanacak, sağlam bir altyapı üzerinde yükselen arkeolojik çözümler gerçekleştirilmeye çalışacaktır. Bu nedenle bu çalışma, planlanan sürecin bir ön hazırlığı ve denemesi olarak kabul edilebilir.

Tezimizin, ele aldığı konunun arkeolojiye getireceği yaklaşımın dışında, Anadolu'nun kaybolmaya başlayan geleneksel kültürel mirasını, soyut ve somut tarafı ile belgeleyerek, insanlığın kültürel devamlılığı için, geleceğe kalması gereken bir mirasın koruyuculuğunu yaparak, arkeolojinin insanlık tarihinde daha başat bir rol oynamasına da neden olacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Akok, M.:

1951 “Trabzonun Eski Evleri”, **Arkitekt 21**, İstanbul.

1951 “Çorumun Eski Evleri”, **Arkitekt 21**, İstanbul.

Altuntek, N. S.:

2009 **Yerli'nin Bakışı, Etnografya: Kuram ve Yöntem**, Ütopya Yayınevi, Ankara.

Alpöge, A.:

1971 “Keban Bölgesinde Anonim Mimarisi Çalışmaları 1960”, **Keban Projesi 1969 Çalışmaları**, TTK Basımevi, Ankara, ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri I, No. 2, s. 131-134.

Arık, R. O.:

1947 **Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu**, CHP Yayınları, Ankara.

Aslanoğlu, İ.:

1979 **1923-1938 Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Ortam Değişimi ve Mimarlığa Yansıması**, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi, Yayımlanmış Doktora Tezi.

Atabeyli, N.K.

1940 “Antalya Tahtacılarına Dair Notlar” **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, Sayı. 4, s. 203 – 212.

1940 “Teke (Antalya) Yürükleri Hakkında Notlar” **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, Sayı. 4, s. 213 – 222.

Balkan - Atlı, N., Didier B.:

2007 “Kömürcü – Kaletepe Obsidyen İşliğı”, **Türkiye’de Neolitik Dönem, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular Vol. 1**, M. Özdoğan-N. Başgelen (yay.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 217-222.

Başgelen, N.:

2008 **Ufuk Esin Yaşamı ve Çalışmaları**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Bıçakçı, E.:

2006 “Tarih Öncesi Devirlerde Malzeme ve Mimarlık”, **Geçmişten Geleceğe Anadolu’da Malzeme ve Mimarlık**, Mimarlar Odası İstanbul BK Şubesi Yayınları, İstanbul, s. 19-60.

Bıçakçı, E., Ç. Altınbilek Algül, S. Balcı, M. Godon:

2007 “Tepecik – Çiftlik”, **Türkiye’de Neolitik Dönem, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular Vol. 1**, M. Özdoğan-N. Başgelen (yay.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 237-251.

Binder, D.:

2002 “Stone making sense: What Obsidian Could Tell About The Origins”, **The Neolithic of Central Anatolia Internal Developments And External Relations During The 9th – 6th Millennia Cal BC.**, Frederic Gerard-Laurens Thissen (yay.), Ege Yayınları, İstanbul, s. 79-90.

Coulon, A.:

2010 **Etnometodoloji**, Çev. Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları, İstanbul.

Dinçol, A., S. Kantman:

1969 ‘‘Arkeoloji’’de Yeni Kavramlar ve Metodolojik Araştırma Planlaması’’, **Bellekten**, Cilt. XXXII, No. 127, s. 330 – 353, TTK Yayınları, Ankara.

Emiroğlu, K., S. Aydın:

2003 **Antropoloji Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Esin, U.:

1969 **Kuantitatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu’da Başlangıcından Asur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1427, Taş Matbaası, İstanbul.

1979 **İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa (G.Ö. 10.500-7000 Yılları Arası) I. Doğal Çevre Sorunu**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2507, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

1981 **İlk Üretimciliđe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa (G.Ö. 10.500-7000 Yılları Arası) II. Kùltürler Sorunu**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2681, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

1996 ‘‘Onbin Yıl Öncesinde Aşıklı: İç Anadolu’da Bir Yerleşim Modeli’’, **Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme. Habitat II.**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 31 - 42.

1998 “Paleolitik’ten İlk Tunç Çağı’nın Sonuna: Tarihöncesi Çağların Kapadokyası”, **Kapadokya**, M. Sözen (yay.), Ayhan Şahenk Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 62-123.

Esin, U., S. Harmankaya:

2007 “Aşıklı Höyük”, **Türkiye’de Neolitik Dönem, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular Vol. 1**, M. Özdoğan-N. Başgelen (yay.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 255-272.

Gülçur, S.:

2003 “Kentleşme Yolunda”, **Köyden Kente, Ufuk Esin’e Armağan**, M. Özdoğan-H. Hauptmann-N. Başgelen (yay.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.491-509.

2004 “Güvercinkayası”, **Arkeoatlas**, Sayı. 4, s. 144-145.

Güvenç, B.:

2005 **İnsan ve Kültür**, Remzi Kitapevi, İstanbul.

İnalcık, H., D. Ouataert ed.:

2004 **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal tarihi, 1600-1914**, Vol. 2, Eren Yayıncılık, İstanbul.

Karpat, H. K.:

2003 **Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm**, Çev. Abdülkerim Sönmez, İmge Kitapevi, İstanbul.

2008 **Osmanlı Modernleşmesi**, Çev. Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, İmge Kitapevi, İstanbul.

Kaya, C. F.:

2003 **Arkeolojide Kuram ve Uygulama**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Konyalı, İ. H.:

1974 **Aksaray Tarihi**, İstanbul.

Koşay, H. Z.:

1932 **Halk Bilgisi Kılavuzu**, Kitap Yazarlar Kooperatifi Neşriyatından, Ankara.

1939 **Etnografya ve Folklor Kılavuzu**, Ulusal Matbaa, Ankara.

1952 ‘‘Türkiye’de Eski Medeniyetlerin Maddi Kültürde Temadisi’’, **IV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara 10 – 14 Kasım 1948, TTK Basımevi, Ankara.

1977 **Pulur (Sakyol) Köyünde Etnografya ve Folklor İncelemeleri**, TTK Basımevi, Ankara, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri II, No: 2.

Koşay, H. Z., S. Kılıç:

1965 ‘‘Güzelova (Erzurum) Etnografya ve Folkloruna Dair Notlar’’ **Türk Etnografya Dergisi**, Sayı. 4, s. 66 – 89.

Koyunlu, A.:

1976 ‘‘Etnohistorya Yönünden Elazığ Munzuroğlu Köyünde Bir Evin İnceleme Denemesi’’, **Keban Projesi 1972 Çalışmaları**, TTK Basımevi, Ankara, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No.5, s. 215-218.

1979 "Elazığ Ağmezra Köyü'nde Değirmen Yapısı ve Yapım Özellikleri", **Keban Projesi 1973 Çalışmaları**, TTK Basımevi, Ankara, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No.6, s. 143 – 146.

1982 "Munzuroğlu Köyü Yerleşmesi Konut Yapıları ile İlgili Gözlemler", **Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları**, TTK Basımevi, Ankara, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No.7, s. 233-247.

Kottak, C. P.:

2001 **Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, Ütopya Yayınevi, İstanbul.

Kökten, K.:

1949 "Anadolu'da Prehistorik Adamların Kullandıkları Malzeme ve Ele Geçen Bazı Maddi Kültür Belgelerinin Etnoğrafya Yolu İle İzahı", **Belleten 50**, TTK Basımevi, Ankara.

Kuban, D.:

1970 "1968 Yazında Keban Barajı Bölgesinde Köy Mimarisi İncelemeleriyle İlgili Ön Rapor", **1968 Yaz Çalışmaları**, TTK Basımevi, Ankara, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. I, s. 173-177.

Özbaşaran, M., H. Buitenhuis:

2002 "Proposal for a regional terminology for Central Anatolia", **The Neolithic of Central Anatolia Internal Developments And External Relations During The 9th – 6th Millennia Cal BC.**, Frederic Gerard-Laurens Thissen (yay.), Ege Yayınları, İstanbul, s. 67-77.

Özbaşaran, M., G. Duru, N. Kayacan, B. Erdoğan, H. Buijtenhuis:

2007 “Musular”, **Türkiye’de Neolitik Dönem, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular Vol. 1**, M. Özdoğan-N. Başgelen (yay.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 273-283.

Özbaşaran, M., M. Cutting:

2007 “Orta Anadolu’da Neolitiğin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (Aşıklı Höyük-Çatalhöyük)”, **12000 Yıl Önce “Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı” Neolitik Dönem**, N. Başgelen (yay.),Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 55-62.

Özdoğan, M.:

2002 “Defining The Neolithic Of Central Anatolia”, **The Neolithic of Central Anatolia Internal Developments And External Relations During The 9th – 6th Millennia Cal BC.**, Frederic Gerard-Laurens Thissen (yay.), Ege Yayınları, İstanbul, s. 253 - 261.

2007 “Neolitik Dönem: Günümüz Uygarlığının Temel Taşları”, **12000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu’dan Avrupa’ya Yolculuğunun Başlangıcı**, Nezih Başgelen (yay.), YapıKredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 9-20.

Özgenel, L.:

2005 “Türkiye’de Yapılan Eskiçağ Mimarlık Tarihi Çalışmalarının Sempozyumu Kapsamında Bir Değerlendirmesi”, **Eskiçağ’ın Mekanları / Zamanları / İnsanları**, Lale Özgenel (yay.), ODTÜ Mimarlık Tarihi Yüksek Lisans ve Doktora Programı Doktora Araştırmaları Sempozyumu III, 2 – 3 Haziran 2003, ODTÜ, Ankara, Homer Kitabevi, İstanbul, s. 7-13.

Öztan, A.:

2007 “Köşk Höyük: Niğde – Bor Ovası’nda Bir Neolitik Yerleşim”, **Türkiye’de Neolitik Dönem, Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular Vol. 1**, M. Özdoğan-N. Başgelen (yay.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. 223 - 235.

Öztürk, O.:

2005 “Bergama Traianus Tapınağı’ndan Roma İmparatorluğu Asya Eyaleti Mimarlığına Bir Bakış”, **Eskiçağ’ın Mekanları / Zamanları / İnsanları**, Lale Özgenel (yay.), ODTÜ Mimarlık Tarihi Yüksek Lisans ve Doktora Programı Doktora Araştırmaları Sempozyumu III, 2 – 3 Haziran 2003, ODTÜ, Ankara, Homer Kitabevi, İstanbul, s. 43-55.

Peters, E.:

1972 “Altınova’daki Kerpiç Evler”, **Keban Projesi 1970 Çalışmaları**, TTK Basımevi, Ankara, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 3, s. 163-171.

1979 “Altınova Halk Mimarlığında Erzak Saklama”, **Keban Projesi 1973 Çalışmaları**, TTK Basımevi, Ankara, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 6, s. 127-131.

1982 “Keban Yöresinde Kırsal Yapı Biçimleri”, **Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları**, TTK Basımevi, Ankara, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Seri I, No:7, s. 201 – 215.

Rossi A.:

2006 **Şehrin Mimarisi**, Çev. Nurdan Gürbilek, TTK Yayınları, İstanbul.

- Saran, N.:
- 1989 **Antropoloji**, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Sevin, V.:
- 1998 ‘‘Tarihsel Coğrafya’’, **Kapadokya**, M. Sözen (yay.), Ayhan Şahenk Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 46-61.
- Stordeur, D.:
- 2010 ‘‘Domestication Of Plants And Animals, Domestication Of Symbols?’’, **Development Of Pre – State Communities In The Ancient Near East**, Diane Bolger-Louise-C. Maguire (yay.), Oxbow Books, s. 123-130.
- Tekeli, İ.:
- 1996 ‘‘Konut Tarihi Yazıcılığı Üzerine Düşünceler’’, **Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 6-14.
- Tuncel, M.:
- 1998 ‘‘Oluşum Çağları’’, **Kapadokya**, M. Sözen (yay.), Ayhan Şahenk Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 16-43.
- Türkdoğan, O.:
- 2002 **Türk Toplum Yapısı, Osmanlıdan Günümüze**, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Ulusoy – Binan, D.:
- 1994 **Güzelyurt Örneğinde, Kapadokya Bölgesi Yığma Taş Konut Mimarisinin Korunması İçin Bir Yöntem**

Araştırması, Yıldız Teknik Üniv. Fen Bilimleri Enst.
Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul.

Yalgın, R.

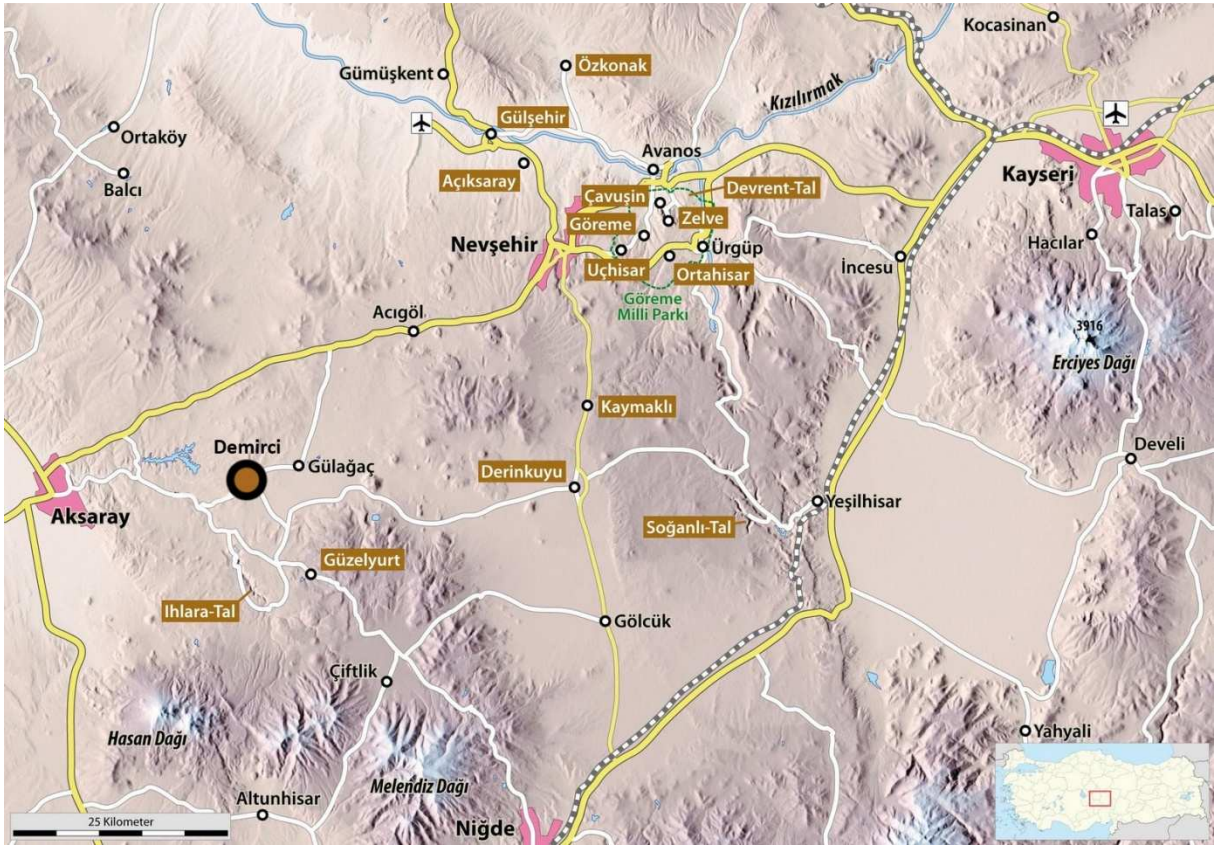
1940 “Çok İptidai Çömlekçilik” **Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi**, Sayı. 4, s. 195 – 201.

Yıldırım, Z. Ö.:

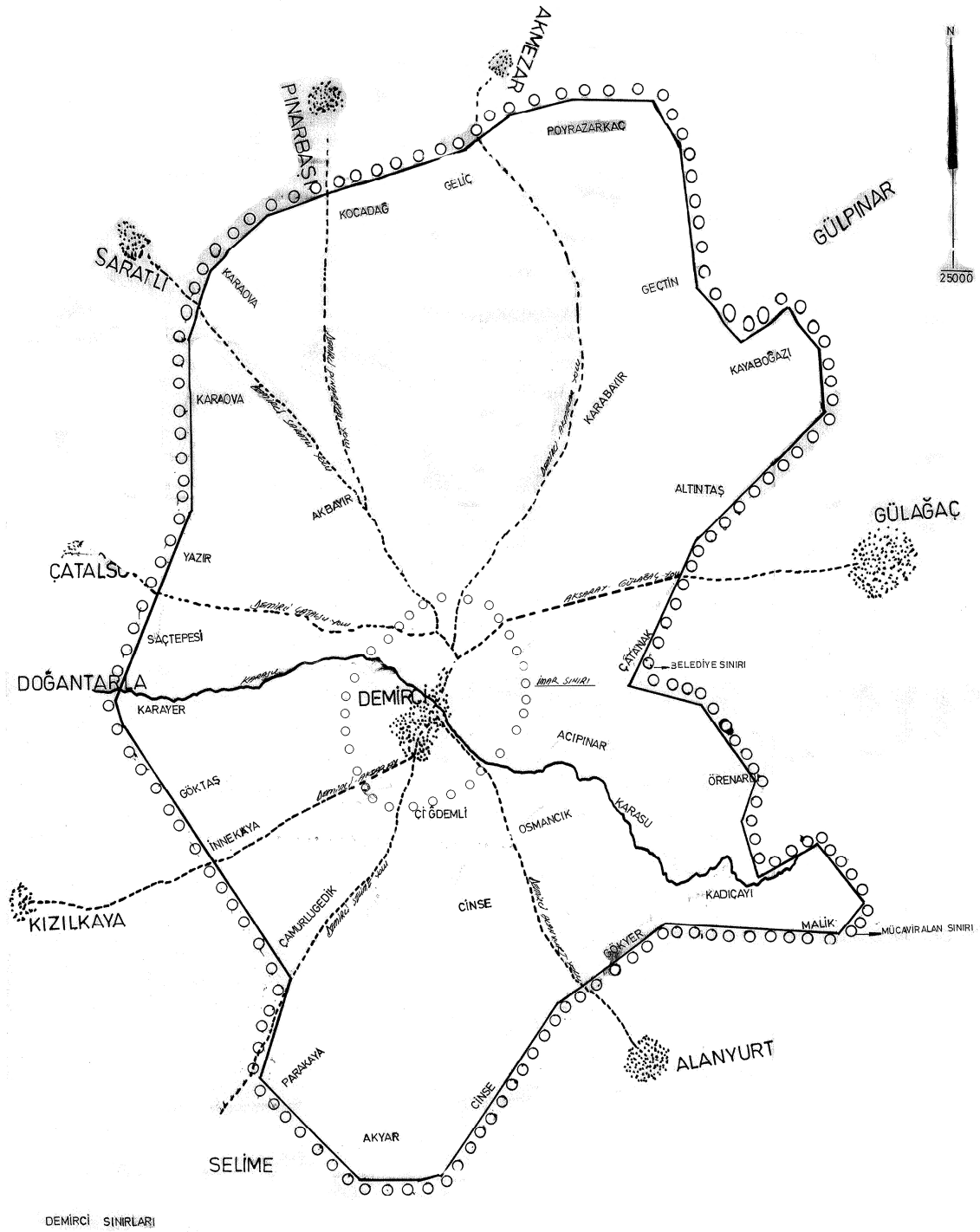
2004 **Sinasos Yöresel Mimarisi ve 19. yy Batılılaşma Hareketleri'nin Konut Mimarisine Etkileri**, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yörükan, A.:

2006 **Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri**, Turhan Yörükan (yay.), Nobel Yayınları, İstanbul.

Harita 1: Demirci Kasabasının Genel Konumu

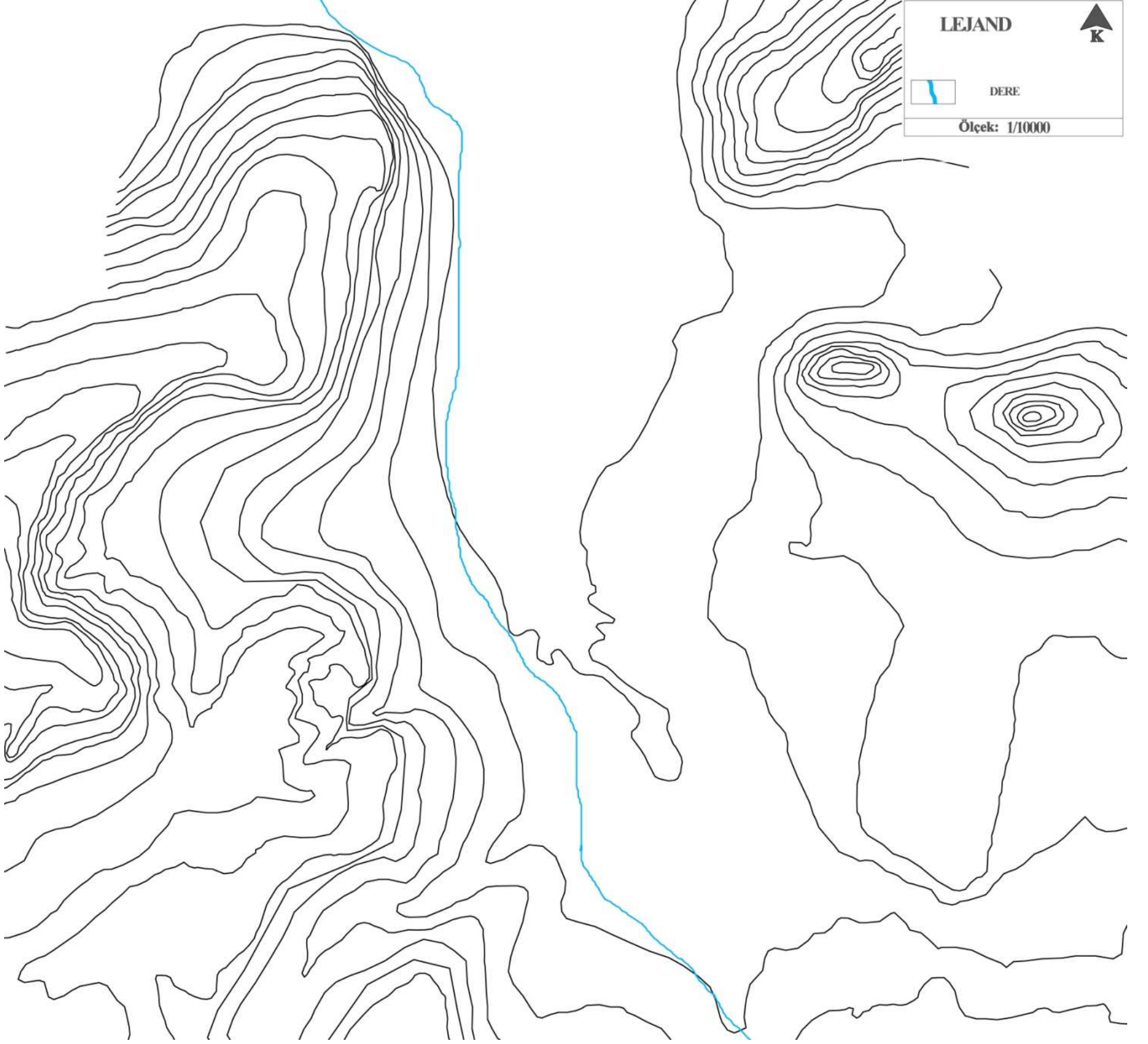

DEMİRCİ SINIRLARI

Harita 2: Demirci Kasabasının Çevresindeki Yerleşmeler (Demirci Belediyesi)

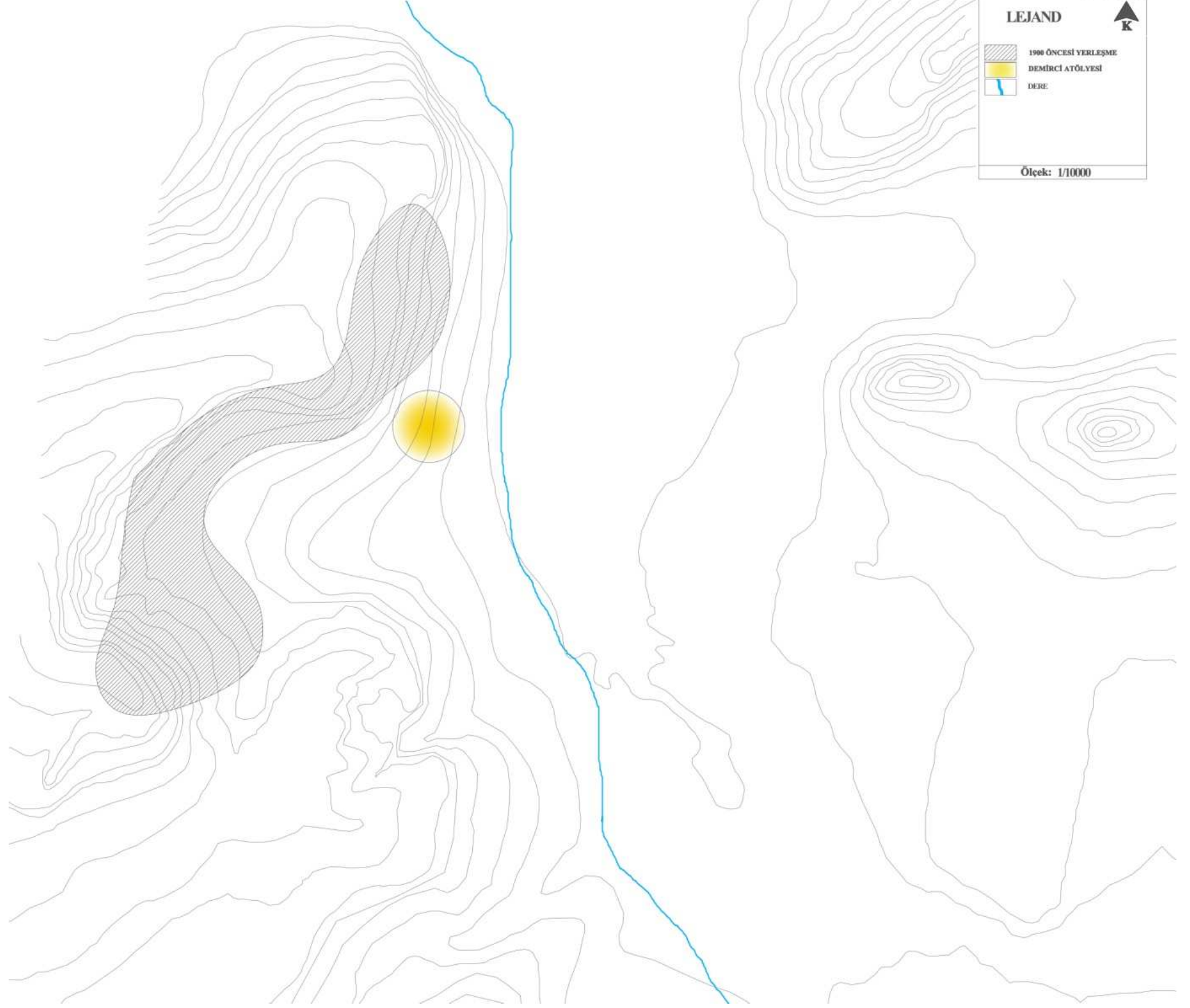
DEMİRCİ KASABASI TOPOĞRAFYA

PLANNO:1

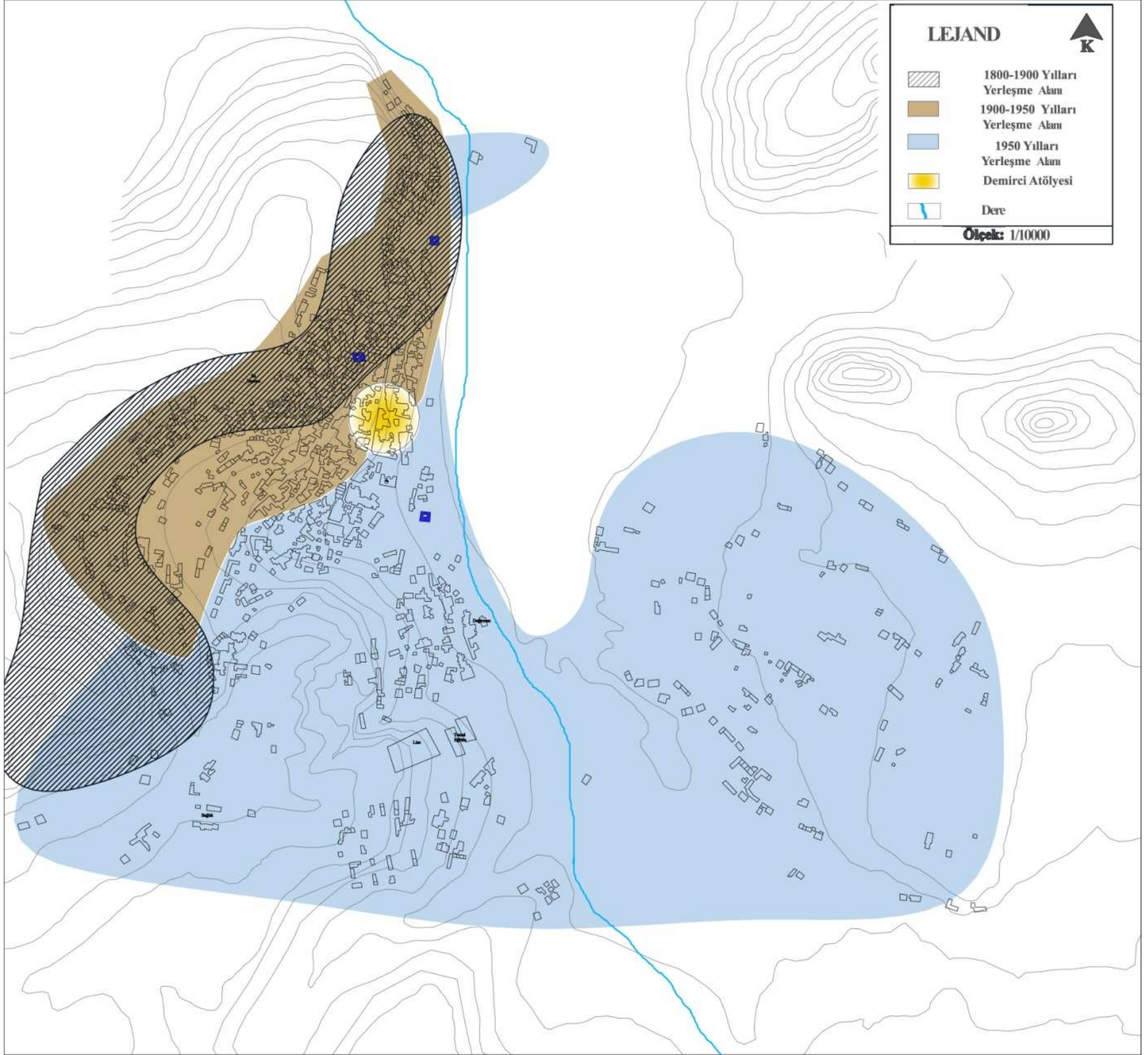
DEMİRCİ KASABASI İLK YERLEŞME SINIRLARI

PLANNO:2

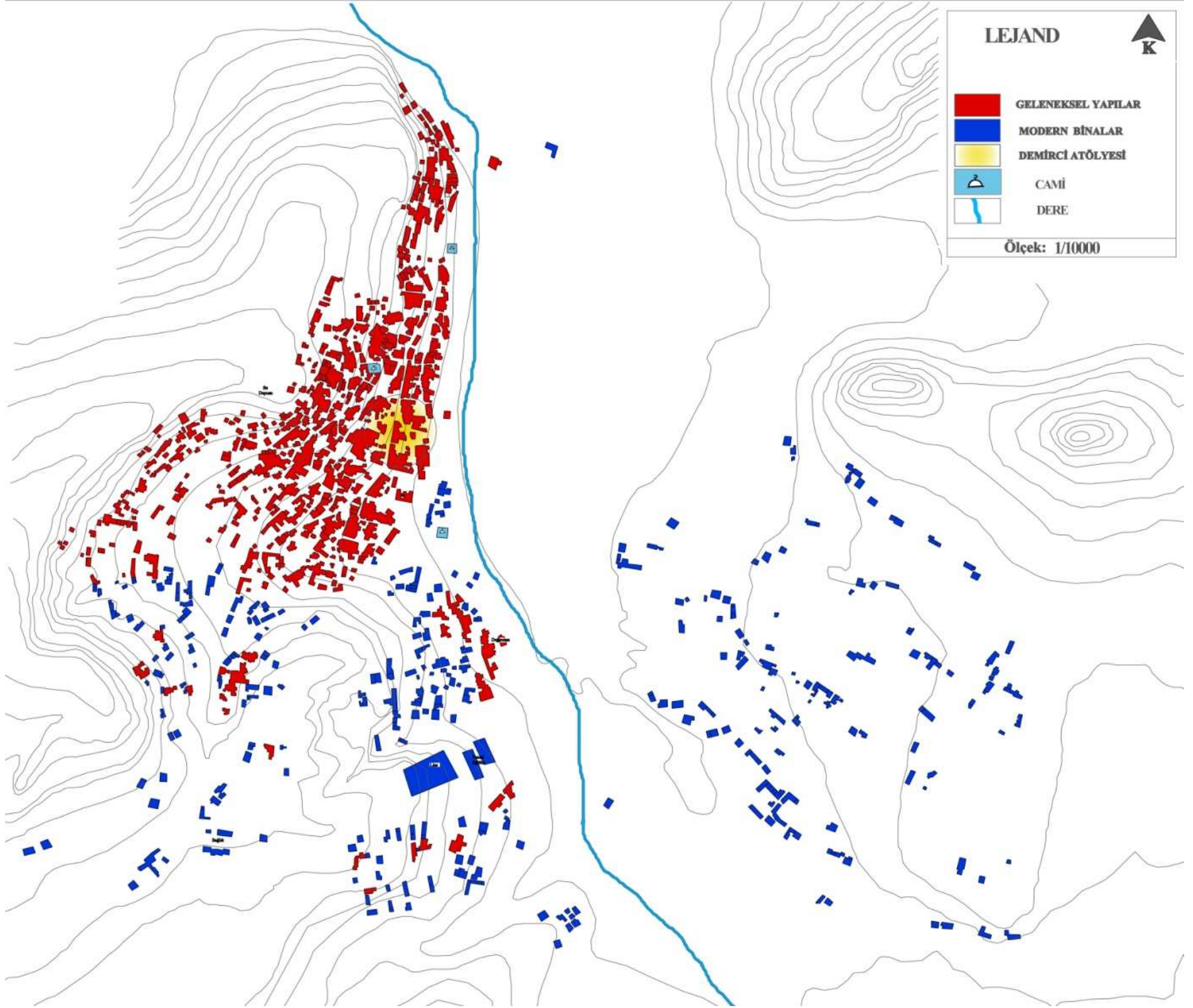
DEMİRCİ KASABASI TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

PLANNO:3

DEMİRCİ KASABASI GELENEKSEL VE MODERN YAPILAR

PLANNO:4

Fotoğraf 1: Say'a Oyulmuş Yapı

Fotoğraf 2: Say'a Oyulmuş Yapı

Fotoğraf 3: Say Üzerine Oturan Yapı

Fotoğraf 4: Say Üzerine Oturan Kemerli Yapı

Fotoğraf 5: Say Üzerine Oturan Kemerli Yapı

Fotoğraf 6: Tol Kemer

Fotoğraf 7: Tol kemer

Fotoğraf 8: Tol Kemer

Fotoğraf 9: Kara Kemer

Fotoğraf 10: Ahşap Hatıllı Yapı

Fotoğraf 11: Ahşap Hatıllı Yapı

Fotoğraf 12: Ahşap Hatıllı Yapı

Fotoğraf 13: Demirci Kasabası'ndaki İlk Demirci Atölyesi

Fotoğraf 14: 1936 Yılına Ait Geleneksel Yapı

Fotoğraf 15: 1936 Yılına Ait Geleneksel Yapı

Fotoğraf 16: 1939 Yılına Ait Geleneksel Yapı

Fotoğraf 17: Demirci Kasabasındaki Eski Bezirhane

Fotoğraf 18: Eski Mahalle (Eski Cami ve Çevresi)

Fotoğraf 19: Eski Mahalle (Eski Cami ve Çevresi)

Fotoğraf 20: Eski Mahalle (Eski Cami ve Çevresi)

Fotoğraf 21: Eski Mahalle (Eski Cami ve Çevresi)

Fotoğraf 22: Eski Mahalle ve Geleneksel Yapılar

Fotoğraf 23: Yeni Yerleşim Alanından Eski Yerleşim Alanının Genel Görünümü

Fotoğraf 24: Eski Yerleşim Alanından Yeni Yerleşim Alanının Genel Görünümü

Fotoğraf 25: Eski ve Yeni Yerleşim Alanlarının Genel Görünümü

Fotoğraf 26: Yeni Yerleşim Alanının Genel Görünümü

Fotoğraf 27: Geleneksel Yapılar

Fotoğraf 28: Geleneksel Yapılar

Fotoğraf 29: 1944 Yılına Ait Geleneksel Yapı

Fotoğraf 30: Geleneksel Yapılar

Fotoğraf 31: Geleneksel Yapı

Fotoğraf 32: Düz Araziden Yamaçlara Doğru Yükselen Geleneksel Yapılar